

SKÅS

3 • 2008

SUOMEN KESKIAIAN ARKEOLOGIAN SEURA • SÄLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND

SKAS

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND
TURUN YLIOPISTO 2007

Suomen keskiajan arkeologian seuran jäsenlehdessä julkaistaan tietoa yhdistyksen toiminnasta ja keskiajan arkeologiaan liittyvistä seminaareista ja tapahtumista. Lehdessä julkaistaan artikkeleita, kirja- ym. arvosteluja sekä muista keskiajan ja uuden ajan arkeologiaan liittyviä juttuja.

Kirjoittajia pyydetään toimittamaan julkaitavaksi tarkoitettu aineisto päätoimittajalle viimeistään kuukautta ennen lehden julkaisupäivää. Tekstit toimitetaan CD-romilla tai sähköpostitse liitetiedostoina Microsoft Word- tai rtf- tiedostomuotoon tallennettuina ja ilman tekstiin tehtyjä muotoiluja. Pitkiin artikkeleihin liitetään alle 100 sanan englanninkielinen abstrakti.

Kuvat (viivapiirrokset, mustavalkokuvat, värikuvat ja diat) lähetetään joko alkuperäisinä jolloin ne palautetaan kirjoittajalle lehden ilmestymisen jälkeen, tai digitaalisena CD-romilla. Yksittäisiä kuvia voi lähettää liitetiedostona sähköpostissa vain erikseen sovittaessa. Mustavalkoiset viivapiirrokset lähetetään GIF-tiedostomuodossa ja valokuvat JPG- tai TIFF-muodossa. Kuvien tarkkuuden on oltava vähintään 300 pistettä tuumalle (dpi).

Lehden sähköpostiosoite on skas.lehti@netti.fi. Jäsenlehti ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

Julkaisija:

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry. Osoite: SKAS, c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto.

Päätoimittaja:

Dos. Georg Haggren
Nurmilinnuntie 3 C 26, 02620 Espoo
Puh. 040-771 5640
georg.haggren@helsinki.fi

Taitto:

Maija Holappa
maija.holappa@helsinki.fi

Toimituskunta:

Henrik Jansson, puh. 040-571 13514,
henrik.jansson@helsinki.fi
Hannele Lehtonen, puh. 0400-537 670,
hannele-maria.lehtonen@pp.inet.fi
Mia Lempiäinen, puh. 0400-539 279,
mialem@utu.fi
Terhi Mikkola, puh. 050-582 2526,
terhi.mikkola@helsinki.fi
Marianna Niukkanen, puh. 040-732 9907,
marianna.niukkanen@nba.fi
Jussi-Pekka Taavitsainen, puh. 050-576 6187,
justaa@utu.fi
Tanja Ratilainen, puh. 040-579 9974,
tratilainen@yahoo.com
Hanna-Leena Salminen, puh. 050-584 5222,
hlsalminen@gmail.com

Kannen suunnittelu: Mikael Manninen. **Kannen ja seuran logo** (suunnittelu Markus Kivistö): Luusta valmistettu sakkinappula Kuusiston linnasta (Museovirasto). **Abstraktien kieliasun tarkistus:** Rodger Juntunen.

SKAS 3-2008

Pääkirjoitus

- 2 Keskiajan maaseutu on pop!
Georg Haggrén

Tutkimuksia

- 3 Byarkeologi i södra Sverige – nu och i morgon
Katalin Schmidt Sabo
- 10 Landsbygdsarkeologi och medeltida bytomter i Finland
Georg Haggrén
- 23 Sociala relationer i det norrländska bondesamhället
Anna Lagerstedt
- 36 Recent Archaeological Research of Rural Medieval Sites in the Pirkanmaa Inland Region, SW Finland
Vadim Adel
- 50 Människan, tiden, landskapet – Virtuellt modellering av förhållandena i ett finländskt bylandskap 1400–2000
Marko Lamberg & Merja Uotila

- 54 Mankby - Andra sommaren i den medeltida byn
Ulrika Rosendahl

- 60 Nordlig medeltid ur ett arkeologiskt perspektiv
Petri Halinen

Jäsenistölle

- 67 Kevätmatka Uplantiin 22–26.4.2009
- 68 Kevätkokous 11.3.2009
- 69 Castella Maris Baltici X
Seminaari Suomessa 24.–29.8.2009

PÄÄKIRJOITUS

Keskiajan maaseutu on pop!

Viime vuosisadalla historiallisen ajan maaseutua, etenkin talonpoikaiskyliä ei paljon tutkittu arkeologian menetelmin. Nyt tilanne on toinen. Keskiajan maaseudun arkeologia on tällä hetkellä dynaamisimpia historiallisen ajan arkeologian osa-alueita. Menneisyyden materiaalsen kulttuurin hahmottamiseen eivät enää riitä harvat keskiaikaiset asiakirjat tai 1500-luvun voutintilit. Kaivaukset ovat osoittaneet, että maaseudun kylistä saadaan arkeologian menetelmin paljon merkittävä tietoa. Samalla on auennut mahdollisuus jäljittää nykyasutuksen jatkuvuutta taaksepäin aina rautakaudelle asti.

Ruotsissa keskiajan maaseutua alettiin arkeologian keinoin tutkia toden teolla jo 1970–1980-luvuilla. Pohjanlahden länsipuolelta on kertynyt kokemuksia enemmän kuin meiltä. Ruotsalaiset tutkimustulokset muodostavat tärkeän taustan ja tarjoavat relevanttia vertailuaineistoa: onhan Ruotsilla ja Suomella yli 600 vuotta yhteistä historiaa osana samaa valtakuntaa. Myös kulttuurisesti Ruotsi ja Suomi ovat lähellä toisiaan. Osa tästä läheisyydestä on seurausta keskiaikaan ajoittuvasta ruotsalaiskolonisaatiosta Suomen rannikoilla ja saaristossa.

Suomen keskiajan arkeologian seura, Espoon kaupunginmuseo ja Hanasaaren ruotsalais-suomalainen kulttuurikeskus järjestivät 19.–21.9.2008 seminaarin "Medeltid på landsbygd – Keskiajan maaseutu". Seminaari

oli kaupunginmuseon "Kylä" -näyttelyn ja Mankbyn kylätontin yleisökaivausten ohella osa Espoon 550-vuotisjuhlavuoden ohjelmaa. Ruotsalaisten kollegoiden kiitettävä osanotto Hanasaaren seminaarissa tarjosi edellytykset vilkkaaseen keskusteluun. Useimmat tilaisuudessa pidetyt esitelmät julkaistaan käsillä olevassa SKASissa. Lehti pyrkii tarjoamaan Skoonesta pohjoiskalotille ulottuvan läpileikkauksen keskiajan maaseudun tutkimuksesta.

Suomen kannalta tärkeä näkökulma Keski-Ruotsista ja Mälärin alueelta oli esillä seminaarissa, mutta jää valitettavasti lehden sivuilta puuttumaan. Mälärin laakson vilkkaaseen maaseudun arkeologiseen tutkimukseen voi tutustua esimerkiksi alueella toimivan Riksantikvarieämbetetin kenttätutkimusryhmän (Undersökningsverksamhet – UV) kotisivuilta <http://www.arkeologiuv.se>.

Yhteistyö maaseudun arkeologian kanssa työskentelevien ruotsalaisten kollegoiden kanssa on näillä näkymin tiivistymässä. Ensi vuoden marraskuussa järjestetään Växjössä aiheeseen keskittyvä konferenssi "Landskaparna", johon on näillä näkymin tulossa vilkas suomalainen osanotto. Sitä ennen on pitkä kenttäkausi, joka tarjoaa mahdollisuuden tutustua maaseutukohteiden kaivauksiin molemmiin puoliin Pohjanlahtea ainakin Hangossa, Vantaalla ja Espoon Mankbyssä Uudellamaalla sekä Mälärin alueella ja Skoonessa.

BYARKEOLOGI I SÖDRA SVERIGE – NU OCH I MORGON

Det var i samband med den nya fornminnesinventeringen åren 1986–1987 som äldre bytomter i Sverige började få ett erkänt fornminnesskydd. Man kan säga att landsbygdsarkeologin först i och med det på allvar kom att bli ett forskningsfält inom den svenska medeltida arkeologiska forskningen. Varför landsbygdsens integration i ämnet skedde så sent kan kanske förklaras med att man såg de övre samhällsgruppernas lämningar som viktigare än böndernas. Kloster, kyrkor, borgar och städer var ju så mycket mer iögonfallande och manifesta än böndernas gårdar. Under 1990-talet skedde stora infrastrukturella satsningar och det var nu som kontextuella och stratigrafiskt grävda byundersökningar kom till stånd inom exploateringsarkeologin, exempelvis vid de stora undersökningarna i Valsta och Säby utanför Stockholm och i Kyrkheddinge i Skåne. Landsbygdsens läm-

ningar visade sig besitta en stor kunskapspotential som kunde väcka intressanta frågor om böndernas liv och leverne. I dagsläget finns en stor efterfrågan på bostäder i storstädernas närområden, vilket har medfört att de närliggande byarnas lämningar i allt högre omfattning blivit föremål för arkeologiska undersökningar.

Här är några exempel på ämnesområden vi har forskat om i södra Sverige inom byarkeologin, från 1990-talet och framåt:

- Regionala variationer
- Bybildning och bytablering, bydefinition
- Aktörer på lokal och regional nivå
- Gårdarnas bebyggelseutveckling och rumsliga förändring
- Byarnas materiella kultur
- Bystrukturer
- Stad och land / urbaniseringsprocesser

Fig. 1. Period 1 (sent 900-tal-1050). Högsta möjliga varaktighet: 70-80 år.

REGIONALA VARIATIONER

I södra Sverige kan vi se regionala variationer i byarna utifrån topografiska skillnader i landskapet. Dessa kan man grovt dela in i det som lantmätare på 1700-talet karakteriserade som slättbygd, risbygd och skogsbygd. Det finns skillnader bygderna emellan om man jämför byarnas storlekar, organisering i landskapet, bebyggelsernas utseende, resursutnyttjande, markanvändning, ägostruktur, bebyggelsens stabilitet och materiell kultur.

Eftersom exploateringstrycket har varit högst i slättbygderna så är det främst slättens landskapsutsnitt vi har mest kunskap om. Med tanke på den regionala obalansen i undersökningsintensiteten, där skogsbygdens och risbygdens bylandskap är i mindre grad undersökta, framstår dessa regioners historiska bebyggelser fortfarande som relativt outforskade.

BYBILDNING OCH BYETABLERING, BYDEFINITION

Några viktiga frågor rörande bybildningen har varit: När etablerades byarna? Varför? Vem styrde och initierade bybildningen? Fanns det en strategi bakom bybildningen? När blev en by en by?

En av de tidigaste arkeologiska frågeställningarna om de medeltida byarna i södra Skandinavien har rört relationen mellan järnålderns bosättningar och de medeltida byarna, vars lägen härleddes genom äldre kartmaterial. Frågan hur långt ner i tiden man kunde följa de medeltida byarnas bebyggelser dryftades under hela 1980-talet, särskilt av danska arkeologer. Diskussionerna handlade också om de s.k. "vandrande byarna" under järnålder, kontra de medeltida "stationära byarna" som förblev på samma ställe upp i modern tid. Uttryck som områdeskontinuitet

och platskontinuitet har lyfts fram för att tydliggöra fluktuationer i bebyggelsen byar emellan.

I Skånes slättbygd har vi kunnat påvisa ett tydligt förändringsskede vid slutet av vikingatiden, då många yngre järnåldersbosättningar, ofta liggande utanför de historiskt kända byplatserna upphörde, och nya senvikingatida gårdar som anlades från 1000-talet inom områdena för de medeltida byarnas kärnor och/eller på deras toftmarker. Många av dessa byar har haft en kontinuitet fram till utskiftningarna på 1800-talet. Det finns exempel på byar där de flesta av gårdarna etablerades på en och samma gång, medan en annan by kan ha startat med ett fåtal gårdar, för att med tiden successivt utökas med flera gårdsenheter.

Risbygdens bylandskap var mer disparat, både med avseende på byarnas former och storlekar samt deras etableringshistoria. Utmärkande för denna bygd var de utspridda byarna med stora inbördes avstånd mellan gårdarna. Dessa byar är svåra att greppa rent antikvariskt. Gårdarna kan ha flyttats ett flertal gånger inom inägoområdet, vilket betyder att den medeltida gårdstomten inte alltid återfinns på den plats som de historiska kartorna anger. Få fynd och i allmänhet tunna eller obefintliga kulturlager bidrar också till att försvåra dateringarna.

I skogsbygden var byar sällsynta, däremot har man haft ensamgårdar. Men hur fungerade de till skillnad från en by? - och när kan man kalla en samling gårdar för en by? På gården Lärka i nordvästra Skånes skogsbygd, som kameralt var registrerad som en gård, och vars mark var lika stor till ytan som bymarken för en ordinär slättby, fanns över 10 hushåll angivna. På kartan från år 1662 ser man de ensamliggande gårdarna som hörde till Lärka ligga utströdda i landskapet, vilket vittnar om att skogsbygden här faktiskt var relativt tätbefolkad även om bebyggelsen låg glest.

AKTÖRER PÅ LOKAL OCH REGIONAL NIVÅ

I byarna har vi kunnat urskilja flera viktiga aktörer: ett lokalt markägande skikt på storgårdar eller residens, kyrkan, kungamakten och så bönderna själva, som kanske har en tendens att förbigås då man diskuterar aktörer.

Förekomsten av storgårdar och huvudgårdar i byarna har varit viktig att konstatera eller dementera för att förstå byarnas initiala skede. Storgårdar har vi funnit indikationer för bl.a. genom förekomsten av runstenar, tidiga träkyrkor och breda västtorn i sockenkyrkorna. Arkeologiskt har vi tolkat de stora hallbyggnaderna, de så kallade Trelleborgshusen, som ingående i storgårdar. I samarbete med kulturgeografer har vi även kunnat spåra storgårdar genom retrospektiva studier av äldre kartmaterial från byarna. I flera fall har det gått att rekonstruera stora ursprungliga sammanhängande toftmarker hörande till storgårdar. Vid närmare studie har det visat sig att det funnits en storgård i nästan varje by på slätten i Skåne, och tolkningen har varit att det här fanns ett lokalt socialt övre markägande skikt som hade en starkt drivande roll i byetableringarna, så att de via ett feodalliknande system kunde tillgodogöra sig böndernas överskott. Storgårdarna i byarna har vi sedan kunnat följa upp genom medeltiden, fram till en uppsplittring på flera underlydande landbogårdar.

Kyrkan har vi sett som en aktiv aktör i byarna genom att den tidigt allierade sig med den lokala sociala eliten som tilläts uppföra träkyrkor intill sina storgårdar/residens. Senare blev kyrkan bokstavligen inbyggd i byarna genom sockenkyrkorna och prästgårdarna. Kyrkans närvaro i byarna skedde också genom den vardagliga utövningen av kristen tro, etik och moral. Även genom förvärv av gårdar och mark var kyrkan en stark aktör i byarna. Framförallt från 1400-talet och fram

till reformationen organiserade kyrkan sin produktion via stora förvaltningsgårdar.

Den danska kungamakten var också intresserad av byarna och etablerade redan på 1000-talet kungsgårdar i vissa byar, s.k. kungalev, som var en sorts förvaltningsgårdar för det kungliga ägandet och inflytandet. Kungen kunde också äga enskilda landbogårdar och byta, köpa, sälja och ge bort dem. En indirekt påverkan i byarna skedde även genom att kungens allierade kunde förläns mark i utbyte mot tjänst och trohet för kungen. Dessa nya gårdar kunde underlägga sig redan existerande byar.

Bönderna själva var de viktigaste aktörerna i byarna genom att de både producerade förnödenheter som var livsnödvändiga för det samtida samhället och samtidigt reproducerade en viss social ordning i byarna. Byn var platsen för en massiv identitetsformning och den blev ett instrument för inordning av både människor och produktion. Bönderna i byarna reproducerade en ideologi på hushållsnivå, gårdsnivå, bynivå och samhällsnivå, som institutionaliserade ett system som möjliggjorde en fortsatt exploatering av deras produktion och arbete. Böndernas roll i det medeltida bysamhället var tudelad - de var både producenter av agrara produkter, men i lika hög grad också aktiva producenter och reproducenter av en social samhällsordning med en tydlig genushierarki.

GÅRDARNAS BEBYGGELSEUTVECKLING OCH RUMSLIGA FÖRÄNDRING

Den medeltida gården har varit föremål för många studier. Vi har funnit att det var mycket som var likt i sättet att bygga och disponera gårdarna på i byarna och att förändringar ofta skedde samtidigt över stora geografiska områden. Att förstå hur gården var uppbyggd och hur den fungerade i byn har varit viktigt, ef-

tersom det var på gårdarna som de sociala relationerna strukturerades, samtidigt som gårdarna fungerade som brukningsenheter i ett agrart produktionssystem. Angelägna frågor har varit: Hur såg gården ut, hur förändrades den? Hur disponerade man sina hus och rum? Fanns det gränsdragningar mellan gårdarna? Sammanföll rumsliga förändringar på gårdarna med andra förändringar? (Fig. 1–3. Exempel på en medeltida gårds utseende och rumsliga disponering baserade på resultatet från en undersökning av ett gårdsläge i Kyrkheddinge by år 1995. Teckningar Staffan Hyll.)

BYARNAS MATERIELLA KULTUR

I slättbygdens byar finns ofta stora mängder med fyndmaterial bevarade. Dessa kan berätta om bybornas sociala standard, deras matvanor, gårdarnas rumsliga disponering och om en eventuell överskottsproduktion. Keramikmaterialet kan avslöja långväga och nära handelskontakter och lokal matkultur. Det arkeobotaniska materialet kan påvisa gårdarnas odlingsinriktning och produktionsförändringar. I Kyrkheddinge förstärkte spridningen av fyndföremål och djurbensmaterial antagandet att man använt södra delen av en ladubyggnad till ett separat boende, kanske till ett säsongsvis boende eller som ett undantag.

Sedan något år tillbaka har vi börjat med systematiska metalldetekteringar av matjorden då vi gör undersökningar i bymiljö, och dessa har visat på mycket goda resultat med massor av nya metallfynd, bl.a. mycket mynt. Även metalldetektering under pågående undersökning av lämningar har visat sig vara ovärderlig. I byn Skegrie exempelvis fann vi många myntfynd inom en medeltida rökerianläggning. Mynten var i dåligt skick, de var brandskadade och anfräta och vi hade aldrig kunnat hitta så många av dem om vi inte tagit hjälp av en metalldetektor. Mynten tolkades

ha deponerats där som verksamhetsoffer vid olika rökeritillfällen.(Fig 4.)

BYSTRUKTURER

Bönderna utgjorde under medeltiden den allra största befolkningsgruppen i samhället. Därför är det viktigt att vi söker förstå på vilka sätt byarna och bönderna var del av det samtida samhället. Vilken roll spelade byarna? Vilken var deras funktion? Vilket handlingsutrymme hade bönderna socialt, ekonomiskt, rättsligt och politiskt?

Eftersom byarna utgjorde en viktig grund för det medeltida samhället, blev utformningen av byarnas inre sociala liv helt avgörande för att säkerställa samhällets framväxt, fortlevnad och stabilitet. Det samtida samhällets normer med institutioner som aktivt medverkade till att bekräfta vissa sociala praktiker, fick stor betydelse för hur livet i byarna organiserades. I en studie undersökte jag hur byarna i ett slättlandskap i västra Skåne var organiserade. Resultatet jag fick fram visade att de var uppbyggda på ett likartat sätt, med samma typ av komponenter (delar). Jag ville förstå hur dessa hörde samman strukturellt. Det jag kom fram till var att brukarna på gårdarna ingick i hushåll, hushållen var länkade till sina gårdar, gårdarna i sin tur var länkade till tofterna eftersom det var på de markerna man initialt fick bo och bygga på. Tofterna var länkade till bygatan (det gemensamma området i byn som användes kollektivt) genom det lagstadgade kravet att varje toft skulle ha del i den. Bygatan länkades till produktionen (som var både gårdsindividuell och bygemensam) och allt länkades samman i byn.

Såsom byarna kom att utformas med en eftersträvad nära koppling mellan gården, toften, bygatan, produktionen och byn - så blev byarna ett inkorporerande instrument för inordning och kontroll av stora skaror män-

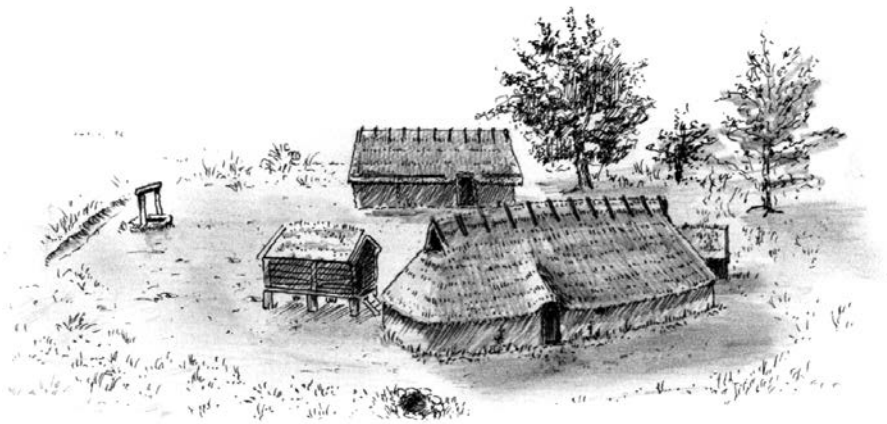

Fig. 2. Period 2 (ca 1050–1100-talets början). Högsta möjliga varaktighet: 50–70 år.

niskor och av produktion över stora geografiska områden. Byarna blev självgenererande institutionella system som bidrog till att upprätthålla och reproducera det medeltida samhället. Bönderna var lika mycket samhällsbyggare som brukare av jorden.

STAD OCH LAND

Frågor kring relationerna mellan stad och land har fått ny vitalitet genom en diskussion om landskapets centralitet, urbanisering och byarnas betydelse i sammanhanget. Vi har mer och mer uppmärksammat att det är i landskapet som förutsättningarna för de centrala platserna funnits, och att det inte varit de centrala platserna som primärt format landskapet, även om de kommit att påverka sin omgivning. Många av de kriterier som man tillskrivit städerna under medeltiden har också kunnat påvisas i byar, särskilt i kyrkbyarna som har fungerat som centrum för bönderna.

Vi har även arbetat med frågan om gränserna mellan urbant och ruralt liv. I de medeltida städernas närområden har vi kunnat se att byarnas materiella kultur i hög grad liknat städernas och att de legat i samtiden, det finns ingen "eftersläpning". Vissa gårdar på landet har haft en urban kultur, liksom en del gårdar i städerna har haft en agrar prägel.

BYARKEOLOGI I MORGON

Ämnen som vi ännu inte har forskat så mycket om är:

- Genusrelationer i byarna
- Byarnas icke-agrara verksamheter
- Byarnas politiska roll
- Konflikter och motsättningar i byarna
- Jämförelser med Själland, tvärs över sundet
- Rural och urban mentalitet

Eftersom det var på gårdsnivå/hushållsnivå som den sociala ordningen mellan olika genus starkast grundlades och reproducerades så var det på gårdsenheterna som grunden för hela samhällets sociala formering försiggick. Genusskapandet ska därför ses som en integrerad del i bylivet och i hela den historiska sociala processen.

Ett tema som behöver diskuteras mer är i vilken grad de medeltida bönderna var involverade i icke-agrara verksamheter. Exempel på sådana verksamheter är exempelvis järnuttvinning, smide, textilproduktion, fiske, fiskeförädling, jakt, kalkbränning, torvbrytning, horn- och benarbete, keramiktillverkning, handel, värdshus- och krogverksamhet. Kan spåren efter dessa verksamheter tolkas som utslag av ett större handlingsutrymme och en kreativitet hos byborna för att skapa ett över-

skott, än där sådana aktiviteter inte kan beläggas? Eller ska de snarare tolkas som bevis för att den huvudsakliga produktionen inte räckte till för att täcka de basala behoven? Var verksamheterna gårdsindividuella? Producerades det varor för avsalu? Kan man urskilja tendenser i materialet som avspeglar genomgripande förändringsskeden?

Byarnas politiska roll är fortfarande relativt outforskad trots att det är en av de stora viktiga frågorna.

Konflikter och motsättningar i byarna är något vi försöker hålla ögonen öppna för. Historiker har forskat längre i detta tema än arkeologer. Studier i England har visat att sociala och ekonomiska konflikter i byarna var vanliga. Motsättningar fanns mellan bybor, särskilt mellan de socialt lägsta grupperna och de som var mer välbärgade. Konflikter fanns även mellan markägare och arrendatorer och mellan kyrkan och bönder. Vid våra undersökningar kan vi fråga oss om husbränder skulle kunna vara resultatet av konflikter. Mordbränder eller överfall? Genom skriftliga källor känner vi till att det förekommit bondeuppror både mot frälset och mot kungamakten. Hur yttrade sig dessa och hur kan vi spåra dem arkeologiskt? Många byar drabbades av krigshandlingar, kan slagfältsarkeologer göra en

insats här? Hur ska vi tolka alla de vapenfynd vi finner i byarna?

Jämförelser med Själland tvärs över sundet har inte gjorts i nämnvärd utsträckning. Lite jämförelser mellan byggnadstraditioner har skett, men inga studier av byarnas strukturer, deras respektive förändringsfaser, influenser och liknande.

Jämförelser mellan rurala och urbana mentaliteter är ett område som skulle berika både landsbygdsforskningen och stadsarkeologin.

TVÄRVETENSKAP OCH NÄTVERK

Slutligen skulle jag vilja säga att by- och landsbygdsundersökningar fodrar en bred forskningsinsats och byundersökningarna har vid flera tillfällen genererat långtgående tvärvetenskapliga samarbeten med historiker, kulturgeografer, osteologer, keramikexperter, paleoekologer och expertis inom ortnamnsforskningen. Dessa samarbeten har varit ovärderliga för att öka förståelsen av de historiska byarnas etablering och vidare utveckling. Det finns inga "naturliga" gränser ämnena emellan. De behandlar alla olika sidor av mänskligt handlande och skeenden. Vi ska inte för-

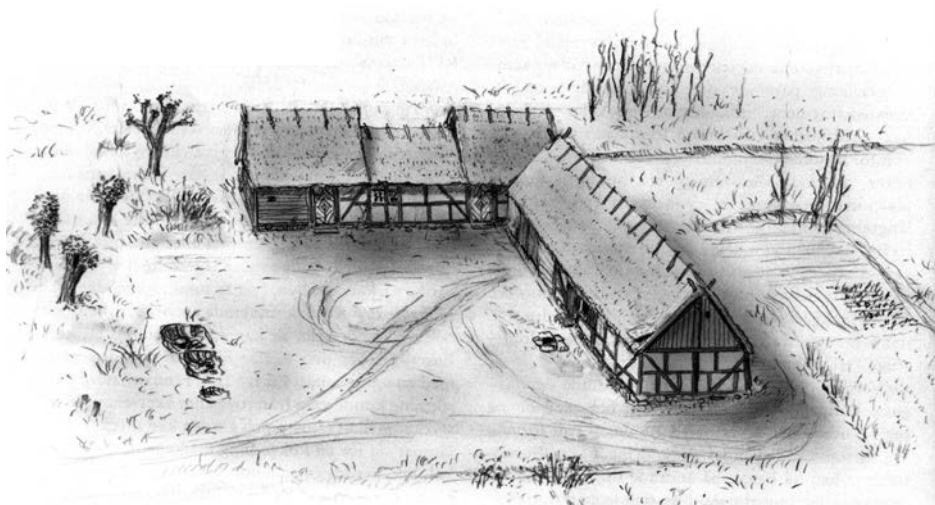

Fig. 3. Period 5 (ca 1250–1475). Högsta möjliga varaktighet: 225 år.

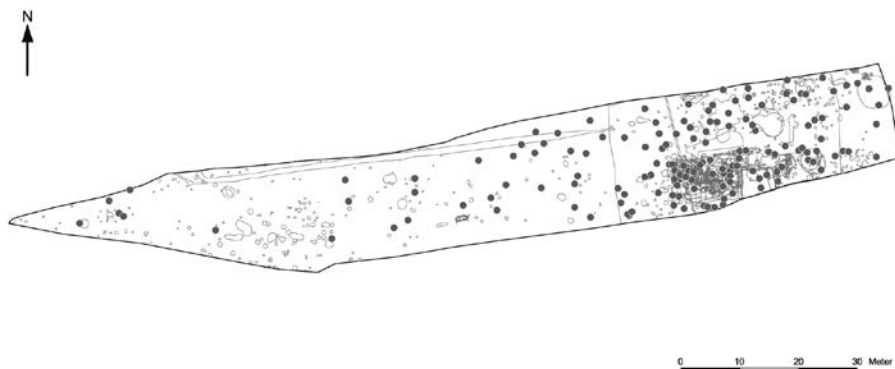

Fig. 4. Spridningskarta över påträffade metallfynd i matjorden och i olika anläggningar vid undersökningen i Skegrie by år 2007 (varje prick motsvarar ett metallfynd). Den största koncentrationen av mynt fanns i det medeltida rökeriet.

enkla bilden och tolkningen av det vi gräver fram utan visa på samhällenas komplexitet. Samarbete gynnar i längden arkeologin.

Helt nyligen, under 2007, har UV Syd tagit initiativ till ett internt utvecklingsprojekt rörande byar och agrar bebyggelse kallat "Byar, gårdar och torp" för att diskutera metoder och problem, utvärdera kunskapsläget och formulera övergripande vetenskapliga frågeställningar.

UV Syd har även initierat ett nätverk för sydsvensk landsbygdsarkeologi. Syftet var att få igång ett utbyte och ett vetenskapligt samarbete mellan de större grävande

institutionerna i södra Sverige kring de historiska lämningarna på landsbygden. Nätverket förbereder för närvarande konferensen "Landskaparna" som kommer att hållas i november 2009 i Växjö. ♦

Katalin Schmidt Sabo
katalin.schmidt.sabo@raa.se

Riksantikvarieämbetet UV Syd
Odlarevägen 5
226 60 Lund
Sverige

LANDSBYGDSARKEOLOGI OCH MEDELTIDA BYTOMTER I FINLAND

Intresset för medeltida bytomter i Finland väcktes på allvar först kring millennieskiftet 2000. Sedan dess har det hänt förhållandevis mycket särskilt i Nyland, men också på andra håll i Finland har man börjat ta hänsyn till bytomter i arkeologiska inventeringar. Dagens landsbygdsarkeologi erbjuder ett exempel hur man kan kombinera arkeologisk forskning och historiskt källmaterial.

I motsats till de arkeologer som arbetar med förhistoriska forskningsobjekt har medeltidsarkeologer en stor fördel: det historiska källmaterialet. Det finns dock risker när man använder historiska källor: de kan t.ex. alltför mycket leda forskning mot något visst håll. Ändå är det positivt att man med hjälp av arkivmaterialet har någon förhandskunskap om vad som möjligtvis kan hittas under fältarbetena. När man arbetar med järnåldersbebyggelse är det svårt att få fram hur stora bebyggelseenheter har varit och hur långa avstånd har det funnits mellan grannarna. Någon helhetsbild är mycket svår att rekonstruera. Med medeltida och speciellt senmedeltida forskningsobjekt är läget annorlunda: tack vare arkivmaterial och historiska kartor kan vi få mycket information om bebyggelsens omfattning och den kontext i vilket forskningsobjektet är beläget.

Vårt medeltida diplom- och arkivmaterial är litet men från och med 1540-talet finns det tack vare kung **Gustaf Vasas** fogdeförvaltning rikligt med räkenskapsmaterial från

Fig. 1. Finland

Sverige och Finland. Räkenskaperna erbjuder goda möjligheter till retrospektiva rekonstruktioner även av medeltida bebyggelse. Omkring år 1540 börjar de årliga serierna av de sk. fogderäkenskaperna, eller landskapshandlingarna, som de kallas i Sverige. Fogderäkenskaperna innehåller i princip bl. a. kontinuerliga serier av årliga jordeböcker från

olika landskap. Från och med ca 1550 finns dessutom bevarade serier av flera kyrkliga skattelängder (t.ex. tiondelängder, näbbskattregister).

Utgående från detta mycket välbevarade räkenskapsmaterial kan man göra en noggrann kartering av bebyggelsen i hela Finland i mitten av 1500-talet – vilket i praktiken motsvarar förhållandena ett par årtionden tidigare eller i slutet av medeltiden. Tack vare detta material vet vi att det då fanns över 7500 byar eller bytomter och mer än 100 enstaka sätesgårdar. Samtidigt var det i Finland bara sex – eller sju – städer av vilka Åbo var den absolut största. Man kan räkna att det var frågan om tillsammans ca 35000 bondehemman, ca 250 sätesgårdar och drygt 100 prästgårdar i landet. (Haggrén 2005) En bra översikt över bebyggelsen ca år 1560 hittar man i verket "Suomen asutus 1560-luvulla" (= Finlands bebyggelse) (Jutikkala & al 1973a; ibid. 1973b).

1900-TALET – ETT SEKEL MONUMENTORIENTERAD MEDELTIDSARKEOLOGI

Under största delen av 1900-talet var den medeltida landsbygden en vit fläck på den arkeologiska kartan. De arkeologer som sysselsatte sig med förhistoria dvs. majoriteten av arkeologerna i Finland, var inte intresserade av medeltida fornlämningar. De enstaka verkssamma medeltidsarkeologerna koncentrerade sig på de allra synligaste medeltida fornlämningarna d.v.s. stenkyrkor, kloster och medeltida borgar, som de dokumenterade och utgrävde. I Åbo där det ännu finns medeltida källare blev stadsarkeologiska frågor aktuella i sekelskiftet 1900 men andra städer med medeltida anor fick vänta på arkeologisk forskning fram till 1980-talet.

Stenmurar var länge en ledsagare för medeltidsarkeologer. Man koncentrerade sig på

ståtliga monument. Vid sidan av medeltida borgar dokumenterades även murade huvudbyggnader på frälsets sätesgårdar. Dessa stenhus kan också räknas till monumentala lämningar. Ett undantag bland de tidiga arkeologiska arbetena i Finland utgör **Björn Cederhvarfs** utgrävningar i Jomala Kyrkby på Åland. Cederhvarf undersökte ett antal husgrunder, vilka han tolkade vara lämningar efter socknens medeltida prästgård. (Cederhvarf 1910)

ETT INTRESSE FÖR MEDELTIDA ÖDEGÅRDAR VÄCKS BLAND HISTORIKER

I stället för arkeologer var det länge endast historiker, som var intresserade av landsbygdens bebyggelse under medeltiden. I slutet av 1960-talet påbörjades ett stort nordiskt ödegårdsprojekt vars slutrapport utkom 1983 (Gissel et al red. 1981). I Finland dominerades projektet av historiker men i t. ex. Sverige var också arkeologer och kulturgeografer med. På basis av detta projekt har man i Sverige senare fortsatt arbetet genom kulturgeografiska och arkeologiska fältstudier. T.ex. samarbetet mellan bl.a. historikern **Käthe Bååth** och arkeologen **Hans Andersson** har lett till mycket intressanta resultat i Östergötland bl.a. i Hemvidakulla (se t.ex. Andersson 2000).

I andra nordiska länder fick ödegårdsprojektet fram bevis av en omfattande ödeläggelse redan under medeltiden men för Finlands del lyckades man påvisa något motsvarande endast under tidigmodern tid och speciellt på senare delen av 1500-talet. Den ringa omfattningen av det medeltida källmaterialet blev ett oöverkomligt hinder för historikerna och man kunde inte kartlägga den medeltida bebyggelseutvecklingen i Finland i detalj. **Eljas Orrman** vågade ändå analysera ödeläggelsen i Sydvästra Finland under senmedeltiden

även om också han i sina studier koncentrerade sig mest på utvecklingen efter år 1540. I jordeböckerna från Egentliga Finland finns ca 40 ödebölen eller bebyggelseenheter som blivit öde under medeltiden. Räkenskapsmaterialet är dock så knappt att man inte vågade dra några långtgående slutsatser. T.ex. Orrman nöjde sig att datera dessa ödebölen till senmedeltiden. (Orrman 1971; ibid. 1986)

BEBYGGELSEARKEOLOGISKA PROJEKT

Ödegårdsprojektet och historikernas intresse för bebyggelseutvecklingen påverkade också arkeologerna i Finland. En följd blev att man i slutet av 1970-talet och på 1980-talet också i Finland mer och mer blev intresserad av långtida bebyggelseutveckling. Speciellt aktiv var denna forskning på två olika håll: i vissa ådalar i Egentliga Finland och i Norra Österbotten.

I Egentliga Finland var förändringarna i kulturlandskapet i fokus. En central aktör i dessa projekt var professor **Unto Salo** från Åbo Universitet, men det var speciellt **Jukka Luoto** som i sina arbeten koncentrerade sig på utvecklingen av den medeltida bebyggelsen i Aura- och Pemarådalar. Vid sidan av inventeringar utförde Luoto också några utgrävningar. Speciellt intressanta resultat fick han från Pahamäki i Lundo där man hittade två medeltida husgrunder, med ett förhållandevis rikt fyndmaterial. Tomten hade varit bosatt från järnåldern till slutet av 1300-talet. I sina studier koncentrerade sig Luoto inte endast på själva bytomten utan på hela bystrukturen och dess förändringar över tid. (Luoto 1984)

I början av 1990-talet utförde Åbo Universitet utgrävningar vid Mulli i Reso där man koncentrerade sig särskilt på en välbevarad vikingatida husgrund. På denna tomt var det svårt att få tag på medeltida struk-

turer. (Vuorinen 2003) I alla de projekt som man under 1970–1990-talen genomförde i Egentliga Finland försökte arkeologerna särskilt följa upp bebyggelsekontinuiteten från järnåldern till medeltiden. Kanske den mest systematiska av dessa analyser var **Aino Nissinahos** arbeten i Masku. Hon analyserade bebyggelseutvecklingen på socknens kärnområde där hon utförde intensiva arkeologiska fältarbeten. Dessutom gjorde hon en systematisk analys av äldre kartmaterial och försökte knyta områdets järnåldersbebyggelse till de hemman och byar man kände från medeltida och 1500-tals källor. (Nissinaho 2002)

I Norra Österbotten hade man ett något annorlunda perspektiv. I flera projekt strävade man till att få reda på tidpunkten av områdets kolonisation och försöka datera uppkomsten av den fasta bebyggelsen. Särskilt aktiva var professor **Kyösti Julku** och arkeologen **Pentti Koivunen** från Uleåborgs universitet. Julku hade redan 1972 på sitt forskningsprogram en utredning av bosättningsproblematik i Torne-dalen. Inom projektets ramar utfördes större utgrävningar i bl.a. Kainuunkylä och Oravaisensaari. Från båda ställen hittades förutom av husgrunder ett rikt medeltida fyndmaterial. Man var speciellt intresserad av Oravaisensaari eftersom platsen hade varit bosatt av den kända lappfogdesläkten Oravainen. (Koivunen 1977)

I slutet av 1970-talet utvidgades "Den tidiga bebyggelsen i norra Finland"-projektets forskningsområde också till Kemiälvdalen där Pentti Koivunen, **Juhani Kostet** och **Kirsti Närhi** (sen. Paavola) utförde fältstudier först och främst i Rovaniemitrakten. I Ylikylä lyckades arkeologerna under åren 1978–1979 lokalisera ett tomtområde som hade varit i bruk sedan senmedeltiden. Vid sidan av bebyggelselämningar och ett förhållandevis rikt fyndmaterial hittades rester av en järnframställningsplats. Ett annat område med mång-

sidigt material i samma by grävdes några år senare. (Närhi 1984; Paavola 1985) I Torne- och Kemiälvdalar hade arkeologerna ett nära samarbete med historiker och ortnamnsforskare samt paleobotanister. Tack vare det svensk-finska Tornedals-projekt hade man mycket nära samarbete med svenska kolleger. Från arkeologins perspektiv var det främst **Thomas Wallerströms** forskningar och utgrävningar i bl.a Hietaniemi som var relevanta också för de finska projektmedlemmarna. (Wallerström 1995)

I sina bebyggelsearkeologiska studier i Norra Österbotten nöjde sig arkeologerna från Uleåborgs universitet inte bara med älvdalar. Ett tvärvetenskapligt projekt som koncentrerade sig på bebyggelsehistorien på ön Karlö startade 1985. Projektets arkeologiska fältarbeten koncentrerades till kyrkplatsen, men annars hade projektet hela ön som sitt forskningsobjekt. (Julku & Satokangas red. 1988) Ett annat ställe som i början av 1990-talet valdes som forskningsobjekt var byn Kello i Haukipudas där man utförde fältarbeten under åren 1990–1991. (Koivunen & Sarkkinen 1994) Den landsbygdsarkeologiska aktiviteten i Norra Österbotten har senare fortsatt bl.a. i Kylänmäki i Lochteå där universitetet utförde en intensiv inventering av en förmodad marknadsplats. (Nurmi 2005)

INTRESSET FÖR DEN MEDELTIDA LANDSBYGDEN VAKNAR SÅ SMÅNINGOM

På andra håll i Finland var man i slutet av 1900-talet inte så intresserad av medeltida bytomter. Inte ens de ödebölen som Eljas Orrman hade på 1970-talet lokaliserat blev inventerade av arkeologer. Det fanns dock enstaka undantag som vittnar på ett vaknande intresse. I Annila i Säxmäki karterades en välbevarad tavastländsk bytomt på våren 2000 (Mökkönen et al 2000). **Jouni Taivai-**

nen började redan på 1990-talet fördjupa sig i Tyrvändö sockens bebyggelsehistoria (Täiväinen 2001; ibid. 2005). I Lachtis i Östra Tavastland grävde man år 1998 på salutorget och hittade enstaka spår av den medeltida Lahtis by (Poutiainen et al 1999a; ibid 1999b). I östra Finland stötte arkeologer från Åbo Universitet i mitten av 1990-talet på rester av tidigmodern bebyggelse i Uukuniemi. På platsen hade en hel by blivit öde på 1650-talet då en stor del av traktens ortodoxiska befolkning flydde till Ryssland. (Laakso 2003.) I Sotkuma i Polvijärvi letade arkeologer från Helsingfors universitet järnåldersbebyggelse i mitten av 1990-talet. Något sådant lyckades man inte spåra men fältarbeten medförde intressanta resultat från områdets 1600 – 1700-tals bebyggelse som också här hade åtminstone delvis varit ortodox. (Vuoristo 2004)

I slutet av 1980-talet och under 1990-talet väcktes ett intresse av landsbygdens sätesgårdar. Under **Kari Uotilas** ledning startades år 1989 ett arkeologiskt projekt som koncentrerade sig på Laukko gård i Vesilax nära Tammerfors. Uotila började med att dokumentera sätesgårdens stora källare men under en tioårsperiod fortsatte han med extensiva utgrävningar på gårdsplanen. (Uotila red. 2000)

Arkeologistuderande vid Helsingfors universitet valde också sätesgårdar som sitt forskningsobjekt i ett projekt som startade år 1992. Under tre säsonger utfördes fältarbeten på tre ställen i Bjärnä i Egentliga Finland. Mälkilä var en medeltida sätesgård där man nu lyckades hitta ruiner av en försvunnen stenbyggnad. Däremot var både Helgå och Näse kungsgårdar, den förra från 1300-talet den senare från 1500-1600-talen. (Niukkanen red. 1997) I alla studier koncentrerade man sig särskilt på elitens materiella kultur. Det samma gäller exploateringsutgrävningarna vid Svidja gård i Sjundeå i Nyland (Niukkanen 1997) och delvis forskningen kring Jutik-

kala gård i Säxmäki i Tavastland. I Jutikkala lyckades man dessutom spåra en kontinuitet från järnåldern. (Haggrén et al 2003)

Den kulturgeografiska traditionen som länge har varit välrepresenterad i Sverige men i Finland har inte väckt mycket uppmärksamhet angående de ovannämnda frågorna. Samarbetet mellan arkeologer och kulturgeografer har varit minimalt. Det enda större undantaget erbjuder den svenska geografen **Birgitta Roeck-Hansens** studier främst på Åland. Under 1980- och 1990-talen analyserade hon bebyggelseutveckling på Åland på kulturgeografisk grund samarbetandes samtidigt med bl. a. arkeologer och paleobotanister. (Roeck-Hansen 1995)

MILLENNIESKIFTET 2000

En sammanfattning av 1900-talets, speciellt 1990-talets medeltidsarkeologiska forskning i Finland publicerades i tidskriften METAs första nummer 2000. Då kunde man konstatera att historisk arkeologisk verksamhet i gemen hade vuxit markant under 1990-talet. Angående medeltida bytomter och andra boplatser på landsbygden i Finland måste författarna ändå medge: "Den ringa arkeologiska aktiviteten kring landsbygdens bebyggelse lämnar ett betydande gap i forskningen om det medeltida och tidigmoderna samhället." (Peltonen & al 2000)

I mars 2000 hade Finlands medeltidsarkeologiska sällskap SKAS sitt 10-årsjubileumsmöte i Åbo där professor Hans Anderssons från Lund höll ett föredrag med rubriken "Medeltidsarkeologisk landsbygdsforskning i Sverige – reflexioner kring utvecklingen av ett nygammalt forskningsområde." (Andersson 2000) Professor Anderssons föredrag var inte bara mycket inspirerande, utan visade också att den kontemporära situationen i medeltidsarkeologisk landsbygdsforskning

i Finland liknade förhållandena i Sverige på 1970- och 1980-talen.

Redan samma år började man på flera håll mer och mer ta medeltida bytomter i beaktande. Efter SKAS jubileumsmöte i Åbo hade man ett annat viktigt möte i Tammerfors. I november ordnade Museiverket och Tammerfors museer ett "Bebyggelsearkeologiskt seminarium". Seminariet var väl besökt, och flera av föredragen som hölls där publicerades senare i denna tidskrift (se SKAS 2/2005). Det viktigaste i Tammerforsseminariet var att alla närvarande var ense om att de medeltida bytomterna bör betraktas som fornlämningar! Detta var ett viktigt framsteg. Ett motsvarande steg hade man tagit i Sverige nästan 15 år tidigare. Timingen var nog bra. Under de följande åren gjorde man systematiska förarbeten (bl.a. inventeringar) för landskapsplaner i Finland (se. t.ex. Jussila & Sepänmaa 2003). I flera landskap räknade man nu för första gången medeltida bytomter med bland fasta fornminnen.

Esbo stadsmuseum hade redan några år före millennieskiftet startat ett projekt kring medeltida "bybackar". Projektet resulterade redan år 2000 den första specialinventeringen av medeltida bytomter i Finland. I denna inventering som utfördes av **Dan Lindholm** och **Teija Nurminen** försökte man lokalisera och skydda alla bytomter i dagens Esbo stad. Som ett resultat lokaliserade man över 60 tomtplatser av vilka en del var helt förstörda medan många andra var relativt välbevarade. Inventeringen har sedan dess erbjudit både arkeologer och stadsplanerare ett värdefullt redskap. (Lindholm 2002) Tack vare inventeringen har man i Esbo haft möjligheter att styra byggnadsverksamheten så att välbevarade bytomter skyddas. Dessutom har man haft en faktabas som motiverat flera exploateringsutgrävningar på tomtmarker. I Esbo har detta varit särskilt aktuellt därför att byggnadsverksamheten i staden har under senaste

åren hört till de flitigaste i hela EU-området. Positiva resultat och erfarenheter från Esbo har motiverat grannstaden Vanda att följa exemplet. Vanda stadsmuseum utförde en liknande inventering år 2005. (Suhonen 2005; ibid 2009)

PROJEKT KRING NYLANDS MEDELTIDA BEBYGGELSE OCH DEN S.K. BYDATABASEN

Av alla Finlands landskap har landsbygdsarkeologin varit intensivast i Nyland. Åbo Universitet började redan i mitten av 1990-talet det sk. Agricola-projektet där man analyserar den medeltida utvecklingen på Pernå Kyrkby i Östra Nyland. Sedan 1996 har man nästan årligen utfört småskaliga utgrävningar i området. (Pellinen 2007) Inom ett annat område i Pernå kommun arrangerade arkeologistuderanden i Helsingfors Universitet i början av 2000-talet ett projekt där man koncentrerade sig på en ödetomt i Gammelby (Ahl 2006; Rosendahl 2006).

Mest aktivt och systematiskt har den landsbygdsarkeologiska verksamheten varit i Västra Nyland eller det forna Raseborgs län. År 2002 startade projektet Vårt Maritima Arv vid Institutionen för kulturforskning vid Hel-

singfors Universitet. I detta EU-finansierat projekt utfördes omfattande inventeringar i de västnyländska kust- och skärgårdstrakterna. (Jansson red. 2005) Vårt Maritima Arv-projekt slutades 2004 men redan 2003 hade projektet "Västra Nylands skärgård och kustbygd under medeltiden" startat. Finansieringen från Kone stiftelse medförde möjligheter att inom detta projekt genomföra omfattande tvärvetenskapliga grundarbeten inom vissa case study-områden. Dessa var arkeologiska fältarbeten, systematisk genomgång av historiskt kart- och arkivmaterial samt olika paleobotaniska analyser. (Haggrén & Jansson 2006.)

I dessa projekt har man kartlagt den sen-medeltida bebyggelsen i Västra Nyland. Efter kartering och inventering har det också varit möjligt att skydda flera hotade fornlämningsområden. Den medeltida kolonisationen, bebyggelsen och näringarna har varit i fokus. Man har dessutom letat efter spår av kontinuitet från järnåldern vilket man också på flera håll har kunnat bevisa tack vare pollenanalyser gjorda från ett antal sedimentprov. På grund av dessa projekt har man så småningom haft möjligheter att rekonstruera utvecklingen av medeltida nyländska byar som en del av bebyggelseutveckling i Finland och Sverige samt i hela Östersjöområdet. Material framtaget i dessa projekt erbjuder mycket goda möjligheter till blivande landsbygdsarkeologisk verksamhet.

Som en del av dessa projekt har man utarbetat en bydatabas som i början innehöll grunduppgifter från alla byar i de västnyländska kustsocknarna men har sedermera kompletterats så att databasen omfattar hela det medeltida Raseborgs län.

Fig. 2. En välbevarad bytomt i Västerby i Ekenäs hittades under inventeringen på hösten 2007. Foto G. Haggrén 2007.

Stommen i bydatabasen utgör jordeboks- byar samlade från 1540 års jordebok eller från de äldsta jordeböckerna. Från jordeböckerna får man uppgifter om antalet av hemman samt deras skattetal i varje by. Tyvärr innehåller jordeböckerna bara skattehemman och därför bör man leta efter andra hemman och gårdar från annat källmaterial. I 1540-1560-talets kyrkliga skattelängder dvs. tionde- och näbbskattlängder finns det lyckligtvis relativt noggranna uppgifter om frälsehemman och även från frälsets sätesgårdar. Även prästgårdarna har tagits med i databasen. Med dessa metoder har man kunnat få en detaljerad helhetsbild över slottslänets bebyggelse i mitten av 1500-talet eller i slutet av medeltiden. I

Övre: Fig. 3. I Barnets Park hittades två medeltida husgrunder år 2007. Foto G. Haggrén 2007. **Nedre:** Fig. 4. En medeltida ugn- eller spisgrund i Barnets Park i Hangö. Foto G.Haggrén 2007.

databasen har man senare samlat noggranna uppgifter om byarnas bebyggelseutveckling från 1540-talet till 1690-talet. Databasen har också kompletterats med uppgifter från byar som har blivit ödelagda redan under medeltiden. Dessa uppgifter hittar man t.ex. från medeltida diplom eller 1600- och 1700-talets kartmaterial. Tillsammans finns det i databasen drygt 950 byar eller bytomter.

Till bydatabasen har man också samlat uppgifter om historiska kartor från 1600- och 1700-talen. Med dessa kartor som grund har man försökt lokalisera alla bytomter och placera dem på dagens grundkarta. Vid sidan av tomtplatser som varit bebyggda när lantmätnarna kartlade byn har man ur kartorna också lyckats lokalisera äldre tomtplatser, som blivit övergivna redan tidigare.

Nästan alla obebodda tomter har sedan fältinventerats. En större del av dessa inventeringar utfördes redan inom projektet Vårt Maritima Arv. Ekenäs museum utförde år 2007 en kompletterande inventering av ett 50-tal välbevarade bytomter. Tack vare ett systematiskt arbete har man nu i Västra Nyland en möjlighet att värdera arkeologisk potential på varje enskild bytomt. (fig. 2)

Med bydatabasen som grund utförde man redan under åren 2002 och 2003 fältarbeten på ett antal bytomter. Från dessa säsonger fick man värdefulla erfarenheter. T.ex. visade det sig vara mycket svårt att hitta daterbart fyndmaterial. Lerklining och spik är ofta de enda fynd som arkeologen hittar från medeltida bytomter. (Haggrén 2002) Daterbara fynd är ofta mycket fåtaliga. Liknande resultat har man fått från medeltida bytomter i mellersta Sverige (jfr. Broberg & Svensson 1987;

Nordström 2003). I fält har det visat sig vara ganska hopplöst att hitta daterbara fynd från små provgröpar. Man måste nöja sig med det faktum att i bästa fall är det ett spis- eller ugnsfundament och eventuell lerklining omkring dem som man hittar men ofta måste man nöja sig med endast bitar av lerklining. Utgående från dessa erfarenheter kan man konstatera att krävs fältiakttagelser av denna typ, tillsammans med en lokalisering genom äldre kartmaterial, för att en plats kan identifieras eller bedömas som en medeltida bytomt.

INGÅ SKÄRIBOL OCH HANGÖ I BRÄNNPUNKEN

Efter omfattande inventeringar och förarbeten koncentrerade man sig i Helsingfors universitets forskningsprojekt på två olika områden i det forna Raseborgs län. Det ena finns i Hangö by eller i sydspetsen av Finland, det andra i Ingå Skäribol där man vid inventeringar hade lokaliserat flera medeltida ödetomter.

På Gunnarsängen i Hangö hittades år 1998 några vikingatida fynd. År 2003 utförde man provutgrävningar på samma plats men med relativt klena resultat. Följande år återkom man på platsen med mycket bättre resultat: då hittades en medeltida husgrund med ett omfattande keramikmaterial. År 2005 fortsatte utgrävningarna på platsen och då blottades en fornåker från 1200–1300-talet samt rester av en husgrund som hade byggts vid åkerkanten. År 2007 fortsatte fältarbetet i Hangö by med provutgrävningar på ett annat tomtområde i norra delen av byn. På denna plats, kallat Barnets park, hittades två senmedeltida husgrunder men under det ena huset fanns indicier från järnåldersbebyggelse. I Hangö by verkar det finnas bebyggelsekontinuitet från järnåldern till medeltiden. (Jansson & al, i

tryck) Utgrävningarna i Hangö skall fortsättas i juni 2009. (Fig. 3, 4)

Från Ingå skärgård eller der forna Skäribolet har man under de senaste åren lyckat lokalisera ett antal medeltida bytomter. En del av dem (t.ex. Storböle) har ödelagts redan under medeltiden medan de andra har blivit övergivna senast i början av 1600-talet. (Alenius et al 2004; Haggrén et al 2007.) En orsak bakom förändringarna i bebyggelsen på detta område är landhöjningen. Samtidigt som strandlinjen har så småningom förskjutits har gamla tomter blivit mindre förmånliga boplatser för en bebyggelse med maritima näringar. Man har varit tvungen att flytta sina hus närmare havet. Arkeologiska fältarbeten har koncentrerats sig framför allt på Orslandet där man har gjort utgrävningar på tre olika tomtplatser. I Norrby hade man en provutgrävning år 2002 och i Gammelby 2007. På sommaren 2008 utfördes omfattande utgrävningar i Petars, där man hittade en välbevarad bytomt med flera medeltida husgrunder.

ESBO STADSMUSEUM I PIONJÄRROLL

Esbo stadsmuseum utförde redan i slutet av 1990-talet utgrävningar på bl.a. i Konungsböle och Morby. Dessa relativt småskaliga utgrävningar resulterade inte i några välbevarade strukturer men ändå ett antal intressanta fynd. (Lindholm 1999, 18–19, 37–40.) Det var först år 2002 i Köklax i Esbo man hade möjligheter till mera omfattande utgrävningar. Bytomten hade lokaliserats från äldre kartmaterial och efter omfattande provutgrävningar år 2002 kunde Museiverkets byggnadshistoriska avdelning i samarbete med Esbo stadsmuseum utföra större exploateringsutgrävningar år 2003.

Med sina tio skattehemman var Köklax en av de största medeltida byar i Esbo. I Köklax fanns det en förhållandevis väl bevarad

Fig. 5. Köklax bytomt år 1758. Riksarkivet/Helsingfors.

bytomt, som har varit bebodd ända till 1970-talet. Under utgrävningarna som breddade sig över flera hemmans tomter hittades flera medeltida husgrunder och ett relativt stort fyndmaterial. Som resultat kunde man konstatera att bytomten har varit bebodd åtminstone från mitten av 1200-tal framåt. Utgrävningsresultaten från Köklax – främst keramiken och C14-daterade sädeskorn – visar att trakten har blivit koloniserad senast under 1200-talet. (Haggrén 2005) (fig. 5, 6)

Samarbetet mellan Museiverkets byggnadshistoriska avdelning och Esbo stadsmuseum fortsatte i Finno år 2006. I Finno var kärnområdet av bytomten helt förstört, men på tomtens norra kant hittade man helt överraskande en medeltida gravgård med över 40 gravar. Redan i Köklax hade man hittat några medeltida gravar mitt i bytomten, men då kände man inte till några andra medeltida bygravgårdar, åtminstone inte i Nyland. Utgående från utgrävningsresultat från Finno och Köklax verkar det som om man åtminstone i Esbo har använt bygravgårdar ännu i slutet av medeltiden och t.o.m. under den tid man redan hade en stenkyrka i socknen. (jfr. Haggrén 2008) (fig. 7, 8)

I den intensivinventering av Esbo gårdsomgivning som utfördes 2004 hittades Mankby bytomt som är en av de bäst bevarade i hela Nyland. Med sina åtta hemman var Mankby i slutet av medeltiden en förhållandevis stor by. Byn blev ödelagd 1556 när den införlivades i Esbo kungsgård. Idag finns bytomten i en tätbevuxen sluttning där ett tjugotal husgrunder och ett halvdussin hålvägar ännu är synliga ovan markytan. År 2008 firade staden Esbo sitt 550-års jubileum. Temat för Esbo stadsmuseus jubileumsårsutställning var den medeltida byn och vid sidan av utställningen gjordes en större utgrävning i Mankby. Redan på våren 2007 hade stadsmuseet och Helsingfors universitet utfört en provutgrävning och en noggrann kartering på tomtområdet, som visade sig vara mycket välbevarad. Utgrävningarna i Mankby, där man har unika möjligheter att analysera hela bystrukturen och inte bara delar av tomtområdet, fortsätter ännu år 2009. (jfr. Rosendahl i denna tidskrift.)

I Helsingforstrakten har också Vanda stadsmuseum varit en aktiv aktör. I Västersundom i Vanda utförde Museiverkets byggnadshistoriska avdelning år 2003 omfattande

exploateringsutgrävningar på en medeltida bytomt. På denna plats som kallas Gubbacka lyckades man då blottlägga flera husgrunder från ca 1450–1570. (Suhonen 2006) Vanda stadsmuseum har år 2008 fortsatt med forskningsutgrävningar på norra delen av samma bytomt.

DAGENS LÄGE

Idag finns det i Finland relativt stora skillnader mellan olika landskap i anseende landsbygdsarkeologisk verksamhet. Mest aktiv är verksamheten i Nyland där man har utfört intensiva inventeringar och andra fältarbeten. I denna verksamhet har deltagit förutom Helsingfors Universitet och Museiverket, flera museer med Ekenäs, Esbo och Vanda stadsmuseer i spetsen. I Birkaland, eller i Tammerforsregionen, har Tammerformuseerna varit en aktiv landsbygdsarkeologisk aktör under de senaste åren (jfr. Adel i denna tidskrift). Det samma gäller Lahtis stadsmuseum i Östra Tavastland. Uleåborgs Universitet har haft långa traditioner inom bebyggelsearkeologin men har under de senaste tiderna mera koncentrerat sig på stadsarkeologisk verksamhet. Det samma gäller också Åbo Universitet.

Tyvärr finns det ännu idag i Finland omfattande områden där det inte finns eller ha funnits något landsbygdsarkeologisk verk-

samhet överhuvudtaget. I dag borde man eftersträva inventeringar i dessa områden dvs. t.ex. i hela Södra Österbotten, största delen av Östra Finland och stora delar av Egentliga Finland, Satakunda och Tavastland.

En viktig fråga som gäller hela Södra Finland är bebyggelsekontinuiteten från järnåldern över medeltiden till modern tid. Speciellt gynnsamma områden för sådan forskning finns det särskilt i Egentliga Finland och Tavastland (dvs på järnåldersbebyggelsens kärnområden) men olika senare koloniserade områden är också intressanta. En viktig fråga är den fasta bebyggelsens ålder inom de olika områdena.

På de områden där man redan utfört inventeringar och fältarbeten finns det nu möjligheter till mer djupgående forskning. Det är inte längre bara frågan om lokaliseringen av bytomter. Nu borde man försöka spåra orsaker bakom ödeläggandet av gamla tomtplatser och valet av nya. Saker som tomtstorlek, tomtens struktur och gränser liksom byggnadsbeståndet på tomtmarken är intressanta. Det skulle också vara viktigt att analysera tomten inte bara i relation till åkrar, ängar och skogar utan också till vägar och vattendrag samt grannbyar. De nyligen funna nyländska bygravgårdarna väcker nya frågor kring kristnandet och bebyggelsens förhållande till sockenkyrkan. Man får inte heller glömma de större kontexterna och maktstrukturerna eller frågor kring hemman och by som en del av skifteslag, skattebol, socken osv. Samtidigt som det blir mera och mera nya utgrävningsresultat växer också möjligheterna att göra jämförelser med förhållanden i städerna.

Hittills har man vid utgrävningar på bytomterna koncentrerat sig på konkreta saker

Fig. 6. Golvlagren av en senmedeltida husgrund på Juus tomt i Köklax. I bakgrunden syns syllstensrad från en 1800-tals byggnad. Foto G. Haggrén 2003.

som byggnadsbestånd och tomtstruktur men också på sådana för arkeologisk forskning relevanta saker som näringsfång och resursutnyttjande, och maktstrukturer mm. Man borde kunna utveckla och fördjupa frågeställningar och ta i hänsyn t.ex. följande saker:

1. Ekonomiska frågor

- produktionsstorlek, åkerareal, höväxt
- spannmål – boskap – fiske – erämarkbruk mm.
- handel och kommunikationer

2. Sociala frågor

- Bysamhället (ensamgård - by)
- Maktstrukturer
- sätesgård – landbohemman
- by – skattebol – socken - slottslän

3. Ideologiska och mentala frågor

- Kristnandet
- Magi, offer etc.

Den arkeologiska verksamheten kring medeltidens bebyggelse har under 2000-talet varit mer aktivt än någonsin tidigare. I de närmaste åren har vi i Finland gjort ett antal inventeringar, utfört omfattande utgrävningar och samtidigt samlat mycket erfarenheter. Den medeltida landsbygden har visat sig innehålla en stor potential för arkeologisk forskning. Vi har redan nu fått en god grund för nya djupgående studier och också synteser inom landsbygdsarkeologi. ♦

Georg Haggrén

georg.haggren@helsinki.fi

Institutionen för kulturforskning

Arkeologi

PB 59 (Unionsgatan 38 F)

00014 Helsingfors Universitet

Fig. 7. En rieggrund utgrävs i Finno i Esbo. Foto G. Haggrén 2006.

KÄLLOR

Arkivkällor

Museiverket, Byggnadshistoriska avdelningens arkiv (Helsingfors):

Teemu Mökkönen, Marianna Niukkanen & Karim Peltonen: Valkeakoski, Annila, Vanha-Annala. Autioituneen keskiaikaisen kylämäen inventointi, kartoitus ja koekuopitus 26–27.5.2000.

Veli-Pekka Suhonen: Vantaan keskiaikaisten kyläonttien inventointi vuonna 2005.

Litteratur

Teija Alenius, Georg Haggrén, Henrik Jansson ja Arto Miettinen: Ulkosaariston asutuksesta autiokyläksi – Inkoon Ors poikkittieteellisenä tutkimuskohteena. SKAS 1/2004. s. 4-19

Hans Andersson: Medeltidsarkeologisk landsbygdsforskning i Sverige – reflexioner kring utvecklingen av ett nygammalt forskningsområde. SKAS 2/2000. s. 4–15.

Anders Broberg & Kenneth Svensson: *Urban and Rural Consumption Patterns in Eastern Central Sweden AD 1100–1700. Theoretical Approaches to Artefacts, Settlement and Society*. BAR International Series 366. Oxford 1987.

Björn Cederhvarf: Fynd i en medeltida hustomtning på Jomala kyrkobacke. *Finskt Museum* 1910. s. 91–103.

Svend Gissel, Eino Jutikkala, Eva Österberg, Jørn Sandnes & Björn Teitsson: *Desertion and Land Colonization in the Nordic Countries c. 1300–1600*. Uppsala 1981.

Georg Haggrén: Kadonnut keskiaika? Maaseudun esinekulttuuri arkeologian näkökulmasta. *SKAS* 4/2002. s. 17–25.

Georg Haggrén, 2005a: Autioituneet kylätontit – kurkistusreikä Uudenmaan asutushistoriaan. Henrik Jansson (red.): *Merellinen Perintömme – Vårt Maritima* Arv. CD-ROM. Institution för kulturforskning, Helsingfors Universitet 2005.

Georg Haggrén: Kylä- ja kartanotontit asutushistoriallisina muinaisjäännöksinä. *SKAS* 2/2005 s. 48–54.

Georg Haggrén: Köklax i Esbo. Arkeologiska undersökningar på en medeltida bytomt. *Nordenskiöld -samfundets tidskrift* 65: 2005 s. 83–101.

Georg Haggrén: Nylands uppkomst – Västra Nylands medeltid. *Byn. Medeltid vid Östersjöns stränder*. Esbo stadsmuseum 2008. s. 36–55.

Georg Haggrén, Hannele Lehtonen & Jukka Wuorisalo: Sääksmäen Jutikkala. Neljannen kaivauskesän tuloksia. *SKAS* 1/2003. s. 29–37.

Georg Haggrén, Henrik Jansson & Aki Pihlman: Snapertunan Kullåkersbacken. Unohdettu tutkimuskohde unohdetulla alueella. *Muinaistutkija* 3/2003. s. 13–24.

Georg Haggrén, Henrik Jansson & Tarja Knuutinen: Inkoon Storböle – Keskiaikainen autiotontti Länsi-Uudenmaan saaristossa. *SKAS* 3/2007. s. 3–11.

Henrik Jansson (red.): *Merellinen perintömme – Vårt maritima arv*. CD-ROM. Institution för kulturforskning, Helsingfors Universitet 2005.

Henrik Jansson, Georg Haggrén, Kristiina Mannermaa & Tanja Tenhunen: Settlement history and economy of the Gunnarsängen site at the Hanko peninsula. *Fennoscandia Archaeologica* XXV. (i tryck)

Kyösti Julku & Reija Satokangas (red.): Hailuodon keskiaika. *Studia Historica Septentrionalia* 15. Rovaniemi 1988.

Eino Jutikkala & al: *Suomen asutus 1560-luvulla*. Kartasto. Suomen historiallinen seura. Käsikirjoja 7. Forssa 1973. (a)

Eino Jutikkala & al: *Suomen asutus 1560-luvulla. Kyläluettelot*. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja N:o 4. Helsinki 1973. (b)

Timo Jussila & Timo Sepänmaa: Kylätontteja ja eräsiijoja: Pirkanmaan historiallisen ajan muinaisjäännösten inventointi. *Pirkanmaan alta* 4. Tampereen museot 2003. s. 39–47.

Pentti Koivunen & Mika Sarkkinen: Haukiputaan Kelon historiallisen ajan arkeologinen tutkimus 1990–1991. *Arkeologian tutkimusraportti* 9. Oulun yliopisto 1994.

Ville Laakso: Papinniemi i Uukuniemi och andra ortodoxa gravfält i östra Finland. Utgångspunkter och aktuell forskningsproblematik. *Kirkearkæologi i Norden. Hikuin* 30. 2003. s. 139–154.

Dan Lindholm: Espoon kaupunginmuseon keskiaikaiset kylätontit –projekti; tulokset, ongelmat ja tulevaisuus. *SKAS* 3/2002. s. 34–36.

Jukka Luoto: Den medeltida landsbygdskulturen belyst med fynd i Egentliga Finland. *Historiallisen ajan arkeologia Suomessa – Den historiska tidens arkeologi i Finland*. Åbo landskapsmuseum. Rapporter 8. Åbo 1984. s. 161–166.

Aino Nissinaho: Paikallisyhteisö muutoksen edessä – Mikrotutkimus Maskusta rautakauden lopulta keski-ajalle. *Ympäristöhistorian monet kasvot*. Toim. Anna Saukkonen. Turun yliopiston Historian laitoksen julkaisuja 62. Turku 2002. s. 89–142.

Marianna Niukkanen (red.): *Perniö - Kuninkaan ja kartanoiden pitäjä*. Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja XV. Helsinki 1997.

Marianna Niukkanen: "Al ting aer forgaengelich ...". Excavations at the Medieval Manor of Svidja in 1996–1997. *Fennoscandia Archaeologica* XV. Saarijärvi 1998. 59–69.

Annika Nordström: "Tid i Tidesta. En by i förändring", Karlenby, L. (red.): Mittens rike. *Arkeologiska berättelser från Närke*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 50. Stockholm 2003.

Risto Nurmi: Lohtajan Kylänmäen kylä? *SKAS* 4/2005.

Kirsti Närhi: Forskningen kring Ylikylä by i Rovaniemi landskommun. *Historiallisen ajan arkeologia Suomessa – Den historiska tidens arkeologi i Finland*. Åbo landskapsmuseum. Rapporter 8. Åbo 1984. s. 167–171.

Eljas Orrman: De senmedeltida ödesmålen i sydvästra Finland. *Historisk tidskrift för Finland* 1971. s. 97–113.

Eljas Orrman: Bebyggelsen i Pargas, S:t Märten och Vemo socknar under senmedeltiden och på 1500-talet. *Historialliska studier* 131. Vammala 1986.

Kirsti Paavola: Historiallisen ajan maaseutuarkeologiaa Rovaniemen maalaiskunnassa. *Faravid* 8/1984. Oulu 1985. s. 91–99.

Hanna-Maria Pellinen: "Reconstruction and archaeology – A case study of a village from historically recorded times", Immonen, Visa, Lempiäinen, Mia & Rosendahl, Ulrika (red.) *Hortus Novus. Fresh approaches to medieval archaeology in Finland*. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* (AMAF) XIV. Turku 2007.

Karim Peltonen, Georg Haggrén & Marianna Niukkanen: Den historiska arkeologin i Finland under 1990-talet. *Medeltidsarkeologisk tidskrift* META 1/2000. s. 45–59.

Hannu Poutiainen, Marja Anttila & Hannu-Matti Wahl: Lahden Kauppatorin muinaistieteelliset tutkimukset. Hannu Takala & Hannu Poutiainen (toim.) *Nuoren kaupungin pitkä historia. Tutkimuksia Lahden menneisyydestä*. Jyväskylä 1999 (a). s. 114–130.

Hannu Poutiainen & Merja Uotila: Arkeologiset löydöt, asiakirjat ja kartat valottavat Lahden menneisyyttä. Hannu Takala & Hannu Poutiainen (toim.) *Nuoren kaupungin pitkä historia. Tutkimuksia Lahden menneisyydestä*. Jyväskylä 1999 (b). s. 193–207.

Birgitta Roeck-Hansen: *Township and Territory. A study of rural land-use and settlement patterns in Åland c. A.D. 500–1550*. Acta Universitatis Stockholmiensis – Stockholm Studies in Human Geography 6. Stockholm 1991.

Veli-Pekka Suhonen: "Gubbackan autioituminen yhä arvoitus. Kylätontin arkeologiset tutkimukset Vantaan Länsisalmessa", *Helsingin pitäjän* 2006. Porvoo 2005. s. 11–24.

Veli-Pekka Suhonen: Keskiaikaisen Helsingin pitäjän kadonneet kylät. *Helsingin pitäjän* 2009.

Kari Uotila (red.): Vesilahden Laukko - Linna, kartano, koti. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* IV. Turku 2000.

Jouni Taivainen: Tyrvändö sockens bosättningshistoria från järnåldern till medeltiden. *Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1/2001. s. 24–40.

Jouni Taivainen: Ajatuksia Retulansaaren rautakauden – keskiajan asutuksesta ja elinkeinoista. *Arx Tavastica* 12. Hämeenlinna 2005. s. 2–17.

Wallerström, Thomas 1995. *Norrbottnen, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi. I. Lund Studies in Medieval Archaeology* 15:1. Stockholm.

Juha-Matti Vuorinen: *Rakennus sosiaalisen toiminnan näyttämönä: rakentaminen Raision Ihalan Mullissa rautakauden lopulla ja varhaisella keskiajalla*. Licentiat-avhandling. Arkeologi. Åbo Universitet 2003. (otryckt)

Katja Vuoristo: *Talonpoikaisasutuksen jälkiä Polvijärven Sotkumassa*. Pro gradu-avhandling. Arkeologi. Helsingfors Universitet 2004. (otryckt)

Fig. 8. Senmedeltida gravar dokumenteras i Finno. Foto G. Haggrén 2006.

SOCIALA RELATIONER I DET NORRLÄNDSKA BONDESAMHÄLLET

Det angreppssätt jag har använt för att studera sociala relationer i det norrländska samhället har varit det medeltida vardagslivet. Jag har utgått från hur vardagslivets sociala ordning uttryckt sig rumsligt på två olika nivåer i lokalsamhället, gården och byn. Konkret har detta inneburit en kartläggning av den medeltida byns sociala organisation kring resursutnyttjandet, med exempel från utmarksnäringar och hantverk samt en kartläggning av den medeltida gårdens sociala rum utifrån bebyggelsestruktur och rumsanvändning (Lagerstedt 2004). De två huvudsakliga poängerna med dessa studier har varit:

- Kopplingen mellan människornas vardagliga handlingar på gård- och bynivå och de sociala relationerna inom lokalsamhället.
- Den nyanserade bild av det norrländska samhällets sociala organisation i stort som framträder.

Mina undersökningar av det medeltida bondesamhället i södra Norrland har huvudsakligen utgått från tre arkeologiskt undersökta platser, byn Ängersjö i nordvästra Hälsingland, gården Björka i Hälsinglands kustbygd och gården Kyrklägdan i Storsjöbygden i Jämtland (fig 1). Undersökningsområdet avgränsas därmed i princip av de nuvarande landskapen Hälsingland och Jämtland. Hälsingland kom under loppet av medeltiden att knytas till det svenska riket medan Jämtland under större delen av medeltiden hörde till Norge.

Det norrländska samhället hade under medeltiden en samhällsstruktur som på många sätt skiljde sig från den i övriga Sverige. Kameralet uppgifter från 1500-talet visar på en ägostruktur där jorden huvudsakligen innehades av självägande bönder (Lindkvist & Ågren 1985, s 31; Sawyer & Sawyer 1993, s 141). En social överklass i form av ett frälse saknades nästan helt i Norrland under medeltiden (Brink 1994, s 149; Brink 1996, s 160). Däremot fanns det stora ekonomiska

Fig 1. Undersökningsområdet.

skillnader mellan bönderna (Harnesk 2000). Det norrländska samhället har, utifrån dessa förutsättningar, uppfattats som relativt egalitært under medeltiden och även under senare tider. Denna relativa egalitet bör ses som en social struktur eller mentalitet och inte som en ekonomisk realitet.

Tidigare forskning om det medeltida Norrland, t ex arkeologiska avhandlingar av **Mats Mogren** (2000) och **Tomas Wallerström** (1995) har framför allt studerat detta samhälle på en övergripande nivå vilket har resulterat i en kunskap om den politiska historien och den övergripande samhällsutvecklingen i det norrländska samhället. Däremot saknades en förståelse för hur detta samhälle fungerat på en mer lokal nivå. Genom att studera hur de sociala relationerna uttrycker sig lokalt i bondesamhället har jag velat öka kunskapen om den sociala strukturen i norra Sverige och nyansera bilden av det egalitära Norrland. Jag kommer i det följande att utgå två problemområden i diskussionen av det medeltida bondesamhället i södra Norrland:

- Det agrara hushållets produktion, där jag framför allt har utgått från organisationen av utmarksbruk och hantverk.
- Lokalsamhällets rumsliga organisation, där jag tar en utgångspunkt i det medeltida gårdsrummet.
- Avslutningsvis kommer jag att återvända till den övergripande frågan om det norrländska samhällets sociala struktur.

DET AGRARA HUSHÅLLET PRODUKTION - SJÄLVHUSHÅLLNING ELLER ARBETSDELNING?

Det medeltida bondesamhället har tidigare framställs som i hög grad bestående av självhushållande isolerade bönder. Produktionen inom jordbruket utgick i enlighet med denna

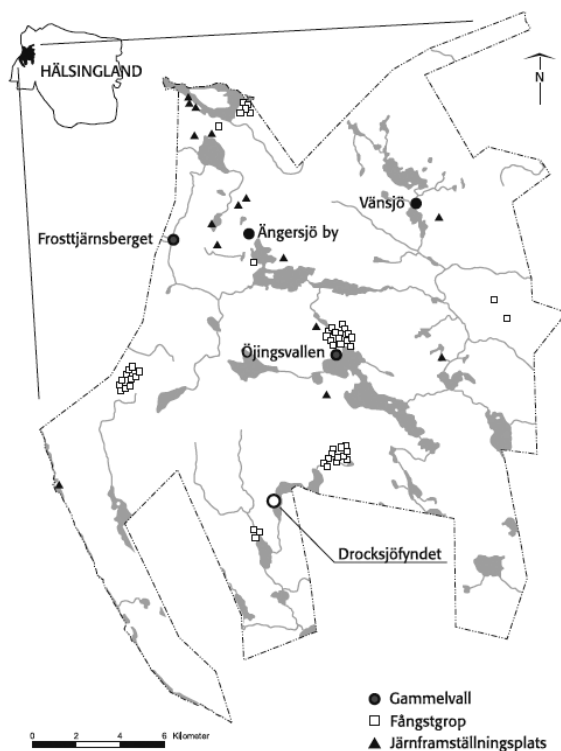

Fig 2. Ångersjös utmarksnärningar.

bild från den enskilda gården. Hantverket på landsbygden bedrevs inom ramen för det egna hushållet eller för lokalt utbyte i liten skala. Detta är en uppfattning som, utifrån vad vi vet om utmarksbruk, hantverk och varuutbyte på landsbygden, måste ifrågasättas. Bönderna i den sydnorrländska skogsbygden, var varken självhushållande eller isolerade. Där fanns under medeltiden och tidig modern tid en arbetsdelning i form av ett specialiserat hantverk, ett socialt nätverk kring utmarksnäringarna samt ett vitt kontaktnät gentemot de marknader där varor avsattes och nya inhandlades.

En viktig del i forandet av de sociala relationerna i vardagen var organisationen kring resursutnyttjandet, vilket kan ses som beroende av sociala och kulturella uppfattningar i samhället och även sammanhängande

med hushållets sociala struktur. Den medeltida byns sociala organisation kan bland annat studeras utifrån organisationen kring utmarksnäringarna och organisationen av det medeltida hantverket. Frågan har varit hur resursutnyttjandets sociala organisation såg ut och vilken samhällsstruktur som den ingick i.

Lämningarna efter de ekonomiska aktiviteterna på byns inägor och i utmark utgör tillsammans med bebyggelsen ett ekonomiskt landskap, vilket kan studeras i bl a åkermarkens utbredning eller förekomsten av fasta anläggningar i utmarken, t ex järnframställningsugnar eller fångstgropar. Genom att försöka förstå hur människor har nyttjat detta landskap utifrån sociala regler och existerande nätverk i byn blir det också till ett socialt landskap. Utifrån byn Ängersjö i nordvästra Hälsingland kan det detta sociala landskap urskiljas genom fornlämningsbilden, kamerala källor, paleoekologiska undersökningar samt arkeologiska undersökningar av bl a fäbodvallar, blästerugnar, byns åkersystem och en senmedeltida smedja (Lagerstedt 2004 och där anförd litteratur).

Ängersjö by är beläget i inlandet i södra Norrlands skogsbygd. Landskapet är kraftigt kuperat med barrskogsbeväxta höjder som omringar ett stort antal sjöar och myrar. Bebyggelsen är belägen vid en av de större sjöarna i området. Den odlingsbara marken i området är begränsad vilket ledde till att bönderna under tidigmodern tid var beroende av skogens resurser, som utnyttjades för fäboddrift, järnframställning och jakt. Av det kamerala materialet från 1500-talet framgår också att boskapsskötseln var den huvudsakliga näringen och att odlingen endast utgjorde en mindre del av försörjningen. Det finns ingen grund för att anta att dessa förhållanden inte skulle gälla även för äldre tider och att bönderna även under medeltiden hade en ekonomi som grundade sig på boskapsskötsel, utmarksbruk och mindre odlingar.

Organisationen kring utmarksbruk

Arkeologiska och paleoekologiska undersökningar i Ängersjö by har visat att det under medeltiden fanns två fäbodvallar som var kopplade till gårdarna i byn (fig 2). På varje fäbodvall fanns det flera fäbodrar, d v s grupper av ekonomibyggnader, som hörde till enskilda gårdar i byn. I skogarna runt byn och fäbodvallarna fanns blästerugnar där bönderna framställde järn.

De knappa resurserna på arbetskraft i skogsbygden har tillsammans med det arbetskrävande utmarksbruket krävt en flexibilitet där samarbete har skett mellan flera hushåll. Denna flexibilitet kan ses som en kulturellt betingad tradition i den norrländska skogsbygden. Att bönderna i skogsbygden samarbetade under medeltid och tidig modern tid kring det resurskrävande nyttjandet av utmarken kan beläggas i bl a Värmland och Dalarna (Petersson 1982; Björklund 1982; Svensson 1998). En studie från Värmland har dessutom visat hur bönderna inom lokalsamhället utvecklat olika strategier i sitt nyttjande av utmarken (Svensson 1998).

De medeltida fäbodvallarna och blästerugnarna i Ängersjö ingick sannolikt i en organisation där man samarbetade kring resursutnyttjandet. Arbetsorganisationen kring resursutnyttjandet växlade, under senare delen av medeltiden och tidig modern tid, mellan de olika enheterna gården, grannlaget, släktlaget och byalaget där man samarbetade på olika nivåer i olika situationer. Bönderna nyttjade fäbodvallarna gemensamt i grupper om två eller flera gårdar men varje gård hade sin egen fäbod på vällen. Järnet framställdes i arbetslag som sträckte sig över den enskilda gården. Förädlingen av järnet och föremålsmidet utfördes av en specialiserad smed i en gemensam bysmedja.

Den sociala organisationen kring utmarksbruket i Ängersjö kan ha utgått från två eller

flera gårdsgupperingar i byn som baserats på släktförhållanden. Enligt denna modell har varje grupp nyttjat varsin fäbodvall och ett antal blästerugnar. Förutom de horisontella sociala relationerna i bysamhället fanns det också en vertikal eller hierarkisk struktur i byn där enstaka personer i skogsbygden grundade sitt materiella överflöd på kontrollen av järnproduktionen i byn och genom förädling av järn till en smidbar handelsvara som sedan omsattes på en yttre marknad. Även inom det till synes horisontella samarbetet kring utmarksnäringarna kan det ha funnits stratificerade relationer. Dels kan sociala nätverk också vara uteslutande, där alla i (by) samhället inte har haft samma möjlighet att delta. Dels kan det ha funnits en hierarki inom nätverken, där samarbetet inte skett på helt lika grunder och där vissa personer har haft en förmåga att i högre grad påverka samarbetet till sin egen fördel.

Organisationen av hantverk

En annan viktig aspekt på de sociala relationerna inom bysamhället var specialiseringen och arbetsdelningen inom den lokala produktionen. Det vanligaste uttrycket för denna arbetsdelning var förekomsten av ett specialiserat hantverk. De skriftliga källorna visar att ett specialiserat lantverk var vanligt förekommande i Sverige redan under 1300-talet och troligen existerade redan under tidig medeltid. Hantverkarna var väl integrerade i bondesamhället, d v s bofasta, och kunde både utgöras av deltidsarbetande bönder eller av helt obesuttna personer (Lindberg 1964; Gadd 1991).

Det kamerala materialet från landskapet Hälsingland visar, genom förekomsten av hantverksnamn, att båda dessa grupper förekom under 1500-talet (Brun & Vestlund 1933; Brink 1994; DR 1576). Framför allt fanns

hantverkarna i de stora byarna i Hälsinglands odlingsbygder vilket tyder på att arbetsdelningen var vanligast här. Skogsbygdens hantverk är däremot inte så väl representerat i skattelängderna. Orsaken till att det inte finns ett specialiserat hantverk i skogsbygden, som resulterat i hantverksnamn i de kamerala källorna, kan vara att binäringarna i utmarken framförallt syftade till att producera varor för en yttre marknad, i syfte att byta till sig andra produkter eller för att samla på sig ett välstånd i metaller. Bönderna exporterade pälsvärk, järn och boskap till marknader utanför lokalsamhället. Ett mindre behov fanns här av att producera varor för varandra inom lokalsamhället.

I slättbygden ledde bisysslorna i högre grad till en arbetsdelning inom lokalsamhället, där olika personer producerade skor, kläder eller lädervaror för avsättning på en lokal marknad. Denna verksamhet ledde till att hantverksnamn blev vanliga bland utövarna. Namnen riktade sig inåt i samhället och markerade hantverkarens status och identitet. Ett yrke som ändå förekom i skogsbygden var smedens med binamnet -Smid. En jämförelse med det skriftliga materialet från de norska områdena visar att det, i likhet med de norrländska skogsbygderna, huvudsakligen var smeder som omnämns i källorna under medeltiden.

Utifrån det kamerala materialet är det svårt att belägga sociala hierarkier i samhället som grundar sig på yrkestillhörighet. En aspekt av detta skulle emellertid kunna vara förekomsten av en större andel hantverkare i vissa folkrika socknar. Detta kan ha med social differentiering inom dessa socknar att göra där ett befolkningsöverskott och en jordbruksbrist lett till att byarna utvecklat vertikala och socialt utestängande relationer (jfr Johansson 2003, s 90), dock inte på ett sådant sätt att hantverkarna skulle tillhöra det fattigaste skiktet av befolkningen. Något sådant är inte

tydligt i källmaterialet från 1500-talet där det istället finns ett stort spektrum av hantverkare från helt obesuttna till välbesuttna personer. Bilden med proletariserade grupper av hantverkare, ibland med särskilda bosättningar i byarna, är något som uppträder långt senare (jfr Gadd 1991).

Ett mer lokalt perspektiv på organisationen av hantverk kan fås genom en lokalstudie av Ängersjö by i södra Norrlands inland. Arkeologiska undersökningar i byn har visat på en annan, mer nyanserad, bild av hantverket i skogsbygden. Här fanns under slutet av medeltiden en bysmedja där ett specialiserat smide utfördes. Produktionen var inriktad på att förädla blästerjärn och att tillverka enkla bruksföremål till bönderna i byn. Järnet framställdes i blästerugnar i skogarna runt Ängersjö. Till skillnad från det specialiserade smidet var flera gårdar engagerade i järnframställningen.

Lämningarna efter smedjan påträffades i utkanten av bykärnan genom att ett större slaggvarp var synligt i terrängen. Resultatet

av den arkeologiska undersökningen visade att smedjan bestod av en 3,5 x 4,5 m stor timmerbyggnad. Eldstaden var anlagd mot ett större markfast block och slaggvarpen var belägen söder om smedjan (fig 3). Ungefär 700 kg slagg påträffades i slaggvarpen och i anslutning till smedjan. Mängden slagg tyder på att smedjan har haft en lång brukningstid. Både slaggens utseende och en metallurgisk analys av små bitar av råjärn visar att de järn som användes vid smidesprocessen var framställt i blästerugnar s k lågteknisk järnframställning. Både primärsmede – förädling av råvara – och sekundärsmede – föremålssmede kunde beläggas.

Metallurgiska analyser av föremål från smedjan visade att merparten av materialet var väl bearbetat och att smeden hade ett gott tekniskt kunnande. Dessa resultat tyder på att smeden var specialiserad. De färdiga föremålen utgjordes av bruksföremål som framför allt var avsedda för den lokala marknaden. ¹⁴C-dateringar har visat att smedjan var i bruk någon gång mellan 1400- och 1700 e Kr. Detta kan jämföras med dateringen av järnframställningen i området som ligger inom samma tidsintervall. Tolkningen av produktionen i smedjan som specialiserad och det faktum att liknade lämningar saknas i byn har lett till slutsatsen att det rör sig om en gemensam bysmedja.

Sambandet mellan smedjan och de olika gårdarna i byn under den aktuella perioden kan belysas genom det kamerala materialet. Ängersjö bestod under slutet av 1500-talet av 4–6 gårdar (Brun & Vestlund 1933, Brink 1994). Smedjan är idag belägen på gården Kröjars, vilken är en senare avsöndring från den största gården i byn – Oppigården (fig 4). En skattelängd från 1571 visar att ägaren av Oppigården var betydligt rikare än de andra bönderna i byn (ÄL 1571). I samma skattelängd omtalas också en John Smid som förutom att vara hantverkare också äger boskap.

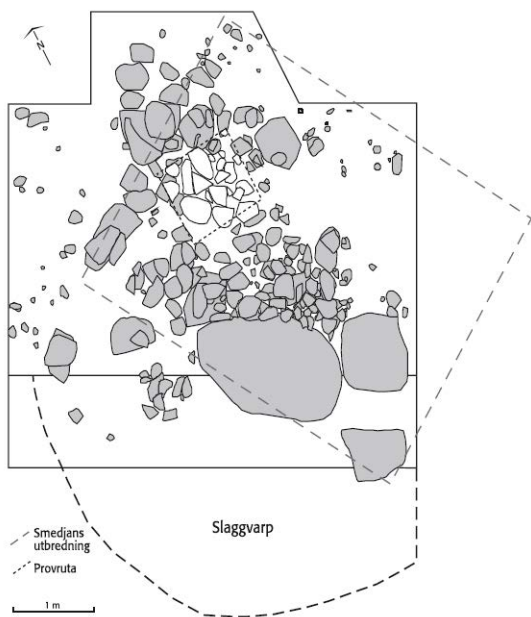

Fig 3. Planritning av smedjan på Kröjars.

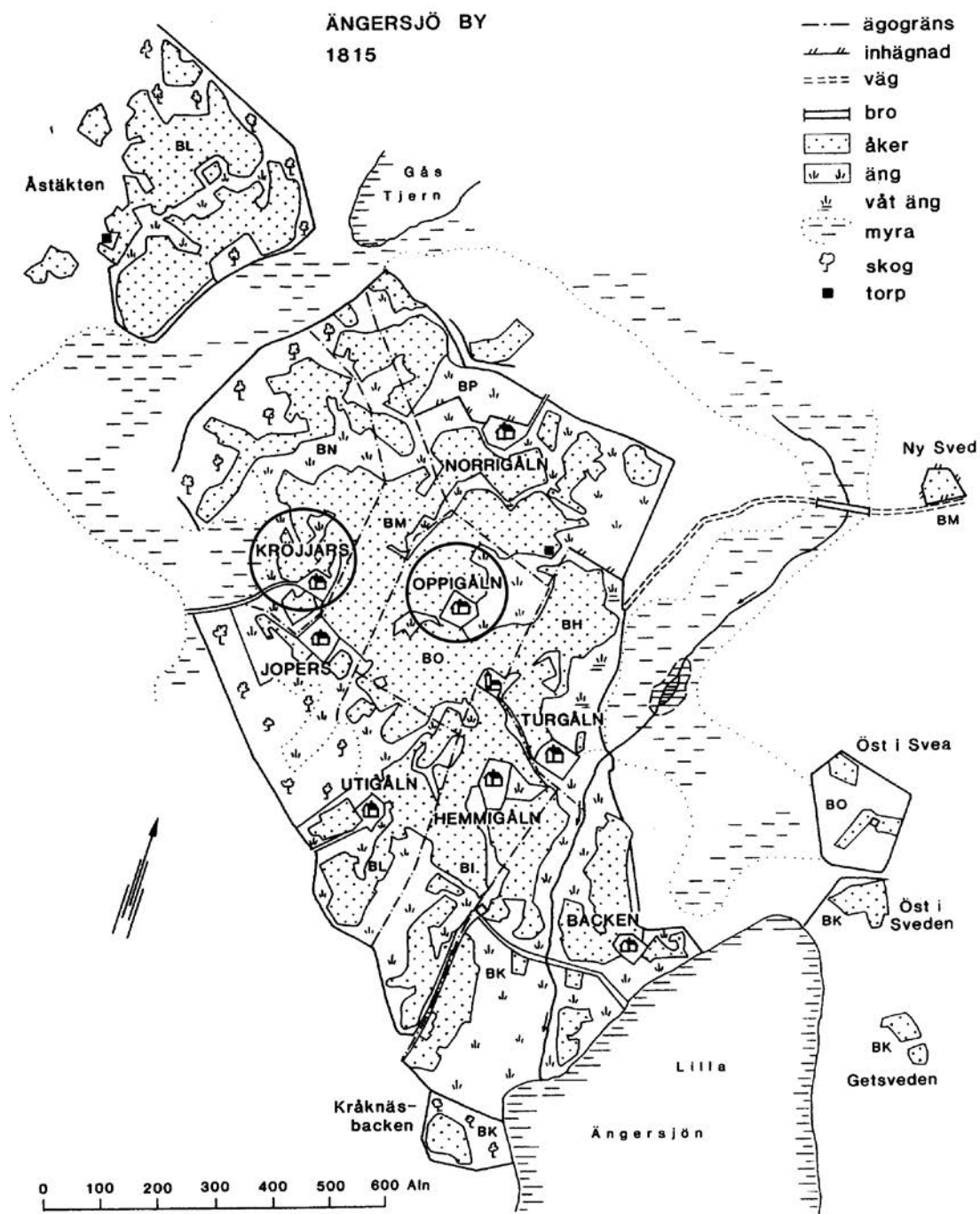

Fig 4. Ängersjö by med inägomark enligt Storskifteskartan 1815. Gårdarna Kröjars och Oppigården är markerade. Karta: Elisabeth Wennersten.

Andra källor visar att han också bedrev ett mindre åkerbruk. Troligen är det till gården Kröjars som denna smed kan kopplas.

Smeden i Ängersjö var alltså under slutet av 1500-talet deltidsspecialiserad och bedrev både åkerbruk och ägde boskap. Det kame-
rala materialet visar att det finns en koppling mellan denna deltidssmed som brukade en mindre hemmansdel i byn och den gård på vars marker smedjan var anlagd. Detta kan tyda på att det funnits ytterligare någon förbindelse mellan smeden och storbonden på Oppigården. Denna förbindelse kan ha grundat sig på släktskap.

Det järn som förädlades och bearbetades i smedjan framställdes av bönderna själva, tillsammans i mindre grupper. En viss överproduktion av den förädlade produktion gjorde att blåsterjärn kunde avsättas på en yttre marknad. Denna handel kan förmodligen kopplas till den största gården i byn, på vars

mark smedjan var anlagd, och till en av de rikaste bönderna i trakten. Genom ett upphandlingssystem kunde storbonden tillskansa sig överproduktionen av järn i byn som genom handelsresor omsattes i ett välstånd.

Smide förekommer också på de medeltida gårdarna Björka i Hälsingland och Kyrklägdan i Jämtland (Lagerstedt 2004 och där anförd litteratur; fig 5). På Björka är smidesverksamheten tydligare, med flera smidesplatser på området i form av smidesgropar och en smedja som anläggs i det yngre skedet av bosättningen. Även brons-
hantverk i form av gjutning förekommer. På Kyrklägdan är smidesverksamheten mera otydlig i det arkeologiska materialet men något slags smide i form av förädling av råvara eller föremålsmide har förekommit. Då varken föremål eller smidesslagg från de båda gårdarna har undersökts med avseende på kvalitet och utförande går det inte att bedöma smedens

Björka ca 1200-1350 e Kr	Kyrklägdan ca 1400-1600 e Kr	Ängersjö ca 1400-1600 e Kr
Textilhantverk- väva, spinna	Textilhantverk- väva, spinna, sy	Smide
Metallhantverk, -sekundärsmide, bronsgjutning	Metallhantverk - smide?	Kopparhantverk
Läderhantverk	Läderhantverk	Järnframställning
Trähantverk	Trahantverk	

Fig 5. Lokalt producerat hantverk.

Björka ca 1200-1350 e Kr	Kyrklägdan ca 1400-1600 e Kr	Ängersjö ca 1400-1600 e Kr
Järnråvara	Brons	Ståljärn
Ben- och hornhantverk	Ben- och hornhantverk	Silver
	Bronsföremål	Koppar
	Fisk och skaldjur	

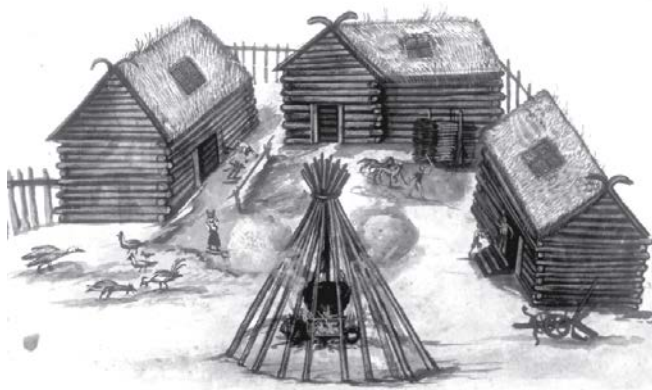
Fig 6. Produkter som införskaffats utifrån.

Fig 7. Avbildning av en norrländsk stad eller by. Från Augustin Friherre av Mörsberg och Befforts reseberättelse. Foto: Rigsarkivet, Köpenhamn.

kunskapsnivå. Åtminstone på Björka verkar emellertid verksamheten ha utgjort ett permanent inslag. Däremot tyder inte slaggmaterialet på att det skett en järnproduktion eller primärsmide på platsen. Det järn man har använt sig av har varit en förädlad produkt som införskaffats utifrån.

Ett hantverk som förekom på båda gårdarna var textilhantverket med både spinning och vävning. På Kyrklägdan kan också sömnad beläggas. Textilhantverket kan utifrån det norröna sagomaterialet ses som en viktig del av den kvinnliga identiteten och i skapandet av hushållets förmögenhet och status. Den rumsliga skillnaden i lokaliseringen av textilhantverket, där det i Kyrklägdan har utförts i bostadsrummet medan det i Björka skett i en separat hantverksbyggnad, talar för att hantverket på den senare gården varit specialiserat och utförts av särskilda personer inom hushållet. Linberedningens betydelse i Hälsingland under medeltiden visas bl a av att Hälsingelagen ofta fastställer bötesbelopp i "alnar" (lärf). Vid olika tillfällen har också uppbörden till kyrkan erlagts i lärf (Blomkvist 1986).

En hantverksprodukt som saknas på Kyrklägdan är brons-hantverket. I Kyrklägdan har däremot en mängd bronsföremål påträffats, bl a fint dekorerade bronsbeslag. Antalet bronsföremål är mycket större här än i Björka vilket visar att behovet uppenbarligen tillgodosetts på annat håll. Detta visar på att man inte varit självförsörjande när det gäller hantverksprodukter (fig 6). Ett annat exempel på detta är ben- och hornhantverket. På båda platserna finns enstaka fynd av kammar, nålar och sländtrissor i horn- och ben. Ytterligare en vara som införskaffats till gården på Kyrk-

lägdan var saltvattensfisk och -skaldjur i form av torsk, sill och mussla.

Vid framställningen av föremål i smedjan i Ängersjö har man inte bara använt sig av egenproducerat järn utan också införskaffat järn som tillverkats i masugn och bearbetats i hammare, s k stångjärn. Detta järn har en annan kvalitet än blåsterjärnet och lämpar sig för exempelvis eggsmide. Ytterligare belegg för förekomsten av marknadsprodukter finns i uppgifter i Älvsborgslösen 1571 där två av bönderna i Ängersjö by ägde silver och koppar vilket också visar på förekomsten av marknadsprodukter (ÄL 1571).

En källa som visar på konsumtionsmönster i den norrländska skogsbygden under 1500-talet är en förteckning från 1566 över lösegendom som beslagtogs hos de bönder som under gränsstridigheterna flytt från sina gårdar i Hede och Vemdalen i Härjedalen till Norge (Nordlander 1889-1895, s 47-53). Registret visar på att både lokalt tillverkade produkter som kläder av skinn och lärf samt importerade textilier, framför allt från Holland, fanns i gårdarna.

Sammanfattningsvis var bönderna i södra Norrland utifrån dessa exempel inte självförsörjande av hantverksprodukter. De hantverk som vanligen utövades på gården var textilframställning, olika slags trä- och läderarbeten samt smide. Mera ovanliga produkter var

föremål från brons- och hornhantverk, vilka bönderna införskaffade utifrån på lokala eller mer avlägsna marknader.

LOKALSAMHÄLLET RUMSLIGA PRODUKTION – ORDNING OCH REDA?

Mina tidigare studier har visat att det finns ett varierat uttryck inom lokalsamhällets rumsliga organisation som den kan utläsas i bebyggelsestruktur och rumsanvändning på den medeltida gården. Denna bild skiljer sig från äldre forskning som givit en statisk bild av dessa företeelser i det förindustriella bondesamhället. De lokala variationer som kan påvisas i södra Norrlands inland ska framför allt ses som skillnader i hushållens sammanställning och sociala struktur.

Det byggda rummet

Ett skriftligt källmaterial som ofta används för att beskriva den medeltida gården är de svenska landskapslagarna. Där omtalas vilka olika hus som förväntades finnas på en prästgård, hos den vanliga bonden och hos landbon. För Norges del beskrivs husbeståndet på landbogården. I Hälsingelagens finns dessutom den unika beskrivningen av gårdsrummet med dess olika byggnader och dess gradvisa värdering utifrån straffskalan för dråp. Gården framstår här som bestående av flera byggnader, fristående eller sammanbyggda i längor (Holmbäck & Wessén 1940, s 349).

I slutet av 1500-talet tecknar en tysk rese- när längs Hälsingekusten en bild av en stads- eller bygård med tre timmerhus kring en fyrsidig gårdsplan där en gryta puttrar över elden i en kätaliknande byggnad (fig 7). Den-

na gårdsstruktur där de olika husen sluter sig kring en fyrsidig gårdsplan verkar först uppträda i dessa områden under senmedeltiden.

Till skillnad från den förhållandevis likformiga bild av gården som det skriftliga källmaterialet ger det arkeologiska källmaterialet en mer varierad bild av den medeltida landsbygdens bebyggelse. Mina analyser av det medeltida gårdsrummet grundar sig på två arkeologiskt undersökta gårdskomplexen, Björka i Hälsingland och Kyrklägdan i Jämtland (Lagerstedt 2004 och där anförd litteratur). Metoden har varit analys av bebyggelsestruktur och fyndspridning.

Den medeltida gården på Björka bestod under högmedeltiden av en husgrupp på sex till sju byggnader (fig 8). I centrum för gården låg en huvudbyggnad bestående av ett sammanbyggt bostadshus och fähus med en förstuga emellan. Intill bostads- och fähuslängan fanns en ekonomilänga som innehöll lador och eventuellt ett mindre fähus. Ytterligare några hus fanns spridda på det medeltida gårdsområdet med funktioner för enklare boende, förvaring, matlagning och hantverk.

Bebyggelsestrukturen på Björka uppvisar ingen sluten gårdsform, utan gården är löst sammanhållen med vissa hus liggande längs stråk i terrängen. Gårdens centrum uppvisar

Fig 8. Björka, ca 1200-1350 e Kr. Efter Lagerstedt 2004 s 131.

emellertid en rumslig kontinuitet genom att huvudbyggnaden överlagrar ett äldre gårds-hus. Närmast gårdens centrum var byggnader för djur och jordbruksprodukter belägna. Längst ut från gårdens centrum fanns den icke-agrara produktionen, hantverket. Gårdens struktur kan jämföras med Hälsingelagens värdestegring av rummet där man först möter ekonomibyggnaderna när man närmar sig gården för att längre in i gårdens rum komma till fähusen och slutligen till bostadshuset. Denna värdestruktur förstärks också i det dagliga livet i rumsanvändningen på gården.

Bebyggelsestrukturen i Björka kan även jämföras med den medeltida gården på Arnäsbacken i Arnäs socken i Ångermanland. Den medeltida bebyggelsen ingår i ett fonlämnings-komplexet bestående av ett gravfält från yngre järnåldern och en gårdsplats med bosättning från vendeltid till medeltid, båda belägna på en smal ås. Den smala åsen gör att husen och gravarna huvudsakligen ligger

på rad. En stig leder över åsen och flankeras i söder av två portalstenar. Till den medeltida fasen hör troligen sju syllstenshus. Ett hus är ^{14}C -daterat till tidigt 1200-tal och ett till 1400-talet. De övriga husen har inte kunnat dateras närmare. Bebyggelsestrukturen på platsen uppvisade under hela dess existens en långsträckt gårdsfigur som begränsades av åsens tillgängliga yta. Ett gemensamt drag för bebyggelsen över tid är att bostadshusen varit belägna på de norra och mellersta ytorna och medan den södra ytan inrymt främst ekonomibyggnader (Ramqvist 1998). Ser man portalstenarna som gårdens ingång är det, liksom på Björka, ekonomibyggnaderna man möter först när man rör sig in emot gården med bostadshuset innanför. Bebyggelsestrukturen i Björka uppvisar även likheter med bebyggelse från Mälardalen, där gårdarna utgörs av husgrupper bestående av ett flertal hus med ett eller två rum.

Den medeltida gården Kyrklägdan bestod under senmedeltiden av en sammanbyggd huslänga som inrymde fyra separata rum eller huskroppar: två uppvärmda stugor, ett lider och ett fähus (fig 9). Lidret och fähuset var större än bostadshuset och framhävde därmed gårdens boskapsinnehav. Ytterligare en byggnad, ett enklare byggt kokhus, flankerade huvudbyggnaden. Gårdsrummet hade en tydlig fyrsidig och sluten form med huvudbyggnaden, kokhuset, en avfallshög samt en hägnad som inringade gårdstunet. Gårdsstrukturen tolkas här som en betoning av familjen och hushållet (jfr Carelli 2001).

Stora sammanbyggda huslängor uppträder också i andra miljöer i Jämtland samt i Norge. Två ödegårdar i utmarkslägen, Svedäng och Lövåskyrkan, uppvisar en liknade byggnadsstruktur som Kyrklägdan med en större flerkomplex funktionell huvudbyggnad (Olausson 1989). Det övriga arkeologiska materialet från dessa gårdar visar emellertid på sociala skillnader gentemot Kyrklägdan, där den senare har en

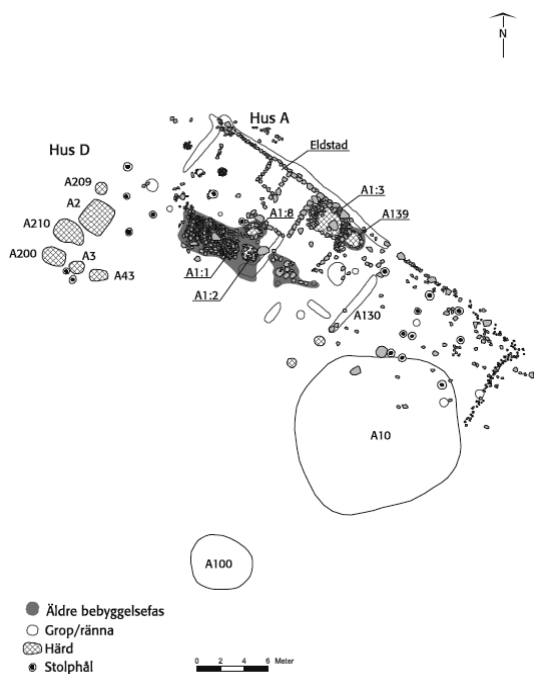

Fig 9. Kyrklägdan, ca 1400 – 1600 e kr.

rikare materiell kultur i form av bronsföremål samt ett stort inslag av älgben. Detta visar på svårigheten med att enbart använda arkitektur när man studerar social status.

Även på Björka fanns sammanbyggda hus med flera funktioner. Skillnaden gentemot de jämtländska gårdarna är att bebyggelsen på Björka utgjordes av flera olika hus med skilda funktioner. Bebyggelsestrukturen på Björka uppvisar därmed flera likheter med miljöer i Ångermanland och Mälardalen, där gårdarna utgörs av husgrupper bestående av ett flertal hus med ett eller två rum. Källor från 1600-talet visar också på att ett flerhus-system förekom i Hälsingland vid denna tid (Olsson & Thelin 2003). Inte oväntat blir slutsatsen att bebyggelsen på Kyrklägdan är mera "norsk" medan bebyggelsen i Björka är mera "svensk". Ett gemensamt norrländskt särdrag är emellertid sammanboendet med djuren i kombinerade bostads- och fähus-längor. Detta kan ses som en markering av boskapsskötselns betydelse i dessa områden. Boskapsbeståndet på de båda gårdarna bestod framför allt av äldre djur vilket visar att de hållits för mjölkproduktion, ullproduktion eller som arbetsdjur.

Tidigare forskning har påtalat problemen med att avläsa sociala skillnader i arkitektur vilket också jämförelsen mellan Kyrklägdan och de jämtländska ödegårdarna har visat. Skillnaderna i gårdens rumsliga struktur kan även bero på skillnader i hushållens sammansättning och i olikartade hushållsstrategier i arbetet på gården. Exempelvis kan arbetsdelningen mellan kön och sociala grupper ha lösts på olika sätt. Detta styrks också av resultaten från rumsanvändningen. De skillnader i bebyggelsens utseende som finns mellan den öppna gårdsstrukturen på Björka och den mer slutna formen på Kyrklägdan kan emellertid vara ett resultat av de faktiska sociala skillnader, som det arkeologiska materialet antyder.

En fokusering på hur människor i det dagliga livet har använt sig av gårdsrummet har visat sig vara bättre för att studera de sociala relationerna inom gårdens hushåll. Rumsanvändningen är till stor del socialt betingad och beroende av regler och uppfattningar om arbetsdelning och om de olika aktiviteternas rätta plats i rummet.

Det brukade rummet

Den rumsliga fördelningen av aktiviteter har tidigare studerats utifrån aspekter som genus, specialisering och makt. Jag har här valt att fokusera på arbetsdelning och specialisering i det lokala gårdshushållet. En uppfattning som grundar sig på äldre skriftliga källor är att det funnits en strikt arbetsdelning mellan män och kvinnor, där kvinnan framför allt hållit sig inomhus, motsägs av resultat från arkeologiska undersökningar i Värmland (Svensson 1998) men stämmer bättre in på andra miljöer, t ex Kyrklägdan i Jämtland.

Fyndspridningsanalyser från de båda gårdarna har resulterat i mönster som kan tolkas utifrån den rumsliga ordningen på de medeltida gårdarna Björka och Kyrklägdan. De likheter som detta mönster uppvisar mellan de båda gårdarna är bl a att den personliga utrustningen kan kopplas till hus eller rum för bonde och att det finns en närhet mellan djurens plats på gården och det egna boendet. Flera rum har fungerat som bostad på Björka, till skillnad från Kyrklägdan. Detta tolkar jag som att det funnits en större hushållsgrupp här och att det inom denna kan ha funnits en hierarkisk uppdelning. Skriftliga källor från 1300-talet omtalar också att hushållen i Hälsingland var folkrika under denna tid jämfört med omgivande landskap (Blomkvist 1986, s 69).

Utövandet av hantverk kan på Kyrklägdan nästan uteslutande kopplas till huvudbyggnaden.

den medan det på Björka finns en koppling till flera separata hus och platser. Utövandet av olika hantverk verkar också ha varit en större del av det dagliga livet på Björka, där flera personer kan ha varit inbegripna i olika slags hantverksutövande. Detta kan vara ett resultat av en specialisering inom hushållsgruppen. Hantverket på Kyrklägdan har skett i mindre skala för hushållets behov. De specialiserade hantverksprodukter har införskaffats på annat håll.

Den rumsliga analysen av de båda norrländska gårdarna uppvisar både skillnader och likheter i nyttjandet av rummet. Skillnaderna ska framför allt ses som en skillnad i hushållens sammansättning och beroende av den sociala hierarki som fanns inom gårdens hushåll. Bebyggelsestrukturen på Kyrklägdan, med ett flerfunktionellt långhus, gör emellertid att skillnaderna i det vardagliga livet på gården kan verka större än de i själva verket är. Liksom det finns en uppdelning av olika hushållsuppgifter eller hantverk mellan olika hus på Björka, finns det en uppdelning också på Kyrklägdan, men till olika rum i huset. De skriftliga källornas uppgifter om skilda arbetsuppgifter för män och kvinnor under medeltiden kan ha ett konkret uttryck i detta material.

Den rumsliga ordningen på Björka kan framför allt kopplas en hushållstruktur bestående av en utökad kärnfamilj med inre hierarkisk uppdelning. Hushållstrukturen på Kyrklägdan kan istället i första hand ses som ett familjehushåll som utgjordes av ett föräldrapar med barn och eventuella tjänstefolk. Det finns inga egentliga belägg för att detta hushåll haft en social hierarki som sträckt sig längre än till kön och ålder.

DET NORRLÄNDSKA RUMMET

Mina studier av det norrländska bondesamhället har visat att bilden av den sociala strukturen i norra Sverige måste nyanseras. Detta är möjligt först då man anlägger ett lokalt perspektiv vilket gör att flera sociala hierarkier kan urskiljas inom det norrländska bondesamhället. Avslutningsvis kan förekomsten av sociala hierarkier påvisas i det norrländska samhället på by- och gårdsnivå. Dessa hierarkier kan urskiljas utifrån:

- Den sociala organisationen av resursutnyttjandet vilken delvis styrts av en hierarkisk struktur inom bondesamhället
- En skillnad i konsumtionsmönster mellan olika gårdar.
- En rumslig uppdelning av aktiviteter som kan relateras till graden av arbetsdelning inom hushållet.

Dessa resultat grundar sig på tre arkeologiskt undersökta platser i södra Norrland. Genom att anlägga ett lokalt perspektiv har dessa undersökningar gett en ny bild av de sociala relationerna i det norrländska rummet. ♦

Anna Lagerstedt

anna.lagerstedt@arkeologikonsult.se

Arkeologikonsult, Box 466
194 04 Upplands Väsby
Sverige

REFERENSER

- Björklund, S. (red) 1982. *Lima och Transtrand. Ur två socknars historia. 1. Myrjärn och smide*. Malung.
- Blomkvist, N. 1986. Bondelurk och utmarksdynamik. Samhällsutveckling i Medelpad och Ångermanland före 1600. *Ångermanland-Medelpad* 1986.
- Brink, S. 1994. *Hälsinglands äldsta skattelängd. Hjälpsskattelängden "Gärder och hjälper" från 1535*. Skrifter utgivna genom ortsnamnarkivet i Uppsala. Uppsala.
- Brink 1996. Skänkesläkten i Jämtland. I: *Jämtlands kristnande*. Brink, S. (red). Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 4. Uppsala.
- Brun, S. & Vestlund, A. 1933. Skatteboken av Hälsingland för år 1542. *Gammal hälsingekultur. Meddelanden från Hälsinglands Fornminnessällskap*. Hudiksvall.
- Carelli, P. 2001. *En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark*. Lund. Studies in Medieval Archaeology 26. Stockholm.
- DR 1576. Drängregistret 1576. *Landskapshandlingar. Hälsingland*. Vol 2:4. Riksarkivet.
- Gadd, C.-J. 1991. *Självhushåll eller arbetsdelning. Svensk lant- och stadshantverk ca 1400–1860*. Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet. Göteborg.
- Harnesk, B. 2000. Rika bönder och fattiga. Hälsingland på 1500-talet. *Scandia* 66.
- Holmbäck, Å. & Wessén, E. 1940. *Svenska landskapslagar 3. Tolkade och förklarade för nutidens svenskar av Åke Holmbäck och Elias Wessén. Södermannalagen och Hälsingelagen*. Stockholm.
- Johansson, E. 2003. Det sista träslottet. Rivalitet, jämlikhet och byggalenskap. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 45.
- Lagerstedt, A. *Det norrländska rummet. Vardagsliv och socialt samspel i medeltidens bondesamhälle*. Stockholm Studies in Archaeology 30.
- Lindberg, F. 1964 (1947). *Hantverk och skråväsenden under medeltid och äldre vasatid*. 2:a uppl. Stockholm.
- Lindkvist, T. & Ågren, K. 1985. *Sveriges medeltid*. Stockholm.
- Mogren, M. 2000. *Faxeholm i maktens landskap. En historisk arkeologi*. Lund Studies in Medieval Archaeology 24. Stockholm.
- Nordlander, J. 1889–1895. Herjeådalen på Erik XIV:s tid. *Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift* 1.
- Olausson, M. 1989. Kyrklägdan – en mångtusenårig gårdshistoria. I: *Arkeologi i fjäll, skog och byggd. 2. Järnålder och medeltid*. Hemmendorf, O. (red). Fornvårdaren 24. Östersund.
- Olsson, D. & Thelin, B. 2003. Hälsinglands bostadshus under 1600- och 1700-talen. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 45.
- Petersson, T. J.-E. 1982. Blästan och blåsningen. I: Lima och Transtrand *Ur två socknars historia. 1. Myrjärn och smide*. Björklund, S. (red). Malung.
- Ramqvist, P. 1998. Arnäsbacken. *En gård från yngre järnålder och medeltid*. Umeå.
- Sawyer, B. & Sawyer, P. 1993. *Medieval Scandinavia. From Conversion to Reformation, circa 800-1500*. The Nordic Series 17. London.
- Svensson, E. 1998. *Människor i utmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 21. Stockholm.
- Wallerström, T. 1995. *Norrbotten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi*. Lund Studies in Medieval Archaeology 15:1. Stockholm.
- ÄL 1571. Älvsborgs lösen 1571. Vol 20:2. Riksarkivet.

RECENT ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF RURAL MEDIEVAL SITES IN THE PIRKANMAA INLAND REGION, SW FINLAND¹

INTRODUCTION

The current province of Pirkanmaa is situated in Southwest Finland and includes the territory of the historical Ylä-Satakunta ('Upper Satakunta') province and part of Häme (Tavastia) province². The whole area was a rural environment until the late 18th century, when towns began to be established along with industrialization. Most of the antiquities recorded in the Cultural Environment Database of the Pirkanmaa Provincial Museum are Stone Age dwelling sites while there are only about 250 registered sites from historically documented times. A systematic inventory of sites from the historical period was not launched, however, until six years ago³.

The inventory work focuses on establishing the locations of sites relevant to the history of settlement. In addition, sites pertaining to the history of livelihoods and the economy are charted, although the precise dating of remains recorded in the field is often problematic and it is generally difficult to distinguish medieval antiquities from later remains without sufficient fieldwork. Another problem of source criticism concerns the small number of written sources. There are 315 known documents on Pirkanmaa pre-

dating the 16th century and only 90 of them are older than 15th century⁴. The number of documents does not increase until the beginning of Modern Times. Only from the mid-16th century onwards there is relatively comprehensive information on the locations and intensity of settlement⁵.

The archaeological research of historical monuments in Pirkanmaa focused on ecclesiastical sites in the 20th century. Eleven parishes were founded in the Pirkanmaa region during the Middle Ages. At present, there are five medieval churches that are still in use⁶, five sites with remains or parts of church buildings⁷, and four tentative church sites of medieval date⁸ (fig. 1). Archaeological investigations have been carried out at 10 sites⁹.

A specific archaeological monument of ecclesiastical nature, the ruins of the chapel of Nokia Manor, and its environs have been investigated by our museum during five fieldwork seasons¹⁰. One of the results is that the original early-medieval function of the site was related to local livelihoods or regional "economic policy" rather than being of a sacral nature. The remains of a wooden building constructed in the 13th century can be regarded as the most important and rarest finds¹¹.

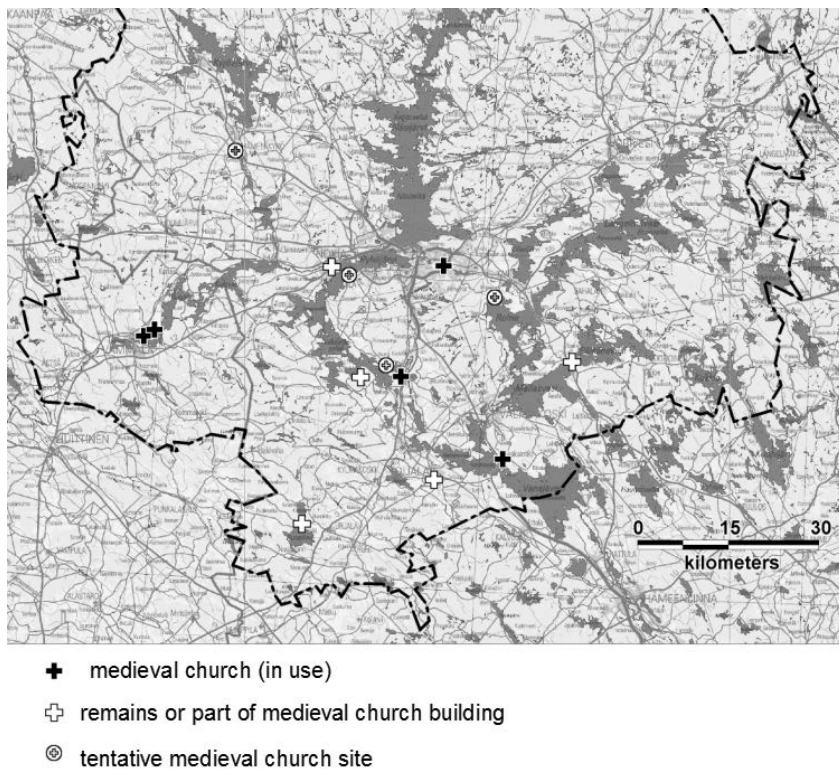

Fig. 1. Medieval churches of Pirkanmaa. Map by V. Adel. Background map © National Land Survey of Finland.

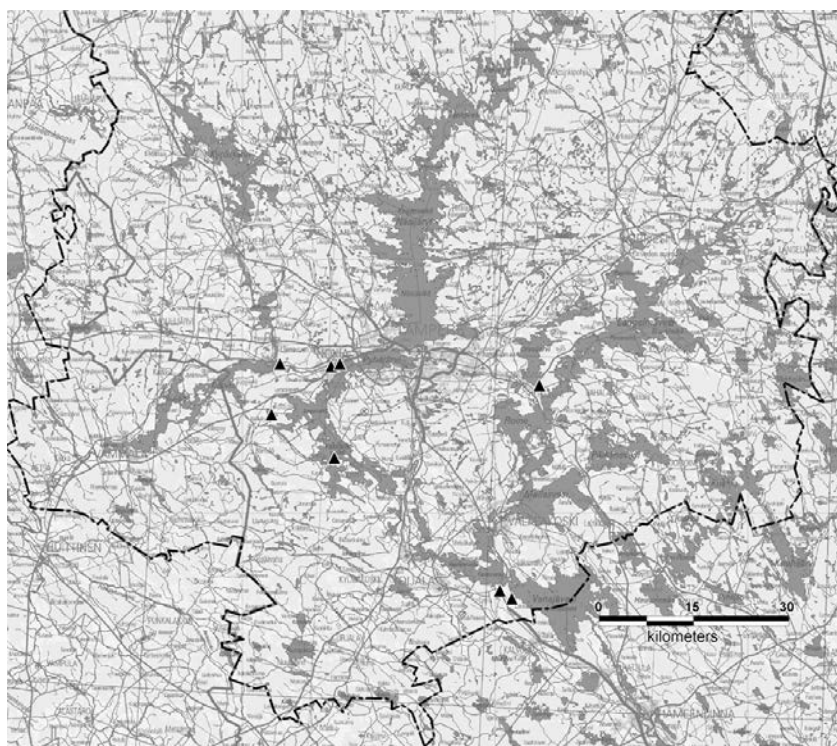

Fig. 2. Medieval manors of Pirkanmaa. Map by V. Adel. Background map © National Land Survey of Finland.

Another group of medieval sites associated with churches both functionally and geographically, are parsonages. They have rarely been studied archaeologically, and a recent example of research conducted by our museum is the parsonage of Pälkäne.

In addition to Nokia, there have been seven other manors known from written sources in the area of Pirkanmaa in the Middle Ages: Vääksy in Kangasala, Viik and Penttilä in Pirkkala, Jutikkala and Lahinen in Sääksmäki, Laukko and Tottijärvi in Vesilahti¹² (fig. 2). Archaeological excavations have been made in three of them: Jutikkala, Laukko and Vääksy¹³.

In the typology of historical monuments, parsonages and manors belong to dwelling sites, the potentially largest and possibly most informative group of medieval antiquities. On the basis of sixteenth-century cadastres, tax records and other documents it is possible to evaluate the number of villages and other settlements in the end of the Middle Ages. According to the list of settlements of the 1560s¹⁴, there were about 800 villages in the Pirkanmaa region (fig. 3), containing more than 3200 farmsteads.

Although the potential number of sites that could be investigated is quite large, most of the villages are still inhabited, which

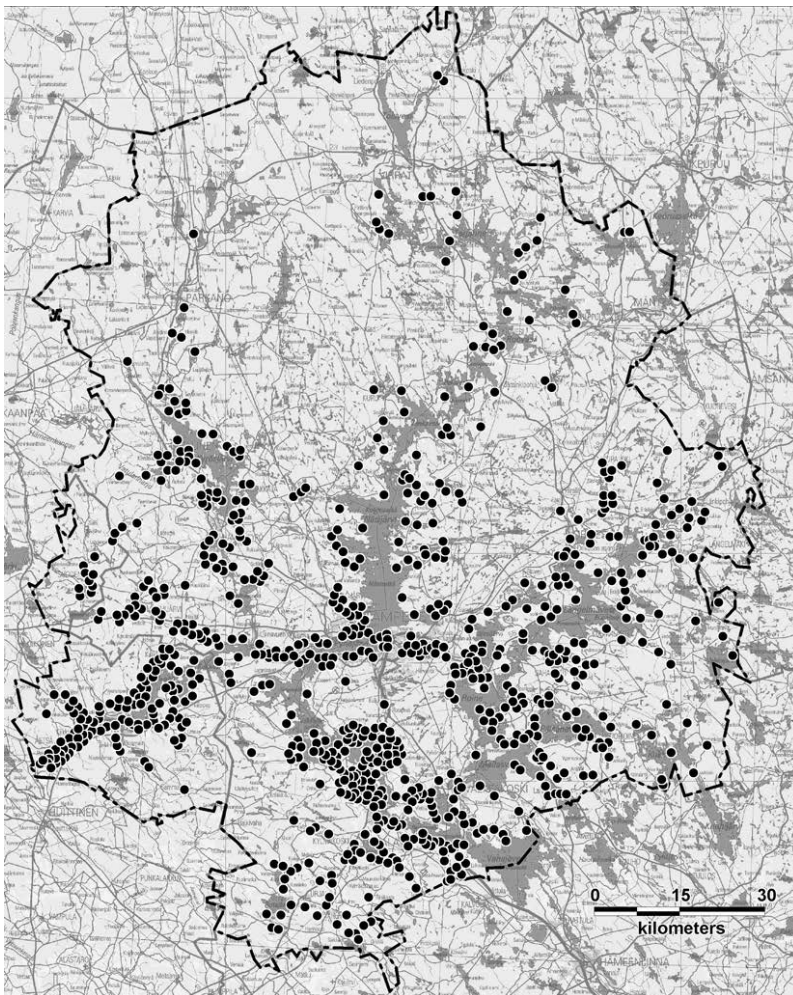

Fig. 3. Villages of the Pirkanmaa region in the 1560s. Map drawn by V. Adel on the basis of the map from: Suomen asutus 1560-luvulla: kartasto. Background map © National Land Survey of Finland.

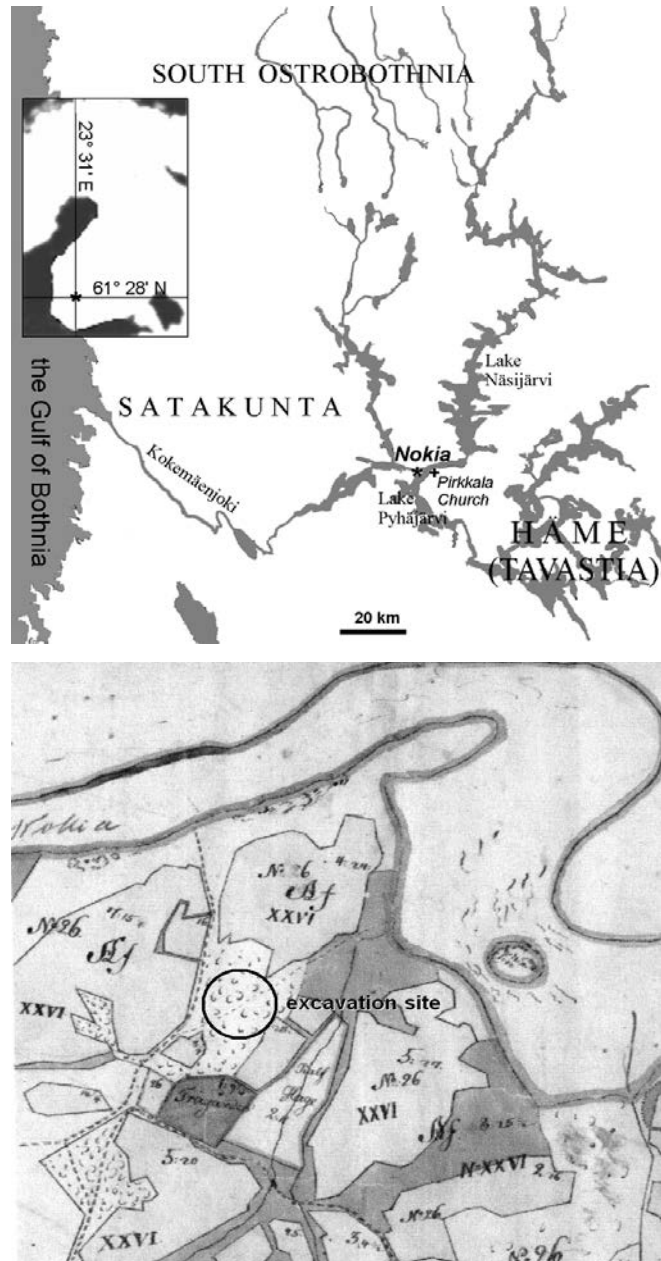
Top: Fig. 4. Geographical position of Nokia Manor. Map by Vadim Adel. **Bottom:** Fig. 5. The oldest map of the Manor of Nokia. Archive of the National Land Survey of Finland.

means that medieval layers and structures are for most part poorly preserved. This fact has often been cited as the main obstacle in evaluating the research and conservation needs of medieval villages. Some of the initial investigations of village sites and other dwelling sites done by our museum, however, led to highly interesting and encouraging results. As an example of recent research project I will present the results of the fieldwork in the village of Tyrvää.

An even greater challenge, however, is research concerning wilderness areas outside the region of sedentary medieval village settlement. On the one hand, this concerns the traces of the indigenous "lapp" population subsisting on hunting and fishing, which monuments "disappear" by the Viking Age at the latest¹⁵, and on the other hand the antiquities created by farmers exploiting the resources of wilderness regions – so called "erämaa" areas. Neither group of antiquities has been studied in Pirkanmaa and their systematic inventory has been attempted only on a trial basis.¹⁶

THE CHAPEL AND THE MANOR OF NOKIA

The Pirkanmaa Provincial Museum carried out archaeological investigations in the park area of the Manor of Nokia in the City of Nokia in 2004–2008. The main task of the project was to obtain new archaeological data for studying the history and prehistory of Nokia Manor and the late medieval Chapel of Nokia. One of the main questions was if it is possible to prove archaeologically any of

the theories on the early medieval history of Nokia Manor and if the sacral function of the site has roots in the earlier medieval or Late Iron Age periods¹⁷.

Nokia Manor is located on the southern bank of the Nokianvirta ('Nokia Stream') River, less than 1 km west of its source. Nokia has been an important junction of water routes connecting the historical provinces

of Satakunta, Häme and South Ostrobothnia (fig. 4). The archaeological investigations concentrated on the most topographically significant area near the northern edge of the park area, on a low moraine hill, which borders on rapid descent in the north and in the east. In a photograph taken in 1931, a visual connection can be seen between the site and the source of the Nokianvirta River¹⁸. Thus, the place could be used to control the area and the water route, and at the same time its topography made it easy to defend. In the Middle Ages places of a similar topographic situation could be used for manifesting secular or religious power¹⁹. According to the oldest map of the area drawn by Daniel Hall in 1769 (fig. 5), the main part of the current park area was not in use, as the manor buildings were situated on higher ground 170 m southwest of the excavation site²⁰. On the northern side of the river another important medieval site, the historical area of the Manor of Viik was located.

In the 16th century and later, Nokia was the most significant manor of the parish of Pirkkala, owned by important authorities of Upper Satakunta, such as justices and bailiffs. Nokia is mentioned in written sources for the first time in 1505²¹. Typically, you won't find any information on the medieval buildings of the Manor in written sources²².

The name *Nokia* probably derives from the archaic Finnish word *nois*, which meant a black-furred animal such as sable or marten²³. On this basis, it was assumed that Nokia has been an important fur-trading centre. According to Jouko Jaakkola 'Nokia' could also be the name of a fur-hunter's house²⁴. It was also assumed that the area of the manor could originally have been owned by the local community, whose pre-Christian sacral centre could also have been there²⁵.

During the archaeological investigations carried out in 1931, **Iikka Kronqvist** found

a stone foundation of a West-East-oriented, 8 meters long and 6 meters wide building. Also stepping stone and door stones, remains of brick doorposts and floor pavement, and fragments of destroyed brick vaults and gables were found. The monument was interpreted as a stone church building and dated to the end of the Middle Ages. The relatively small size of the construction and the lack of graves inside it proved that the building was a private chapel belonging to the manor²⁶.

Kronqvist also found a sooty layer in the area around the stone chapel and interpreted it as remains of an older, burnt wooden building. He assumed that the stone chapel had been built in old, traditional chapel location²⁷. The documents from the 15th and 16th centuries evidence that the Church, led by the Bishop of Turku, owned large possessions in the area around the Nokia Manor. Thus some historians have assumed that the manor of Nokia with the first church building in the parish had been founded in the Early Middle Ages by the Church as an outpost of Christianity and the diocesan organization in Pirkkala. Later, possibly in the 14th century the manor became the property of secular aristocracy²⁸. It was assumed that the Church could possess the area as a former pagan community property under the authority granted in the bull of Pope Gregory IX in 1229²⁹.

The other theory stresses the connection between Nokia Manor and the medieval Finnish noble family *Kurki*, which may have originally owned the Manor of Viik as well. **Seppo Suvanto** interprets these manors as remains of 'power system strongpoints' that controlled the important water route³⁰. According to folklore tradition, in 'pagan times' there lived a 'mighty king' in Nokia Manor, who 'ruled the whole northern part of the land.' It has been believed that the manor was the residence of **Matti Kurki** (*Mathias Kurck*)³¹, a legendary Finnish chieftain, who

was mentioned for the first time by Swedish writers in the 17th century. According to them under Kurki's leadership the Tavastians conquered the Lapps, drove them from Ostrobothnia and started to exact tax from them in the late 13th century³².

During the excavations we found out that the formation of the cultural layer of the site had begun in the early Middle Ages, probably not later than the middle of the 13th century. Although the oldest layer is not stratigraphically isolated, it is indicated by the predominance of burnt clay, which can be interpreted as clay daub from some burnt wooden construction built mainly of brushwood. Also some other finds may be interpreted as probably early medieval: a bronze spiral, a small iron knife, fragments of another bronze artifact, iron nails, fragments of bones and pieces of flint³³. The identified fragments of bone belonged to cow, pig and sheep or goat³⁴. Two burnt bones were dated to the period between the late 12th and early 14th centuries³⁵. The analysis of soil samples did not reveal any fossils of cultural plants³⁶.

At the bottom of the cultural layer in the area southeast of the late medieval stone base, remains of a burnt wooden structure were found. It is interpreted as remains of a log cabin with walls built of horizontal timbers with interlocking corner-joints. In southeast the burnt timber ended in a stone setting, probably functioned as the base of the southeast wall of the same log cabin. Possible traces of other walls were also found. The length and the width of the log cabin was 4–4,5 m³⁷. The calibrated radiocarbon date of the timber is from 1160 to 1265 AD³⁸. We suggest also the contemporary presence of another room of the same building, which had been built using wattle-and-daub technique. A post-hole of rounded form obviously belonged to this construction was found near the southeast end of the burnt timber. The post was sup-

Fig. 6. Fragment of a proto-stoneware jug (NM 2007051:78). Photo by V. Adel/PPM.

ported by two oblong stones placed in an inclined position into the hole. A piece of charcoal from the pit was dated to the 13th century (Hela-1223). The width of the room was about 3 m and the length about 4 m. Inside the room there were found remains of one or two fireplaces³⁹.

As a conclusion we can state, that the new archaeological data does not support the theory suggesting that the remains of burnt building belong to a wooden church or chapel. The paucity of the artefact material, the absence of ceramics and cultural plant fossils in the early medieval layer do not permit an interpretation of the site as a farm either. Nonetheless, the structure of the building, the fireplaces and the bones of domestic animals suggest residence, which may be interpreted rather as periodical or seasonal, and possibly relatively short. Traces of this kind of residence together with the significant geographical situation and topography of the site seem to provide evidence of a function of control and management of some kind of seasonal activity in the area. This accords with the above-mentioned theories concerning the Early Medieval history of Nokia Manor.

The wooden building techniques used in the construction and some of the artifacts reveal the connection with native Late Iron Age

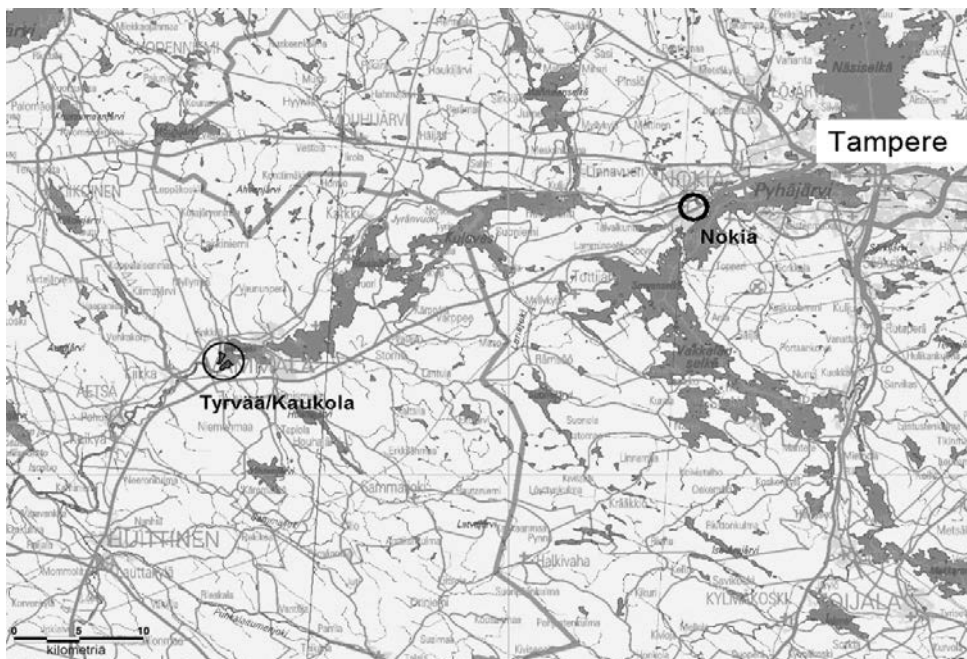

Fig. 7. Position of Tyrvää/Kaukola and Nokia on the water route. Map by Vadim Adel. Background map © National Land Survey of Finland.

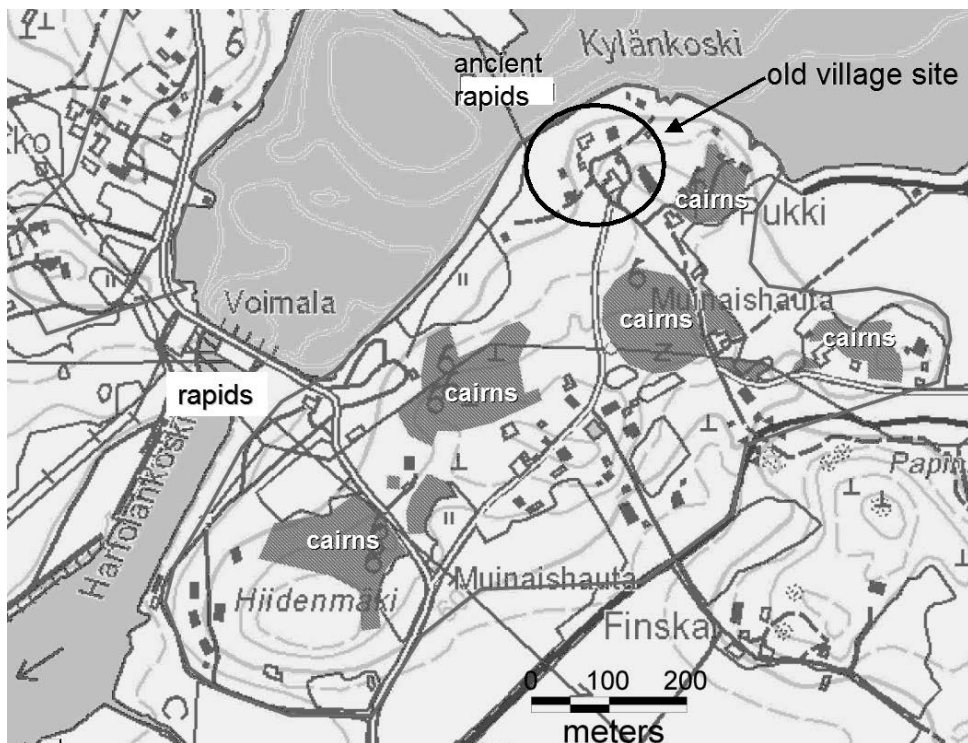

Fig. 8. Position of the old site of Tyrvää village in close vicinity of the cairn cemetery of Kaukola. Map by Vadim Adel. Background map © National Land Survey of Finland.

culture and local settlement. Thus, the interpretation of the site as an outpost of the diocese organization doesn't seem to be probable enough, and the theories connecting early medieval Nokia with fur trade and interpreting it as a strongpoint controlling the important water route can be characterized as more credible. The presumed connection between the site and the local community or local elite that managed the fur trade and economic exploitation of *erämaa* territories in the north, also seems probable. The folklore tradition connected with the site may thus also have a historical background.

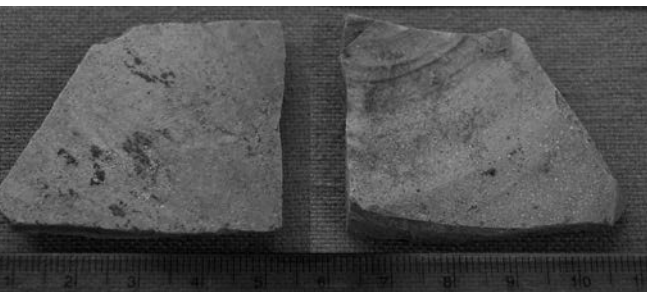
Unfortunately the archaeological evidence of building or other activity at the site in the 14th and 15th centuries, is poor and difficult to interpret⁴⁰. Four of the charcoal samples taken from the cultural layer around and under the stone foundation are dated to this period.⁴¹ The youngest date, 1415–1470 AD (68.2 % probability, Hela-915) is the *terminus post quem* for the construction of the stone chapel.⁴² According to **Markus Hiekkänen**, the stone chapel can be dated on the basis of its architectural details to the first half of the 16th century⁴³. Relying on the analysis of the written sources, it was assumed that the Manor as an **aristocratic residence** was actually founded only in 1505 and the most probable period of the construction of the stone chapel was 1505-1529.⁴⁴ Hiekkänen also concurs with the suggestion that the stone chapel might have been preceded by a wooden chapel, but dates it to the beginning of the 16th century (ca. 1505-1510).⁴⁵

Recently **Jouko Jaakkola** has shown, however, that the Manor and the stone chapel of Nokia could be founded already in the late 15th century by crown bailiff Hans Lindenär, who also owned the Manor of Viik⁴⁶. A piece of a stone slab, so-called Nokia Stone, inscribed with the same symbols as in Lindenär's coat of arms (a sword and

a lily)⁴⁷, was discovered in the mound at the site in the 19th century when the park of the Manor was being enlarged.⁴⁸ In the literature the stone is interpreted as a border marker or a grave slab.⁴⁹ Anyway, at the moment there is not enough evidence of the existence of a wooden chapel or graves at the site in the Middle Ages.

In this respect, one of the most important new finds is a fragment of a stoneware jug discovered a few dozen metres west of the chapel (fig. 6)⁵⁰. The sherd belongs to proto-stoneware imported from Lower Saxony in the 14th century. Close analogs of it can be found in the **artifact assemblage** from the Egelskär shipwreck site⁵¹. Although the context of the find was mixed, this pottery fragment may be regarded as possible indication of a residence or an activity, in which secular or clerical aristocracy or local elite were involved. In general, in the inland areas of Finland the Medieval stoneware finds are rare and originate mostly from manors and castles.⁵² In the coastal region of Turku the imported stoneware from the 13th and the early 14th centuries is connected with the elite **residences** as well and seems to be used to show off the status and prosperity of its users.⁵³ Also in the 15th and 16th centuries stoneware was associated with high **socioeconomic status**.⁵⁴

During the excavations, two fragments of glazed stoneware, probably a jug from the late 15th or the early 16th centuries⁵⁵, have been found within the stone foundation, and may be connected with the stone chapel. The other finds dating to the Late Middle Ages and Early Modern Times, consist mainly of pieces of bricks and mortar, iron nails, fragments of window glass and pot sherds belonging mostly to the redware⁵⁶. Most of the pieces of window glass were concentrated in an area next to the foundation of the east wall of the chapel. This indicates that the building

Top: Fig. 9. A fragment of proto-stoneware (NM 36761:30). Photo by Teemu Tiainen/PPM. **Middle:** Fig. 10. The ruins of the medieval church of Pälkäne. Photo by V. Adel/PPM. **Bottom:** Fig. 11. A medieval fireplace found at the bottom of the SW wall of the Pälkäne parsonage. Photo by V. Adel/PPM.

had at least one glazed window, located in its east wall. Another structural feature that was not noted in the earlier excavations is a construction of masonry and limestone mortar discovered outside the foundation of the west wall, at the bottom of it, on both sides of the door-step stone. Measuring approximately 4 x 1 metres and 20 cm high, this feature was possibly some kind of additional foundation.

The most unique finds from the chapel site are six bones of a prematurely born infant: two humeruses, a thighbone, a radius and two skull fragments. According to **Kati Salo**, who analysed the material, the bones are of a foetus aged approximately 36 weeks⁵⁷. One of the humeruses was radiocarbon-dated to the 16th (more probable date) or 17th centuries⁵⁸. The distribution of the bones suggests that the destroyed grave of the infant was inside the chapel near the altar⁵⁹. The researchers who visited the site in the 19th century mentioned that when the park was enlarged and the mound at the site was levelled, among other things, remains of a tomb-like arched brick construction was found, containing a golden cross⁶⁰. There is no mention of bones, which is understandable in the case of very small bones belonging to a foetus. In this case it is possible that this was the child of the owners of the manor who could not be buried in the cemetery of the local parish.

The excavations also provided new information on the later use of the chapel site. The upper part of the cultural layer contained a large stone setting that could possibly be interpreted as the foundation of a fence. In addition, the remains of the foundation of what may have been a small wooden building were discernible in a location east of the stone foundation of the chapel. The same set of features may possibly include a construction of brick. These structural features can be tentatively dated to the 16th–19th centuries⁶¹.

THE VILLAGE OF TYRVÄÄ

My next example concerns investigations of the village of Tyrvää in Vammala. This site is situated on the same important water route, as Nokia, but closer to the sea, at the end of a long chain of lakes running NE–SW, where the Kokemäenjoki River begins (fig. 7). The old site of Tyrvää village is on a gently sloping hill forming a cape on the bank of an ancient rapids location. In the area around the village site the Iron Age cairn cemetery of Kaukola is situated (fig. 8), which is one of the largest of its kind in Finland and the biggest in Pirkanmaa. The excavated burial cairns at Kaukola date from the Late Roman Iron Age to the Merovingian Period, while stray finds include also artifacts from the Viking Age and the Crusade Period.

It has been assumed that the historical village of Tyrvää already existed in the early 13th century, although known documents do not mention it until 1390⁶². The oldest map of the village is included in a cadastre from 1644⁶³. According to the map there were nine farmsteads at the site of the village. The farmsteads of Eskola and Finska in the centre of the area were parts of an originally medieval farm property that had been divided in the mid-16th century. The earliest known owner of the farmstead, *Jakop* or *Kauppi* is mentioned in documents from the late 15th century. In 1499 he represented the peasants of Upper Satakunta at a meeting of the estates of the realm that was held in Stockholm. Jakop's son, *Olof*, was a local sheriff in the early 16th century, as also one *Eskil Larsson* around the middle of the century⁶⁴. According to the cadastre of 1644, Eskola was the largest and wealthiest farm property of the whole village⁶⁵. The first finds and observations telling of the medieval village of Tyrvää obtained in fieldwork in 2007 were specifi-

cally from the near the boundaries of the old Eskola site⁶⁶.

The fieldwork in 2007 was carried out because of a water mains network that was to be built in the area. The first stage was a trial excavation in which small trial pits approximately 60 cm square were dug. The next stage was the supervision of the mechanized excavation for the water mains. In this connection the excavation work was halted where necessary and documentation was carried out. In addition, salvage excavations were conducted in a few locations.

The trial pits revealed a very dark cultural layer, 20–40 cm thick, containing finds from the Iron Age, Middle Ages and Early Modern Times. The trial excavations and supervision of earthworks showed that the medieval layers were best preserved under the road at the site. The cultural layers contained a large number of bones and pieces of burnt clay, some metal artefacts, ceramics, burnt bone, glass etc.⁶⁷ The Iron Age ceramics from the site are represented by Late Iron Age household ware of coarse mineral inclusions and fine, thin-walled and partly burnished Viking Age ceramics. These finds can be regarded as indications of settlement that formed at the village site between ca. 300 and 1000 AD and continued without interruption into historically documented times. Most of the ceramics of the historical period are redware. In addition, the medieval cultural layer revealed some sherds of hand-shaped redware and ceramics that resembles to some degree both redware and Iron Age household ware.⁶⁸ This may be a sign that the local ceramic tradition possibly continued from the Iron Age into the Middle Ages.

The excavations in Tyrvää also yielded some sherds of 14th-century proto-stoneware imported from Central Europe⁶⁹, which are among the most important finds of the project

(fig. 9). This pottery seems to indicate high economic and social status of at least some of the families lived in Tyrvää in the Middle Ages, that is in agreement with the information from the above-mentioned written sources. We may also assumed that some of the families, the local elite possibly had inherited their **socioeconomic** status from their Iron Age ancestors, whose significant standing is indicated by the largest cairn cemetery of the province.

The excavations in currently uninhabited western part of the old village site revealed a sooty cultural layer that was 10 to 30 cm thick. Eight locations of different size were documented and partly investigated in the area. They contain cultural layer dating mostly from Modern Times and structures of stone, earth and timber. Possible remains of hearths or fireplaces were observed in six locations. The largest location contained a large number of small stones, charcoal and decayed wood. The stones were probably from a fireplace. The cultural layer revealed mostly 18th-century finds and some prehistoric material. There were particularly large amounts of bone, burnt clay and brick. Also glass, redware, iron nails, fragments of clay pipes, flint and slag were recovered.⁷⁰ To the south of the fireplace a structure interpreted as a stone-lined drain ditch from the 15th–17th centuries was investigated. The ditch originally dug in the bottom clay layer revealed a row of stone slabs covering a space filled with water. There were wall settings of smaller stones on both sides of the ditch under these "stone lids".⁷¹

PÄLKÄNE PARSONAGE

In 2006, archaeological supervision of machine digging work was carried out in

the yard of the Pälkäne parsonage, which is located less than a kilometre from the old church of Pälkäne built around the year 1500⁷² (fig. 10). The parish of Pälkäne was founded in the early 15th century⁷³. The oldest written information on the buildings of the parsonage dates from the 16th century⁷⁴. A Crusade Period silver hoard was found at the site in the 18th century⁷⁵ and inventory work in 2004 revealed finds suggesting an Iron Age dwelling site⁷⁶.

The new investigations revealed more or less mixed cultural layers from historical times, yielding mainly ordinary mass find material, such as bricks, glass, bone, rotten wood, and charcoal, as well as permanent structures including two stone foundations with an estimated age of 100–400 years. Also indications of prehistoric activity, such as Iron Age pottery, were found.⁷⁷

The most interesting find came to light next to the wall of the main building of the parsonage. It was the remains of a roundish fireplace approximately 70 cm in diameter that was constructed of stones measuring 5–15 cm (fig. 11). Between and under the stones there were pieces of charcoal, fragments of brick, hand-shaped pottery, flint and bones⁷⁸. One of the bones was dated to the 14th century⁷⁹, thus giving the fireplace a medieval date. This shows that also here the local settlement formed in the Iron Age continued in the Middle Ages already before the founding of the parish and the parsonage. ♦

Vadim Adel

vadim.adel@tampere.fi

Pirkanmaa Provincial Museum

Museum Centre Wapriikki

Alaverstaanraitti 5

33101 Tampere

REFERENCES

Personal Communications

Georg Haggren, PhD

Markus Hiekkanen, PhD

Marianna Niukkanen, MA

Stefan Wessman, MA

Unpublished sources

Hakanpää P. 2003. Nokianvirran vanhimpien kartanoiden sijoittuminen rautakauden ja keskiajan maisemaan. Graduate thesis. Department of Archaeology, University of Turku.

Jaakkola J. 2005. Nokia-nimen alkuperä ja asettuminen paikoilleen. Presentation at the "Nokia 500" seminar, Nokia, november 19th 2005.

Lehoma T. 1999. Pirkanmaan keskiaikaisten kirjallisten lähteiden inventointi. PPM. 54 s.

Lempiäinen T. 2004. Nokian kartano. Keskiaikaisen kappelinpaikan kaivaus. Makrofossiilitutkimus 2004. Plant macro-fossil study report. University of Turku.

Lempiäinen T. 2005. Nokian kartano. Keskiaikaisen kappelinpaikan kaivaus. Makrofossiilitutkimus 2005. Plant macro-fossil study report. University of Turku.

Lempiäinen T. 2006. Nokian kartano. Keskiaikaisen kappelinpaikan kaivaus. Makrofossiilitutkimus 2006. Plant macro-fossil study report. University of Turku.

Luoto K. 2009. Kangasala, Vääksyn kartano. Pelastuskaivaus 2008. Excavation report. PPM.

Mannermaa K. 2006. Nokia, Nokian kartanon kappeli (V. Adel 2006): Luuanalyysi 23.10.2006. Report. PPM. 3 s.

Salo K. 2005. Osteologinen raportti: Nokia, Nokian kartano, keskiaikaisen kappelinpaikan kaivaus, Vadim Adel 2004–2005. Report 16.9.2005. PPM. 16 s.

Vuorinen J.-M. 1996. Pälkäne. Arkeologinen inventointi 19.6.-14.7.1995/Jouko Pukkila & Ville Laakso. Survey report. Tampere City Museums.

Literature

Adel V. 2002. Tampereen Reuharinniemen lapinraunion tutkimukset. – *Muinaistutkija* 1/2002. S. 2–11.

Adel V. 2005. Nokian kartanon keskiaikaisen kappelinpaikan kaivaukset 2004. – *PMA* 6. TMJ 85. S. 42–50.

Adel V. 2006. Uusia tutkimustuloksia Nokian kartanon kappelinpaikalta. – *PMA* 7. TMJ 93. S. 12–19.

Adel V. 2007a. Nokian keskiaikaisen kappelinpaikan kaivaukset 2006. – *PMA* 8. TMJ 97. S. 46–51.

Adel V. 2007b. The earliest history of the manor and the chapel of Nokia – Theories, folklore tradition and new archaeological data. – *Hortus novus. Fresh approaches to medieval archaeology in Finland. AMAF XIV*. P. 118–129.

Adel V. 2007c. Löytöjä Pälkäneen pappilan pihasta. – *PMA* 8. TMJ 97. S. 32–38.

Adel V. 2008. Tyrväänkylän keskiaikaa etsimässä. – *PMA* 9. TMJ 105. S. 30–41.

Carlson W. 1869. Historiallinen ja maantieteellinen kertomus Pirkkalan pitäjäästä. – *Pitäjäänkertomuksia I*. SKST 47. 204 s.

Haggrén G. 2002. Kadonnut keskiaika? Maaseudun esinekulttuuri arkeologian näkökulmasta. – *SKAS* 4/2002. S. 17–25.

Haggrén G., Hakanpää P. & Mikkola T. 2002. Oravavasamasta nauharuodepikareihin. Kokkomäen kalmiston kaivaus ja muut tutkimukset Sääksmäen Jutikkalassa. – *PMA* 3. TMJ 65. S. 37–48.

Hall D. 1783. *Geographisk, physico-economisk och historisk beskrifning öfwer Birkkala socken uti Åbo höfdingedöme*. Stockholm: Kongl. tryckeriet.

Hiekkanen M. 1995: Pirkanmaan keskiaikaiset kivi-kirkot. – *Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia X*. THSJ XV. S. 40–100.

Hiekkanen M. 2006. Hajamietteitä Suomen kirkko-arkeologian vuosien 1868–2006 saldosta, nykypäivästä ja huomisesta. – *SKAS* 3/2006. S. 39–54.

Hiekkanen M. 2007. *Suomen keskiajan kivikirkot*. SKST 1117.

Jaakkola J. 1994. Etelä-Nokian asutuksen alkuvaiheet. – *Nokia ennen ja nyt*. Nokia: Nokia-seura. S. 38–43.

Jussila T. & Sepänmaa T. 2003. Kylätontteja ja eräsjöja. Pirkanmaan historiallisen ajan muinaisjäännösten inventointi. – *PMA* 4. TMJ 68. S. 39–47.

Kaukovalta K. V. 1934. Pirkkalan heimo- ja keskiaika. – *Pirkkalan historia*. Tampere. S. 1–183.

Koukkula T. 1972. Pälkäneen historia 1500-luvulta 1860-luvulle. – *Pälkäneen historia*. [Pälkäne]: Pälkäneen kunta. S. 233–612.

Kronqvist I. 1932. Nokian keskiaikainen kappeli. – *Suomen Museo XXXVIII–XXXIX*, 1931–1932. S. 16–21.

Kronqvist I. 1935. Nokian kartanon kappelin perustusten kaivaukset. – *Tampere: Tutkimuksia ja kuvauksia II*. THSJ III. S. 287–291.

Lähdesmäki U. 2003. Katse historiallisen ajan muinaisjäännöksiin. – *PMA* 4. TMJ 68. S. 30–38.

Maaranen P. 2004. Hengellisen ja maallisen vallan

manifestoitumisesta keskiajan maisemassa. -*Ennen ja nyt* 4/2004. [http://www.ennenjanyt.net/4-04/maaranen.pdf]

Niukkanen M. 2002. Uuden ajan alun keramiikka varal-lisuuden mittarina. - *SKAS* 4/2002. S. 35–42.

Pihlman A. 2003. Kaupunki, maaseutu ja keskiaikaiset saviastiat. - *Kaupunkia pintaa syvemmltä. Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. AMAF IX. S. 195–206.

Piilonen J. 2007. *Sastamalan historia 2. 1300–1860*.

Saarenheimo J. 1974. *Vanhan Pirkkalan historia*. Tam-pere. 880 s.

Salo K. 2006. Mitä luututkimus voi kertoa meille mui-noin eläneistä ihmisistä? – *PMA* 7. TMJ 93. S. 22–26.

Schefferus J. (1674) 1963. *Lapponia*. Rovaniemi: Lapin tutkimusseura.

Skogman D. 1864: Kertomus matkoiltani Satakun-nassa muisto-juttuja keräämässä. – *Suomi. Kirjoituksia isän-maallisista aineista. II jakso. 2. osa*. Helsinki. S. 123–162.

Suomen asutus 1560-luvulla: kartasto. Bebyggelsen i Finland på 1560-talet: atlas. Helsinki 1973.

Suomen asutus 1560-luvulla: kyläluettelot. Beby-ggelsen i Finland på 1560-talet: byförteckningarna. Helsinki 1973.

Suvanto S. 1972. Pälkäneen keskiaika. - *Pälkäneen his-toria*. [Pälkäne]: Pälkäneen kunta. S. 111–225.

Suvanto S. 1973. Keskiaika. - *Satakunnan historia III*. [Pori]: Satakunnan maakuntaliitto. 471 s.

Suvanto S. 2001. Vanhan Satakunnan henkilötiedosto 1303-1571. [http://www.narc.fi/suvanto]

Uotila K. (ed.) 2000. *Vesilahden Laukko. Linna, kar-tano, koti*. AMAF IV.

Voionmaa V. 1935. Piispankartano Pirkkalassa. - *Tam-pere: Tutkimuksia ja kuvauksia II*. THSJ III. S. 268–286.

Vuoristo K. 2005. Pälkäneen rauniokirkko rautakau-tisten kylien keskellä. – *PMA* 6. TMJ 85. S. 51–60.

ABBREVIATIONS

AMAF = *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae*. Turku: The Society for Medieval Archaeology in Finland.

FMU = *Finlands medeltidsurkunder*. Utg. af Reinhold Hausen. Helsingfors 1910-1935.

NM = National Museum of Finland (Helsinki)

PMA = *Pirkan maan alta. Arkeologisia tutkimuksia*.

PPM = Pirkanmaa Provincial Museum (Tampere)

SKST = *Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia*

THSJ = *Tampereen historiallisen seuran julkaisuja*

TMJ = *Tampereen museoiden julkaisuja*. Tampere City Museums.

ENDNOTES

¹ The article is based on the presentation at the "Lands-bygd på medeltiden" seminar in Espoo, september 20th, 2008.

² See fig. 4.

³ Lähdesmäki 2003; Jussila & Sepänmaa 2003.

⁴ Lehomaa 1999.

⁵ Suomen asutus 1560-luvulla: kartasto; Suomen asutus 1560-luvulla: kyläluettelot.

⁶ Lempäälä, Messukylä, Sastamala (Karkku), Sääks-mäki, Tyrvää.

⁷ Akaa, Nokia, Pälkäne, Urjala, Vesilahti.

⁸ Hämeenkyrö, Kangasala, Lempäälä-Vesilahti (Aima-la), Pirkkala.

⁹ Kangasala, Lempäälä, Messukylä, Nokia, Pälkäne, Sastamala (Karkku), Sääksmäki, Tyrvää, Urjala, Vesi-lahti (Hiekkanen 2006, 52–54).

¹⁰ Adel 2005; 2006; 2007a; 2007b

¹¹ Adel 2007b

¹² Suvanto 1973, 316; Haggrén, Hakanpää & Mikkola 2002, 37.

¹³ Haggrén, Hakanpää & Mikkola 2002; Uotila 2000; Luoto 2009.

¹⁴ See note 5.

¹⁵ Adel 2002, 10.

¹⁶ Jussila & Sepänmaa 2003

¹⁷ Adel 2007b, 118.

¹⁸ The Archaeological Archive of the National Board of Antiquities of Finland, neg. 18281 & 18289.

¹⁹ Maaranen 2004

²⁰ Archive of the National Land Survey of Finland

²¹ FMU VI, 397, n:o 5146; Suvanto 1973, 65–66; Saarenheimo 1974, 72–74

²² Hakanpää 2003, 24

²³ Voionmaa 1935, 280; Jaakkola 2005

²⁴ Jaakkola 1994, 41; Jaakkola 2005

²⁵ Suvanto 1973, 212; Jaakkola 1994, 41

- ²⁶ Kronqvist 1932; 1935
- ²⁷ Kronqvist 1935, 290
- ²⁸ Kaukovalta 1934, 84, 103–106; Voionmaa 1935
- ²⁹ Jaakkola 1994, 41
- ³⁰ Suvanto 1973, 66, 317
- ³¹ Hall 1783, § 41
- ³² Schefferus 1963, 93–94, 103, 221–223
- ³³ NM 2004060:113–255; 2005044; 2006100: 31, 71, 76; Adel 2007b, 122
- ³⁴ Salo 2006, 23; Mannerman 2006
- ³⁵ Hela-913, Hela-1224; see the table in the Appendix.
- ³⁶ Lempiäinen 2004; 2005; 2006
- ³⁷ Adel 2007b, 123
- ³⁸ 68.2 % probability, Hela-914
- ³⁹ Adel 2007b, 123–126.
- ⁴⁰ Adel 2007b, 126.
- ⁴¹ Hela-915, -916, -1080 and -1587.
- ⁴² Adel 2007b, 126.
- ⁴³ Hiekkänen 1995, 86.
- ⁴⁴ Kaukovalta 1934, 108; Saarenheimo 1974, 73; Hiekkänen 2007, 245.
- ⁴⁵ Hiekkänen 2007, 242.
- ⁴⁶ Jaakkola 2005
- ⁴⁷ Suvanto 1973, 65.
- ⁴⁸ Skogman 1864, 132; Carlson 1869, 53; Kronqvist 1932, 16.
- ⁴⁹ Suvanto 1973, 65; Hiekkänen 2007, 242.
- ⁵⁰ NM 2007051: 78
- ⁵¹ Marianna Niukkanen, pers. comm., summer 2007; Stefan Wessman, pers. comm., September 3, 2007; Georg Haggrén, pers. comm., September 11, 2007 & October 28, 2007.
- ⁵² Haggrén 2002, 20
- ⁵³ Pihlman 2003, 196–198
- ⁵⁴ Niukkanen 2002
- ⁵⁵ NM 2004060: 265, 266; Marianna Niukkanen, pers. comm., summer 2004; Georg Haggrén, pers. comm., December 8, 2005; Adel 2005, 46, fig. 2.
- ⁵⁶ NM 2004060, 2005044, 2006100, 2007051
- ⁵⁷ Salo 2005; 2006, 23–24
- ⁵⁸ Hela-1107
- ⁵⁹ Adel 2006, 17
- ⁶⁰ Skogman 1864, 132; Carlson 1869, 53
- ⁶¹ Adel 2006, 15–16.
- ⁶² Suvanto 1973, 203; Suvanto 2001, 69.
- ⁶³ 1600-luvun maakirjakartat. Database. Signum: a1 79 [http://www.nic.funet.fi/pub/sci/geo/carto/vanhatkartat/maakirjakartat/highres/a1/a1_79.jpg]
- ⁶⁴ Suvanto 2001, 69–74
- ⁶⁵ Piilonen 2007
- ⁶⁶ Adel 2008, 32–36
- ⁶⁷ NM 36761 & 36762
- ⁶⁸ E.g. NM 36761: 38; 36762: 15, 21.
- ⁶⁹ NM 36761: 30 & 40; Marianna Niukkanen, pers. comm., May 29, 2008
- ⁷⁰ NM 36762 & 2007104; Adel 2008, 38–40
- ⁷¹ Adel 2008, 40
- ⁷² Hiekkänen 2007, 319
- ⁷³ Suvanto 1972, 192
- ⁷⁴ Koukkula 1972, 545–549
- ⁷⁵ Vuorinen 1996, 168
- ⁷⁶ Vuoristo 2005, 56
- ⁷⁷ Adel 2007c
- ⁷⁸ NM 2007001: 12–16
- ⁷⁹ 1300–1370 & 1380–1400 AD, 68,2% probability (Hela-1405)

MÄNNISKAN, TIDEN, LANDSKAPET

– Virtuellt modellering av förhållandena i ett finländskt bylandskap 1400–2000

Den moderna IT-teknologins framsteg har gjort det möjligt för historiker och arkeologer att analysera och åskådliggöra sina forskningsobjekt på ett mer konkret och åskådligt sätt än någonsin tidigare. Sedan 1990-talet har gångna tiders bebyggelse och miljöer modellerats virtuellt, vilket erbjuder användarna möjligheten att betrakta byggnaderna och landskapets konturer ur olika synvinklar. Ibland kan man till och med stiga in i landskapet och röra sig där eller gå in i byggnaderna och ta en titt inomhus.¹

Också i vårt projekt utnyttjar vi möjligheten att återuppbygga försvunna miljöer med hjälp av virtuella modelleringar. Fokusområdet i vårt projekt ligger i Toivola by i Hollola kommun, ungefär 100 km norr om Helsingfors. Vårt ändamål är att undersöka och modellera Toivola by och dess omgivning för de sista 600 årens vidkommande – det rör sig alltså om ett bylandskaps historia under ett relativt långt tidsintervall.

Vi kombinerar historiska, etnologiska, arkeologiska och informationsteknologiska forskningsmetoder och synvinklar, när vi går igenom kulturlagren i bylandskapet. I praktiken kommer den undersökta tidsperioden att delas in i olika avsnitt, av vilka var och ett får sin egen modellering, en egen "värld" så att säga. Varje århundrade återges åtminstone med ett virtuellt landskap, men eftersom förändringarna i landskapet har ägt rum ju snabbare desto senare tider det rör sig om, återges

förhållandena under 1800- och 1900-talen med flera modelleringar.²

Naturligtvis är vi bättre underrättade om läget under dessa sekler än under de tidigare århundradena: i synnerhet landskapets och byggnadernas visuella utseende är lättare att komma åt tack vare till exempel fotografier och det rikare kart- och planmaterialet. Å andra sidan förorsakar källmängden att informationshanteringen och därtill också modelleringssarbetet sker långsamt. Till exempel variationerna i byggnadernas utseende har varit stora under 1900-talet.

Modelleringsarbetet utförs stegvis och i huvudsak retrospektivt. Vi har börjat med läget under 1900-talets första hälft och fortsätter sedan etapp för etapp mot det medeltida landskapet. Det område som modelleringarna omfattar består av cirka fyra kvadratkilometer.

Det undersökta bylandskapet omfattar alltså både den byggda byn och en del av naturen omkring den. Framför allt försöker vi kasta ljus över växelverkan mellan människan och hennes omgivning: hur Toivola har förändrats under århundradenas lopp, hur toivolaborna har bearbetat sin miljö och hur naturförhållandena har påverkat människorna. Vi är också intresserade av gemenskapshistoriska frågor som gäller rum och gränser.³

Att vi valde Toivola beror på bland annat att byn fanns till redan under medeltiden och att den är relativt välbelagd i de skriftliga käl-

lorna såsom domböcker, mantalslängder och kyrkböcker. Därtill utgör byns ägor ett enhetligt kompakt område i motsats till de flesta grannbyarna, vilka har utmarker vid sjön Vesijärvi och till och med så långt borta som utmed Borgå å, alltså på till och med tiotals kilometers avstånd från bycentra. Toivolas gamla centrum blev delvis öde och obebott efter nyskiftet på 1920-talet. Bylandskapet odlas ännu i dag och det hör till det värdefulla landskapsområdet Kastari-Hatsina-Kutajoki.⁴

Också tillgången till det skriftliga källmaterialet har satt ramen för projektet: Toivola by omnämns för första gången i samband med en råtvist i en avskrift av ett senmedeltida tingsutslag från år 1432 och byn och flera bybor förekommer också i andra senmedeltida källor.⁵ De första skriftliga omnämnandena om byns råmärken härrör sig från år 1482, då en rågång mellan Toivola och dess grannby Sairakkala ägde rum.⁶ Den här gränslinjen kan ännu i dag beskådas och gränsen går alltså jämt genom de senmedeltida råmärkena.

Toivola har varit en traditionell tavastländsk gruppby. Byn har legat på en mindre

backe på cirka 700 meters avstånd från Övre Viborgsvägen som löpte mellan Tavastehus och Viborgs slott. Vägen har i praktiken fungerat som Toivolas norra gräns. Därmed ligger Toivola inte i någon periferi, om man betraktar dess läge i finländsk kontext. Vägnetet förenade trakten också till kusten, först till Borgå och senare till Helsingfors, samt mot mellersta Finland och Savolax. Åbo i sydvästra Finland var länge den mest betydande handelsplatsen för toivolaborna.

Byn har nuförtiden fem stamgårdar, men vi vet att antalet beskattade hemman i Toivola var nio i början av 1500-talet. I slutet av 1500-talet hade antalet dock minskat till sex. De svåra tiderna under 1500- och 1600-talen var inte skonsamma mot byn. De flesta gårdarna blev öde och bara ett av de nuvarande hemmanen har bebotts utan avbrott från och med 1600-talet. Dessa hemman har senare blivit uppdelade i delhemman.⁷

Från backen kan man också beskåda två grannbyar. Terrängen är kuperad. Byn omringades av sina åkrar på tre håll: i söder, väster och norr. I öster växte en skogsmark. Byn

Fig. 1. Möjlig ugsbotten påträffad på bybacken i Toivola sommaren 2008. Foto Merja Uotila.

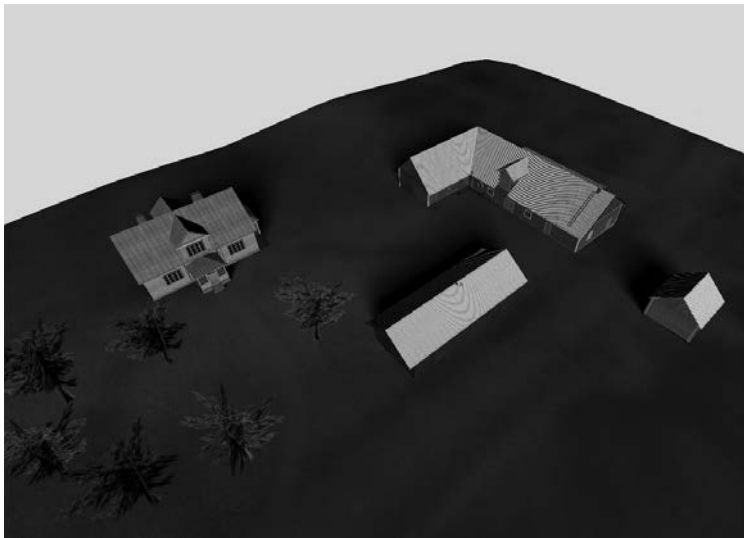

Fig 2. Virtuellt skiss av Lyhelä hemman i Toivola vid mitten av 1900-talet. Modellerad av Juho Vepsäläinen.

hade också gott om ängar på ett låglänt landskap söder om byn. Områdets gamla toponymer – plats- och ortnamn – innehåller hänvisningar till vattenområden, vilket tyder på att det kan ha funnits insjöar alldeles intill byn eller så fylldes ängarna av översvämningar under vårarna. De övriga byarna i trakten har varit tvungna att hämta hö för sin boskap från mer avlägsna ängar. Detta kan tyda på att bosättningen i Toivola är av äldre ursprung. Skogar som lämpade sig för svedjebränning omnämns ännu i förklaringsdelen till storskifteskartan från det sena 1700-talet.

Från och med det tidiga 1700-talet förekommer Toivola också på kartor: den äldsta bevarade kartan över byn är från år 1705.⁸ Kartor är mycket viktiga, när man försöker fastställa till exempel åkrarnas och ängarnas lägen och former eller hur byn såg ut eller hur vägarna löpte. Vidare utnyttjar vi också historieforskarnas traditionella källor: domböcker, mantalslängder, länsräkenskaper och kyrkböcker. En av de mest dramatiska händelserna var branden vid 1800-talets mitt. Byn förstördes nästan totalt. Lyckligtvis beskriver domböckerna den nedbrända egendomen – därmed får vi uppgifter om till ex-

empel de dåtida byggnadernas storlekar och takmaterial med mera.⁹

Också minneskunskapen är en del av projektet. Vi genomför själva intervjuer och det finns också några nyckelinformanter i byn, vilka har varit intresserade av sin hembys förgångna och därtill medvetna om det. Sommarens 2008 utfördes därtill en byggnadsinventering i byn – då kartlades byggnadernas antal, former och ålder samt förändringar i de två förstnämnda. Samtidigt samlades in äldre fotografier.

Vår samarbetspartner, arkeologiska avdelningen vid Stadsmuseet i Lahtis, utförde i somras 2008 arkeologiska utgrävningar på bybacken. Utgrävningarna var småskaliga: bortsett från ledaren Anna-Riikka Vaden utfördes de av två arkeologistuderande och tre sommararbetare. Innan utgrävningarna inleddes, kartlades stenrösen och stenfötterna på den gamla bybacken och de markerades på kartan. På basis av testgroparna valdes ut två separata platser, där utgrävningarna genomfördes. Platserna tillhörde två olika forna gårdar och låg i olika miljöer.

Vid utgrävningarna påträffades rester av en byggnads väggkonstruktioner och flera

olika byggnadslager. Den mindre av de två utgrävningsplatserna kan sannolikt ha fungerat som ugnsbotten. Föremålen på båda platserna härrörde sig från 1700- och 1800-talen. Vi har alltså ännu inte påträffat Toivola bys medeltida läge, men vi tror att den måste ha legat på bybacken. Bybacken är en mycket sannolikt plats för den tidiga bosättningen, eftersom den var omgiven av byns åkrar och i sydöstra kanten av bybacken låg en källa. Vi fortsätter att leta efter medeltida byggnadsrester, men dessa kan också ha förstörts med anledning av det senare byggandet.

Det retrospektiva och interdisciplinära närmandesättet medför att vi vid detta lag ännu inte vet hur förhållandena såg ut i Toivola på 1400-talet, men detta borde vara klart redan om några år – då borde vi ha åstadkommit åtminstone en skiss av det senmedeltida bylandskapets sannolika konturer.

Virtualteknologins framsteg ter sig som mycket lovande, men som humanister är vi också intresserade av att se i vilken mån modelleringen befrämjar vårt forskningsarbete eller om den snarast är ett medel, ett medium, genom vilket resultaten kan presenteras. Förhoppningsvis både och. ♦

Marko Lamberg
marko.lamberg@jyu.fi

Merja Uotila
merja.uotila@jyu.fi

Jyväskylän yliopiston
historian ja etnologian laitos
PL 35
40014 Jyväskylä Yliopisto

Ihminen, aika, maisema – Keinotodellisuus-visualisointi suomalaisen kylämaiseman muutoksista 1400–2000 -projekti

1 Bland de första virtuella modelleringarna som är bekanta för författarna till den här projektpresentationen bör omnämnas de virtuella sikhseeingrundan på Aboa Vetus-museets hemsidor under det sena 1990-talet. Också Muuritutkimus-projekten använder sig av virtualiseringar (<http://www.muuritutkimus.com/>). Virtuella modelleringar presenterades vid "Virtually Medieval?"-symposiet i Åbo 10.–11.12.2004, på vilket Mirator-nättidskriftens temanummer år 2005 bygger på (<http://www.glossa.fi/mirator/virtuallymedievalsymposium.htm>).

2 Projektet finansieras av Finska Kulturfonden, Wihuristiftelsen och Kordelinska fonden och det sysselsätter relativt många deltagare. Det humanistiska innehållet produceras på Institutionen för historia och etnologi vid Jyväskylän universitet. För det tekniska ansvarar Jyväskylän universitets laboratorium för virtuella miljöer.

3 Vi har redan behandlat olika sorters gränsdragningar och deras betydelse för Toivolabornas liv under olika perioder; se Marko Lamberg, Minna Mäkinen & Merja Uotila, Kylä ympäristössään: historiallis-etnologinen katsaus eteläsuomalaisen maalaisyhteisön elinpiiriin noin vuosina 1400–2000. Lähde 2008.

4 Arvokkaat maisema-alueet. Maisema-alueyöryhmän mietintö II. Mietintö 66/1992. Ympäristöministeriö: Helsinki 1993.

5 FMU III 2063.

6 Bidrag till Finlands Historia I. Utg.Reinhold Hausen. Helsingfors. 1881, 77–78.

7 Kuusi, Sakari: Hollolan pitäjän historia I. WSOY. Porvoo, Helsinki. 1935, 185–186.

8 Riksarkivet, MHA H21 5/10–11

9 Tavastehus landsarkiv, Hollola hösting 1855.

MANKBY

- Andra sommaren i den medeltida byn

År 2008 var året för den andra utgrävnings-säsongen i den medeltida bondbyn Mankby i Esbo. Esbo stadsmuseums forskningsutgrävningar blev igen en positiv erfarenhet med många intressanta fynd och välbevarade husgrunder. Samtidigt som utgrävningarna lyfte fram spännande iakttagelser föddes minst lika många nya frågor kring den medeltida byns alltmer komplexa struktur.

EN OVANLIG, VANLIG BY

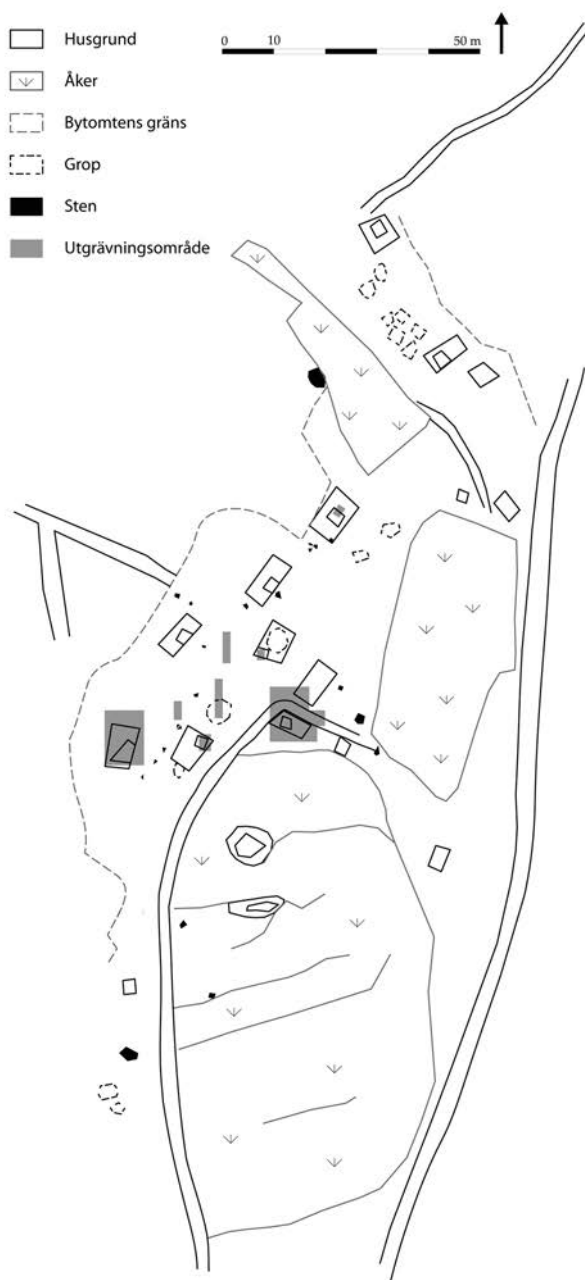
Mankby identifierades i fält i samband med en inventering av Esbo gårds områden 2004. Att byn skulle dyka upp i inventeringen var i sig inte oväntat, byn var välbelagd i skriftliga källor fram till 1550-talet, då den övergavs. Det som gjorde Mankby till en överraskande upptäckt var att bytomten visade sig vara så exceptionellt välbevarad. Ett femtontal husgrunder kunde identifieras direkt utan utgrävningar, och byns vägnät och tomtområde gick att iaktta i den upparbetade topografin. Dessutom hade Mankby helt besparats all senare byggnadsverksamhet eller annan användning av området, eftersom den yngre bebyggelsen hade koncentrerat sig till en topografiskt högre position.

Bakgrunden till de här arkeologiskt lyckosamma fyndförhållandena finns att spåra i ett kungligt beslut om att Mankby och dess marker skulle inkorporeras i en ny kungsgård

som grundades 1556 i Esbo (sedermera Esbo gård). Kungsgårdsidén var en del av Gustav Vasas reformpolitiska program, som skulle gynna de fattiga finska socknarnas utveckling, öka den östliga rikshalvans produktivitet och vid behov stå för underhåll av kronans armeér. **Gustav Vasas** kungsgård i Esbo hade inget samband med någon medeltida kungsgård eller tidigare kronoägd mark, så kronan blev tvungen att ingå ett avtal med skattebönder för att få mark för gården. I ett tingsprotokoll daterat 27.8.1556 (Ramsay 1924, 339–342) godkänner Mankbybönderna inkorporeringen och mottar mark i andra byar som ersättning för sina hemman i Mankby.

Som en följd av detta övergavs Mankby mycket snabbt, skriftliga källor visar att Mankbybönderna redan inom de närmaste åren börjar dyka upp i andra byar i trakten. (Haggrén & Rosendahl 2008, 136) Även om kungsgården gärna tog Mankbys odlingsmarker i bruk, hade kungsgården ingen nytta av den tomtmark som de åtta hemmanen i Mankby hade haft sina gårdar på. Tomtmarken lämnades åt sitt öde, och blev till den skogsglänta som idag utgör en av de bäst bevarade medeltida bytomterna i södra Finland.

Trots att det inte i sig är ovanligt att byar övergavs under medeltiden, är det sällsynt att en fungerande by övergavs så plötsligt som i fallet Mankby. Mankby blev inte öde på grund av fattigdom eller svält, något som ödebyars existens i övrigt ofta kan förklaras

I Mankby är bytomtens strukturer synliga ovan mark.
Karta: Maija Holappa, efter mätningar 2007 och 2008.

med. Snarare var det just den bördiga jorden och byns geografiskt goda placering, som fick kronan att fatta intresse för byn, som sedan avfolkades i och med att kungsgården tog över den. Mankby representerar med andra ord en välmående boplatz som överges i en hastig process.

Som arkeologisk fornlämning är Mankby därmed speciell, och inte nödvändigtvis helt jämförbar med andra övergivna bytomter i Finland. Tidigare undersökningar har visat att dessa ofta är relativt fyndtomma, till den grad att de är svåra att datera och analysera (Haggren 2002). Vi som jobbar med Mankby hoppas självklart på att Mankbys egenartade befolkningshistoria kan ge upphov till ett fyndmaterial som ger oss en bättre, eller i alla fall mångsidigare, bild av livet i en by på den medeltida landsbygden.

Samtidigt som Mankby i dag är en ovanlig fornlämning har byn under medeltiden varit en alldeles vanlig boplatz. Byn representerar den rurala boendemiljö som var vanlig för den stora merparten av befolkningen under medeltiden. Hela det medeltida Sverige präglas av en mycket låg grad av urbant bosatt befolkning, och om man tittar på den östra rikshalvan blir denna bild ännu tydligare. Ändå är livet på dessa, i högsta grad vanliga boplatser väldigt obekanta för oss i dag. Detta kan delvis skyllas på att bylämningarna är anspråkslösa och svårtolkade, men bristerna i forskningsläget beror också på de synvinklar historieskrivningen valt att betrakta medeltiden ur. I 1800-1900-talens medeltidsarkeologi har maktens monumentala byggnader ofta fått överskugga de små byarnas vardagsliv (För fördjupad forskningshistorisk diskussion kring landsbygdsarkeologi, se t.ex. Bentz 2008 eller Haggréns artikel i denna tidskrift).

FÖREMÅLSFYND I MANKBY

De medeltida byarna i Finland har inte blivit systematiskt betraktade som arkeologiskt intressanta före 1990-talet. Det här forskningsläget betyder att vi ännu rör oss på främmande vatten när vi tar oss an en by som Mankby. Varje nytt fynd kan medföra en överraskning, och vi vet inte ännu om de fynd

vi hittar är typiska eller atypiska i en bondby-kontext.

Dagsläget inom forskningen verkar i vilket fall ifrågasätta stereotypin om att den medeltida allmogen i Finland levde isolerat och arkaiskt. Importkeramik, som t.ex. tyskt stengods, hittats på många medeltida landsbygdsboplatser, något som man tidigare föreställde sig förekomma främst i en urban miljö. Bland annat Köklax, en grannby till Mankby, har uppvisat ett internationellt keramikmaterial som knyter an till både den östliga och den västliga materiella kultur som rådde i Östersjöområdet (Haggrén 2005). I Mankby hittades också stengods och annan keramik som passar in i den bilden, men här var keramikmaterialet inte riktigt lika omfattande som i Köklax. De fragment av medeltida dricksglas som påträffades i Mankby var däremot en spännande nyhet, något som vi inte är vana att se i det här sammanhanget.

Ett senmedeltida skospänne. Foto Stina Björklund/
Finlands Nationalmuseum

Metallföremålen utgjorde en föremålstyp som uppvisade både ett stort omfång och en mångfald i Mankbymaterialet. Det är troligt att en viss grad av metallbearbetning har förekommit i byn, vi kan identifiera metallverktyg som använts som huggmejslar, dornar eller dylikt, jämförbara med de metallfynd som hittades på Varikkoniemi¹ i närheten av Tavastehus slott 1986-1990 (Schultz & Schultz 1993, 82; Tafel 3, bild 9-12).

I materialet finns också flera små smyckesynd och dräktdetaljer av tenn, järn, och brons. En klackring av brons hörde till utgrävningens överraskningar. Vi har också bl.a. två runda, korsformade hängen, varav den ena hittades 2007, och två cirkelformade runda spännen som antagligen varit skospännen. Ett skospänne i mässing eller brons med en mer avancerad form och fastsättningsmekanism, kan eventuellt ha en yngre datering.

Vissa av fynden verkar ha en anknytning till hästar. Hästskosöm hörde till massfynden, men även andra mer ovanliga fynd påminde oss om hästarnas närvaro i byn. Små konstfärdigt utförda hakar i järn, ser ut att kunna härstamma från fastsättningsremmarna till sporrar (Ellis 1995, 134-138, 148-149). Fynden är delikata, men det är inte första gången som sporrar påträffas i en nyländsk bondby. På utgrävningarna av 1500-talsbytomten Gubbacka i Vanda (f.d. Helsinges socken) påträffades också en sporrklinga (Suhonen 2003, 35). Däremot har vi inte hittat direkta mot svarigheter till vissa andra metallbeslag som förekommer i materialet, vissa av dem kan eventuellt också härröra sig till hästdon.

Bland de vardagsfynd som påträffades i Mankby, kan man nämna en skära, ett flertal knivar, fragment av en yxa och en nålbindningsnål av ben. Ett benmaterial som avspeglar nöt, fisk och till viss del får och svin, berättar också om vardagslivet i byn. Att benmaterialet över huvudtaget fanns att hitta, var en trevlig överraskning. I Finland

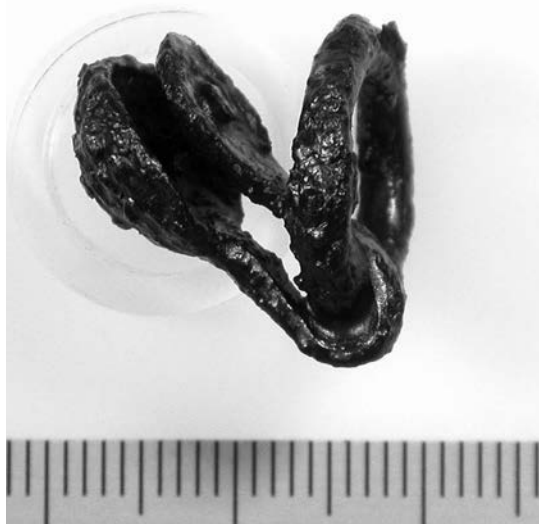
orsakar den sura jordmånen att ben bevaras ytterst dåligt, och följaktligen vet vi mycket lite om den medeltida dieten på de medeltida bytomterna. I Mankby kunde vi också komplettera bilden av den medeltida dieten med uppgifter om spannmålsodling; resultaten av makrofossilanalyserna visade att det viktigaste sädeslaget var råg, med ett inslag av kornproduktion. I det här fallet talade de skriftliga källorna samma språk som de materiella, enligt kyrkliga skattelängder från 1550-talet odlade Mankbybönderna 75 % råg och 25 % korn (Haggrén & Rosendahl 2008, 135).

HUSEN OCH BYNS STRUKTURER

Den absolut största delen av föremålsfynden härstammade från utgrävningsområde 8, som öppnades runt en av husgrunderna, (byggnad nr 11). Ovan mark hade man här kunnat iaktta ett ugnsfundament, och genom utgrävningar ville vi fastställa husets storlek och placering. De många fynden av husliga och personliga föremål tydde på att vi arbetade med ett bostadshus. Trots utgrävningarna kunde vi inte lokalisera alla vägglinjer, den norra framträdde som en tydlig stengrund, men de övriga var svårare att iaktta.

Huset var placerat alldeles invid en 1,5 m bred väg som leder österut från byn. När vi utvidgade utgrävningsområdet stod det klart att det fanns en annan byggnad (nr. 18) på andra sidan vägen, väldigt nära byggnad nr. 11. I samband med denna hittades också en avfallsgrop, där det hittades abborrfjäll och fiskben.

Under dessa byggnader visade det sig överraskande nog komma fram spår av en fornåker som sträckte sig mot det område som är det centralaste i byn. Det gick att iaktta spår av årder i marken, och detta lager verkade fortsätta in mot byggnaderna 11 och 18, samt in mot byns centralområde. Vi hade

Del av en sporre. Foto Stina Björklund//Finlands Nationalmuseum

inte resurser att följa detta spår denna sommar, men fornåkern kommer definitivt att fånga vårt intresse under kommande fältarbeten. Att det område som verkar ha varit byns centralplats på 1500-talet har varit en åker i ett tidigare skede, tyder på att byns strukturer har förändrats relativt drastiskt under byns användningstid.

Vårt andra större utgrävningsområde, område 9, visade också att utgrävningen kommer att bjuda på mer komplexa lager än de som går att gestalta genom att studera de husgrunder som är synliga ovan mark. Mot slutet av fältarbetstiden kom det fram strukturer som antagligen härrör sig till en äldre byggnad. Även denna kommer att undersökas närmare i framtiden, 2008 koncentrerade vi oss på de lite yngre strukturer som vi hade gett oss in för att undersöka.

Byggnaden (nr 13) som grävdes ut på område 9 visade sig ha väldigt välbevarade vägglinjer, och ett stort kvadratisk ugnsfundament. Huset vilade på stora hörnstenar, och

Utgrävningsområde 8, med en välbevarad senmedeltida husgrund. Foto G. Haggrén.

sträckte sig utan för vårt utgrävningsområdes gränser. I sin helhet torde byggnaden ha varit 12,5 x 6 m.

Vad en byggnad av dylika proportioner kan ha haft för funktion i Mankby är inte helt klart, men vissa tecken tyder på att det inte är ett bostadshus. Vi har definitivt betydligt färre fynd än i område 8, och det förekommer en del slagg och metall. Eventuellt har byggnaden fungerat som smedja.

PROJEKTET MANKBY

Mankbyprojektet är Esbo stadsmuseums forskningsprojekt, som genomförs i samarbete med arkeologer från Helsingfors universitet. Museet har, förutom det forskningsmässiga syftet, också ett museipedagogiskt mål med utgrävningarna. Under fältarbetet ordnades fyra utgrävningskurser för allmänheten, som visade sig vara ytterst populära. Utgrävningarna har också fungerat i dialog med utställningen BYN - medeltid vid Östersjöns stränder, i utställningscentret WeeGee 28.4.2008–22.2.2009. Mankby fungerade

som en exempelby i utställningen, bl.a. genom Taina Pailos miniatyrmodell. Föremål från utgrävningen presenterades också kontinuerligt på museet. Utgrävningarna är planerade att fortsätta 2009, och det lyckade konceptet med utgrävningskurser kommer att bestå.

Rent stadsplaneringsmässigt finns det också skäl att fortsätta forskningen, och samla mer information om den medeltida byn. Esbo gårds områden är planerade att bli ett nytt bostadsområde inom en överskådlig framtid, och med ett tätare befolkningsunderlag, kan man inte vänta sig att den känsliga fornlämningen kommer att förbli lika orörd som den hittills fått vara.

Fortsatt forskning är A och O för att kunna ta till vara det material som Mankby har att erbjuda, och förmedla den kunskapen vidare. Det finns preliminära tankar om att utveckla Mankby till en arkeologisk park för områdets nya invånare. Byggnadsföretaget YIT, som skall planera och bygga den nya stadsdelen, har haft en mycket positiv inställning till utgrävningarna, och fungerat som samarbetspartner i projektet.

De akademiska mål som projektet självklart också eftersträvar är att samtidigt kunna skapa oss en klarare bild av vardagslivet i en medeltida by, vilka olika element bystrukturen bestod av och hur kontaktnäten mellan byarna och hela den övriga Östersjövärlden fungerade. ♦

Ulrika Rosendahl
ulrika.rosendahl@espool.fi

Esbo stadsmuseum, WeeGee
Flitarvägen 5
PB 3250
02070 Esbo stad

KÄLLOR

Artikeln grundar sig på erfarenheter från utgrävningarna i Mankby maj-juni 2008. Resultaten från utgrävningarna är i skrivande stund ännu preliminära, den officiella rapporten kommer att färdigställas i mars 2009. För artikeln har använts muntliga och/eller preliminära skriftliga uppgifter av följande personer;

- Docent Georg Haggrén, ledare för fältarbetet
- Maija Holappa, kartor och uppmätning
- Tarja Knuutinen, område 8
- Anna-Maria Salonen, område 9
- Elina Terävä, utgrävningens fynd.
- Jenni Siltainsuu, område 10
- Hanna Kivikero, osteologisk analys
- Mia Lempiäinen, makrofossilanalys

Ulrika Rosendahl har deltagit från Esbo stadsmuseums sida i fältarbetet. Forskningsrapporten för säsongen 2008 kommer att publiceras på Esbo stadsmuseums webbplats. Rapporten från år 2007 (finskspråkig) finns redan tillgänglig på: www.espoonkaupunginmuseo.fi

Tryckta källor

Ramsay August 1924. Esbo gårds fundamentsbrev. *Esbo gård och Esbo socken på 1500-talet*, bilaga II. 339-342.

Litteratur

Bentz, Emma 2008. *I stadens skugga: den medeltida landsbygden som arkeologiskt forskningsfält*. Lund Studies in Historical Archaeology 8.

Ellis, Blanche M A 1995. (2004) Spurs and spur fittings. *The Medieval Horse and its Equipment*. ed. John Clark. 2nd. edition 2004. Museum of London.

Haggrén Georg 2005. Köklax i Esbo. Arkeologiska undersökningar på en medeltida bytomt. *Nordenskiöldsamfundets tidskrift* 65.

Haggrén Georg & Rosendahl Ulrika 2008. Mankby och de sista byborna - En epilog. *Byn - Medeltid vid Östersjöns stränder*. Esbo stadsmuseums forskningsserie 10. Helsingfors.

Schulz, Eeva-Liisa & Hans-Peter 1993: "Hämeenlinna Varikkoniemi – eine späteisenzeitliche-frühmittelalterliche Kernsiedlung in Häme. Die Ausgrabungen 1986–1990". *Suomen Museo* 1992: 41–85.

Suhonen V-P. 2003. Vantaan Länsisalmen Gubbäckan autiotontin arkeologiset tutkimukset vuonna 2003. Museovirasto, Rakennushistorian osasto. Utgrävningsrapport, tillgänglig på internet på <http://www.nba.fi/tiedostot/5893bd18.pdf>. Original i Museiverkets arkiv, Helsingfors.

Taavitsainen Jussi-Pekka 2005. Roska ei valehtelee: nuoret ajat ja arkeologia. *Tieteessä tapahtuu* 5/2005. s. 19–26.

NOTER

¹ Utgrävningarna vid Varikkoniemi genererade ett fyndmaterial som bl.a. innehöll relativt mycket metallverktyg. Platsen i sig är dock problematisk, och orsakade i tiderna en viss polemik i finska forskarkretsar. Varikkoniemi utpekades, särskilt i populärvetenskapliga sammanhang, som en s.g.s stadslik järnåldersbebyggelse. Detta ansåg vissa forskare vara en grav övertolkning, och områdets stratigrafi ansågs vara otidlig och feltolkad. (Taavitsainen 2005, 22–25). Trots den berättigade kritiken har vi ändå i grunden en intressant boplatz från övergången mellan järnålder och medeltid på Varikkoniemi, och att ta upp den igen i ett mer ruralt sammanhang kunde kanske ge platsen mer rättvisa.

NORDLIG MEDELTID UR ETT ARKEOLOGISKT PERSPEKTIV

I detta seminarium har det talats mycket om landsbygdsarkeologi, men det är viktigt att också behandla området bortom landsbygden. Jag har deltagit två år i ett nätverk om samisk arkeologi. Det går att definiera forskningen inom samisk arkeologi på två sätt: dels samerna och deras bosättningsområde och dels kontakterna som samerna har haft med omgivande befolkning. Nätverket har tagit den bredare synpunkten kring samernas bosättningsområde och därför är det viktigt att här också tala om kontaktområden, var människorna från landsbygden har mött och haft kontakt med samer.

Vanligen har medeltidsforskningen i till exempel Finland koncentrerats till centrum områden. Man har fäst lite avseende vid periferin, som utgör den största delen av Fennoskandien. Om periferin har tagits i beaktande, har den vanligen berört den södra delens periferi, kustområdet av Finland eller Södra Finland. Det finns även ett område bortom periferin, samernas bosättningsområde, *Sápmi*, som har varit lite belyst i forskningen inom historisk arkeologi. Under medeltiden hade samerna kontakter med södra Skandinavien och Finland, som hörde till Mellaneuropas medeltid, även om dessa områden har spelat en biroll i skriftliga källor. Jag tänkte ge en översikt över nordlig medeltid ur ett arkeologiskt perspektiv och koncentrera mig till boplatser, samhälle och religiösa aspekter.

1. De kontakter, som samerna och övrig befolkning har haft, har ofta karakteriserats som beskattning och stöld, av t ex birkarlar, kvener och skandinaver (Urbańczyk 1992). Beskattning har varit i bruk genom medeltiden och 1500-talet, men dess omfattning har varierat i tid. Under medeltiden hade samerna livliga handelskontakter med Novgorod, Sydsandinavien, Finland och Mellaneuropa. Kontakterna kan ses i den materiella kulturen och samernas fornlämningar (Hansen & Olsen 2006). Grannarna påverkade samerna, men samerna påverkade också sina grannar (till exempel Drobin & Keinänen 2001).

Under medeltiden expanderade Norges/Danmarks stat eller krona sitt inflytande på Finnmarkens kustområde mot öster. Vardøhuset byggdes på den östra delen av Varangerhalvön i början av 1300-talet för att befästa Norge/Danmarks makt mot karelare, ryssar, svenskar, finnar och samer. Novgorod och den ryska ortodoxa kyrkan försökte expandera mot väster. Till samma process hör också fiskestationerna, som byggdes på Finnmarkskusten under 1200/1300. Det kristna Europa behövde fisk och den tyska Hansan förmedlade den. (Hansen & Olsen 2006; Odner 1992.) Finnmarkskusten var ett oroligt område, där olika stater/makter försökte stärka sina positioner över handel och makt. Novgorod och Norge slöt fred 1326, där de överenskom om beskattningen och handeln

i norr och om ett gemensamt område från Lyngenfjord till Ponojälven (Amundsen et al. 2003:85). Den katolska kyrkan expanderade också och ville sprida sin makt över samerna och den konkurrerande östliga kyrkan. Kronan och kyrkan expanderade hand i hand och de hade gemensamma intressen. Det samma gäller också norra Sverige, vars kustområde var bebodd av svenskar och finnar. Men hur mycket påverkade dessa makter samerna, som levde i såväl inlandet som i kustområdet?

2. Till *Sápmi* hör många geografiska områden, som skiljer sig från varandra. De viktigaste områdena är bergskedjan, Ishavskusten, Finnmarksvidda, Enaresjöområdet och skogsområdet i Lappland. Under medeltiden har också största delen av södra Finland tillhört *Sápmi*, men det kommer inte att behandlas i denna artikel. Varje område har sin egen karaktär, men de har också en del gemensamt.

Bergskedjan omfattar kalfjället och dess fot med tillhörande skog. Dess karakteristiska natur är det öppna bergsområdet, där vildren

har levat och där domesticerad ren lever idag. Under järnåldern och medeltiden är den mest karakteristiska fornlämningstypen på kalfjället de så kallade "*stalotomterna*", boplatser med tufter. *Stalotomterna* kan karakteriseras som tufter, bestående av en vall, eldstad och en nedgrävd golvyta. Mulk anser kåtor/tufter har varit lätt konstruerade. *Stalotomtens* form är rund eller oval. Kåtorna/Tufterna är linjärt organiserade. Antalet tufter varierar från 2 till 8 i varje grupp. *Stalotomterna* dateras mellan 700-1600 e Kr. (Mulk 1994:136-142, Storli 1991:2) Är det här frågan om en by eller en kåta/tuft som har förändrats över tid? Inger Storli (1991:31-33) har föreslagit att kanske bara en *stalotomt* har varit i bruk samtidigt. Enligt Storli har *stalotomten* manifesterat brukandet av området och man har byggt en ny *stalotomt* vid den gamla. Tillsvidare har man inte kunnat avgöra saken entydigt. Tolkningen om vilka människor som har använt boplatserna varierar. Storli (1991:85-86, 140-141) föreslår att *stalotomterna* har använts under sommaren som boplatser för renskötseln. Hon menar att samerna har mjölkat

Fig 1 Härd nr 7 i Kiellajoenkangas i Enare. Foto P. Halinen.

renar under sommartiden på fjället och på hösten de har flyttat till skogsområdet. **Inga-Maria Mulk** (1994:247–249) har föreslagit att *stalotomterna* hör till ett bosättningsmönster för ett jaktsamhälle som har sina sommarboplatser på fjällområdet och vinterboplatser i skogsområdet. Oavsett om *stalotomterna* hör till renskötseln eller till jaktsamhället, är de i alla fall viktiga fornlämningar i fjällområdet.

Boplatser som är samtidiga med *stalotomterna* är härdarna (fig. 1) i skogsområdet. **Sven-Donald Hedman** (2003) har presenterat en studie om härdar, som förekommer i skogsområdet i Svenska Lappland/Norra Norrland, Finska Lappland samt på Norska Finnmarksvidda. De har samma datering som *stalotomterna*, 700–1600 e. kr. Deras linjära organisering liknar *stalotomternas*, men de skiljer sig i konstruktionen, de har ingen vall eller nedgrävd golvyta. Härdarna har vanligen tolkats som en central eldstad i en *kåta/gåahti* med lätt konstruktion (Hedman 2003:219, 229), men tidigare tolkades härdarna som gravar (Simonsen 1979). Hedman har föreslagit att härdarna hör till ett samhälle som haft renskötseln som sin ekonomi. Härdarnas topografiska läge är olik tidigare förekommande boplatser. Tidigare (under stenåldern och tidig metallåldern) hade man bott nära strandlinjen vid sjöar och älvar, medan härdarna från yngre järnålder till historisk tid ligger nära mindre bäckar, småsjöar eller myr. Orsaken till förändring i topografin är enligt Hedman (2003:143, 217, 232) tillägnet av renskötseln. Enligt osteologiska analyser börjar förändringen under 1300-talet, då man minskar fisket och börjar använda nästan enbart tamren/vildren. (Hedman 2003; Karlsson 2006; Mulk 1994.)

I Finland man har kunnat se att härdarna tidsmässigt tillhör början av medeltiden eller högmedeltiden, 1100-talet eller 1300-talet (Hamari 1996). Man har inte kunnat se så

klara skillnader i ekonomin som i Norra Sverige, men de stora linjerna är gemensamma. I alla fall hör de tidig medeltida härdarna i Norra Finland till fångstsamhället eftersom de osteologiska analysen berättar om jakt och fiske. Härdgrupperna förekommer i olika storlekar, mindre (från 1 till 4) och större (från 5 till 10). De mindre ligger i områden där vildrenjakten är viktig, medan de större ligger i områden, som är skyddad av tallskog. (Hamari 1996.)

Samma fråga som gäller *stalotomterna*, gäller också härdarna: är härdarna på en boplatz samtidiga eller inte. Hedman (2003:144) föreslår att bara 2–3 härdar i de större grupperna kan vara samtidiga, men inte alla. Den här saken är ganska viktig om man försöker att tolka hurdan samhället har varit; har det varit en by med 10 kåtor eller en mindre by, har byn haft en ledare eller inte, har det varit en by eller inte. Hur starkt har samhället varit?

Samhället som har använt härdarna har haft livliga kontakter med södra Skandinavien, Finland och Karelen. Fynd av pärlor, smycken, vikter och mynt visar på handelskontakter med jordbrukarsamhällen i södra delarna av Fennoskandia (Hedman 2003; Mulk 1994). Det talas mycket om Skandinavernas eller Finnarnas (birkarlar, kvener) beskattning av samer, handelskontakter med samer etc. Men de skriftliga källorna och sagorna berättar också om jämställda handelskontakter mellan samer och övrig befolkning; samerna var inte i en underkastande position i handeln (Urbańczyk 1992). Om man tittar på de finska ortnamnen i norra Lappland kan man se att sydfinska ortnamn förekommer bara i den södra delen av Lappland, inte i norra Lappland (Vahtola 1980). Berättar det om ett mindre inflytande av en annan befolkning i Lappland eller inte? I alla fall samerna har haft livliga kontakter med omgivande samhällen.

Fig 2 Sejte i Näkkälä i Enontekis.

Skogsområdet i Finska Lappland är ett område som skiljer sig från fjällområdet och Sveriges skogsområde. Skogsområdet omfattar långa älvar i nordsydlig riktning, som omges av flack terräng med små träsk och myrar. I sydöstra Lappland och i östra Kajanaland finns det flera och större träsk. Vi känner bara några få medeltida fornlämningar i området, några boplatser vid Kemijärvi-träsket, Sompio-träsket och Rovaniemi. Den mest kända boplatsten i skogsområdet i Finska Lappland är Juikenttä vid Sompio i Sodankylä, som dateras från tidigmedeltid till tidig modern tid. Enligt **Christian Carpelan** (1987:70–71) hör Juikenttä till ett bosättningsmönster, med vinterboplatser möjligen i Tanhua i Savukoski, vår- och tidiga sommarboplatser i Juikenttä, sommarboplatser vid Kemijärvi-träsket och höstboplatser i Juikenttä. Samhället har varit ett mobilt jaktsamhälle, som har använt ren som lockren och dragren. Jakten har bedrivits på vildren, flyttfågel (gås, svan), skogsfågel och även fiske har varit viktigt. Man har använt olika vegetationszoner för olika årstider; på våren och hösten har man bott nära fjällområdet, där olika zoner möttes och där bedrevs jakt och fiske. Juikenttäs handelskontakter riktade sig mot Novgorod och Mellaneuropa. (Carpelan 1987:66–69.)

Ett helt annorlunda område är Finnmarkskusten. Det omfattar ett landskap med djupa fjordar, som är vindpinat och kargt, men rikt på havets gåvor. Havet har bjudit rikligt med fisk, havsdäggdjur och fåglar. Vegetationen vid kustområdet har varit knappa – idag är kusten nästan trädlös. Kustområdet var avgränsat från inlandet genom det kraftigt kuiperade fjällområdet. Landskapet förändras i den östliga delen av Finnmark, där fjällen inte är så branta. Inlandet bjöd på resurser som havet inte kunde bjuda, som till exempel vild-

ren. Vildren och andra pälsvaror blev viktiga för handeln mellan Mellaneuropa och *Sápmi*. Vid kusten bodde människor i torvkåtor, som hade byggts separat. Man idkade boskapskötsel (ko, får och get) redan under medeltiden. (Grydeland 2001; Hansen & Olsen 2006; Odner 1992.)

I Varangerfjordområdet blev vildrenen viktig för samhället, man började jaga den nästan industriellt. Päls och hud kunde säljas till utlandet. Man byggde stora fångstläggningsanläggningar, som var så effektiva att fångsten gav hundratals vildrenar på en gång (Vorren 1998). Fångsten praktiserades vanligen under hösten, då vildrenen var vid sitt bästa hull och hjordarna var som störst. Också under de övriga årstiderna var det möjligt att fånga vildren. Inte bara päls och hud var viktigt, man jagade också vildren för att konsumera dess kött och använde ben/horn som råvara för att tillverka föremål. Den mest berömda boplatsten ligger i Gollevarre, mellan Varangerfjorden och Tanaälvdalen (Munch & Munch 1998). Jägarna transporterade päls, kött och föremål till Varangerfjorden, där man levde största delen av året. Vildrenjakten spelade en viktig roll i Varangerområdet, även om man också praktiserade boskapskötsel, fiske och jakt på havsdäggdjur (Hambleton & Rowley-Conwy 1997; Odner 1992). Handeln vid Finnmarkskusten hade koncentrerats

till kungens handelsplatser (kungen hade tagit monopol på handeln sedan 1200-talets slutdel) och kanske i de sk. *mangerumstufterna*. Mangerumstufterna är komplicerade huskonstruktioner (storleken varierar och de har 5 till 18 rum), som ligger på Finnmarks-kusten och de dateras från (1200)1300 till 1500/1550(1600/1650) (Amundsen et al. 2003:83). De ligger vanligen i ett skyddat läge vid ett sund eller en vik. Tufterna har ofta haft en gemensam korridor och rummen har legat parvis efter korridoren. En annan typ av tuftens organisation är mera ovanlig, då den saknar en gemensam korridor. Tuftens vallar är konstruerade av sten, jord och torv. Mangerumstufterna har använts av samer, kareler/novgoroder, isländare och norrmän som säsongvis stödjepunkt för handelsmän. Det har också varit en permanent boplatz för kustsamernas elit.

3. De skriftliga källorna om samernas religion är mestadels från 1600- eller 1700-talet, men några av dem går tillbaka till 1100-talet (*Historia norwegiae*). Källorna beskriver religion och riter mestadels i de sörsamiska och lulesamiska områdena, men arkeologiska källor berör också andra delar av *Sápmi*. (Hansen & Olsen 2006; Mebius 2003; Rydving 1995.)

Samernas forntida religion har bestått av tillbedjan till naturen och dess fenomen. Den kan karakteriseras som en polyteistisk religion. Gudar och andeväsen var en oskiljaktig del av naturen, liksom människor. Människorna hade en reciprok relation till gudar; man påverkade gudarna eller andeväsen genom att offra till dem – människorna förväntade ersättning emot offer. (Mebius 2003; Pennanen 2000; Rydving 1995.)

De mest synbara fornlämningarna efter samisk religion eller riter är sejtar och offerplatser, som har hittats i olika delar av nordliga Fennoskandia och Kolahalvön (Manker 1957; Pennanen 2000:218; Sarmela 1994). Sejterna

hör till tre grupper, de som har använts av 1) hela byn, sijdan 2) släkten/familjen och 3) individer (Rydving 1995:97–98). På de heliga platserna har man mestadels praktiserat tre slags riter: 1) kalendariska riter 2) krisriter och 3) övergångsriter (Rydving 1995:93–96). De som vanligen var gemensamma för alla medlemmarna i samhället var kalendariska och övergångsriter (krisriter kan också gälla hela samhället). Kalendariska riter har hela sijdan praktiserat, till exempel vid höstfesten i september och Ruohitta festen i december (Rydving 1995:104–105). Övergångsriter har praktiserats när man har förändrat någonting – till exempel flyttning från höstboplatz till vinterboplatz, från en miljö till en annan, utomhus – inomhus, från profan till helig, från normalt tillstånd av medvetande till transformerat tillstånd av medvetande (trans), etc. I arkeologin kan man se riternas påverkan genom att till exempel sejtar ligger i den liminala zonen, mellan tundra och skogen, nära vatten osv. (fig. 2; Mulk 2004:40, 171; Paulaharju 1932:10–12). I en kåta kan man hitta bende-positioner nära ytterdörren eller bakdörren, men också föremålsdepositioner i tak eller väggkonstruktioner (Fossum 2006:121–125; Grydland 2001:37–42; Hansen & Olsen 2006:189–190; Hukantaival 2007:66–73). Depositioner i konstruktioner kan tolkas som övergångsriter, eftersom väggen ligger på den liminala zonen mellan utsidan och insidan. Enligt 1600-1700-talets källor inom det lulesamiska och sörsamiska området kunde området vid bakdörren av en *goahti* enbart användas av män. Bakdelen (*boassjo*) av en kåta har varit ett heligt område, där kvinnorna inte fick vistas, där jaktredskap och trumman förvarades, där fångsten bearbetades. Bakdelen skildes från andra delar av kåtan genom *boassjo* stenen, som låg i bakdelen av härden. Boassjodelen kunde också avskiljas med två sten/träd armar, som ledde från eldstaden mot bakdörren – de två andra armarna ledde

mot ytterdörren. Bendepositioner kan ha offrats till gudinnorna, som levde under golvet. Nära ytterdörren kan man hitta offer till *Uksáhká*, i härden till *Sáráhká* och i bakdelen till *Juksáhká*, som också män kunde offra till (Fossum 2006: 123–124, 176–178; Grydland 2001:38–39). Härden med armar symboliserade solen, under golvet fanns undervärlden, där också de avlidna levde och öppningen över härden riktades mot polstjärnan, där himmelens gudar levde (Fossum 2006:175–178; Hansen & Olsen 2006:95–97; Rydving 1995:100–103). Kulthandlingar, som praktiserades i en kåta hörde till familjen eller till individer. Riter, som var gemensamma för alla, utfördes av nåjden, *noajdden*, när han var i trans, men privata riter utfördes inte av nåjden. Nåjden kunde resa mellan olika världar och han använde trumman för att komma i trans. Nästan i varje kåta fanns det trummor. Riter utfördes även utanför boplatser, som till exempel i samband med björnbegravningar. Björngravar har dateringar från yngre järnålder in i historisk tid. (Fossum 2006:100–107; Mebius 2003:96–110). Genom medeltiden påverkade kristendomen delvis samernas religion, innehållsmässigt och i uttrycksform men också dess gudar och de heliga platsernas utformning.

SAMMANFATTNING

Jag har försökt att presentera nordlig medeltid ur ett arkeologiskt perspektiv. Jag har betonat att området hörde till Nordeuropa och hade livliga kontakter med sina grannar och även Mellaneuropa; Lapplands historia blir en del av de sydliga områdenas historia. Pressen mot det samiska området, *Sápmi*, var enorm, men samerna hade kvar sina karakteristiska drag i sin kultur. Olika befolkningsgrupper påverkade samernas kultur, men samerna påverkade också sina grannar. Därför är det vik-

tigt att se de norra delarna som en oskiljaktig del av Fennoskandien. ♦

Jag tackar Sven-Donald Hedman för den språkliga genomgången av artikeln.

Petri Halinen

petri.halinen@helsinki.fi

Institutionen för kulturforskning

Arkeologi

PL 59

00014 Helsingfors universitet

REFERENSER

Amundsen, Colin, Jørn Henriksen, Elin Myrvoll, Bjørnar Olsen & PRzemyslaw Urbanczyk, 2003. Crossing Borders: Multi-Room Houses and inter-ethnic Contacts in Europe's extreme north. *Fennoscandia archaeologica* XX,

Carpelan, Christian, 1987. Juikenttä – keskiajan ja uudenajan alun metsäsaamelainen yhteisö arkeologisen aineiston valossa. *Saamelaiset – sovinnolliset sopeutujat*. Ed. Raili Huopainen. *Lapin maakuntamuseun julkaisuja* 5.

Drobin, Ulf & Marja-Liisa Keinänen, 2001. Frey, Veralden olmai och Sampo. *Kontinuitäten und Brüche in der Religionsgeschichte. Festchrift für Anders Hultgård zu seinem 65. Geburtstag am 23.12.2001. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 31.

Fossum, Birgitta, 2006. Förfädernas land. En arkeologisk studie av rituella lämningar I Sápmi, 300 f. Kr. - 1600 e. Kr. *Studia archaeologica universitatis Umensis* 22.

Grydland, Sven, Erik, 2001. De sjøsamiske siida-samfunn. En studie med utgangspunkt i Kvænangen, Nord-Troms. *Nord-Troms Museums Skrifter* I/2001.

Hamari, Pirjo, 1996. Kolme kiveä ristissä ja vähän jäkälää päällä. *Suorakaiteen muotoiset kivilatomet pohjoisena muinaisjäännöstyyppinä*. Pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopisto, Arkeologian laitos, Huhtikuu 1996.

Hambleton, Ellen & Rowley-Conwy, Peter, 1997. The Medieval Reindeer Economy at Gæccevaj'njar'ga 244

- B in the Varanger Fjord, North Norway. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 30, No. 1.
- Hansen, Lars Ivar & Olsen, Bjørnar, 2006. Samernas historia fram till 1750. Stockholm.
- Hedman, Sven-Donald, 2003. Boplatser och offerplatser. Ekonomisk strategi och boplatsmönster bland skogssamer 700-1600 AD. *Studia archaeologica universitatis Umensis* 17.
- Hukantaival, Sonja, 2007. Hare's Feet under a Hearth – Discussing 'ritual' deposits in buildings. *Hortus novus. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae* XIV. Fresh approaches to medieval archaeology in Finland. Toim. Visa Immonen, Mia Lempiäinen & Ulrika Rosendahl.
- Karlsson, Nina, 2006. Bosättning och resursutnyttjande. Miljöarkeologiska studier av boplatser med härdar från perioden 600-1900 e. Kr inom skogssamiskt område. *Studia archaeologica universitatis Umensis* 21.
- Manker, Ernst, 1957. Lapparnas heliga ställen. Kultplatser och offerkult i belysning av Nordiska museets och landsantikvariernas fältundersökningar. *Acta Lapponica* 13. Stockholm.
- Mebius, Hans, 2003. *Bissie. Studier i samisk religionshistoria*. Östersund.
- Mulk, Inga-Maria, 1994. Sirkas: ett samiskt fångstsamhälle i förändring Kr.f. – 1600 e.Kr. *Studia archaeologia Universitatis Umensis* 6.
- Munch, Jens, Storm & Munch, Gerd, Stamsø, 1998. Utgravningene på boplassen på Gålleværri. Teoksessa: Vorren, Ørnulv, 1998. Villreinfangst i Varanger fram til 1600-1700 årene. *Tromsø Museums Skrifter* XXVIII.
- Odner, Knut, 1992. The Varanger Saami. Habitation and Economy AD 1200-1900. *Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Serie B: Skrifter* LXXXVI.
- Paulaharju, Samuli, 1932. *Seitoja ja seidan palvontaa*. Helsinki.
- Pennanen, Jukka, 2000. Uskonnollisten maailmankuvien kohtaaminen. *Siiddastallan – siidoista kyliin*. Luontosisonnainen saamelaiskulttuuri ja sen muuttuminen. Inarin saamelaismuseon julkaisuja n:o 3. Toim. Jukka Pennanen & Klemetti Näkkäljärvi.
- Rydving, Håkan, 1995. The End of Drum-Time. Religious Change among the Lule Saami, 1670s-1740s. *Acta Universitatis Upsaliensis Historia Religionum*. 12.
- Sarmela, Matti, 1994. *Suomen kansankulttuurin kartasto – Atlas of Finnish ethnic culture* 2. Suomen perinneatlas. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 587.
- Simonsen, Povl, 1979. Juntaqvadda og Assebsakte, to utgravninger på Finnmarksvidda. *Acta Borealia, B. Humaniora*. No. 17.
- Storli, Inger, 1991. "Stallo"-boplassene. Et tolkningsforslag basert på undersøkelser i Lønsdalen, Saltjellet. *Institutt for samfunnsvitenskap, Tromsø* 1991. *Stensilserie B* nr 31.
- Urbańczyk, Przemysław, 1992. *Medieval arctic Norway*. Institute of the history of material culture, Polish Academy of Sciences. Warszawa.
- Vahtola, Jouko, 1980. Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty. Nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus. *Studia Historica Septentrionalia* 3. Rovaniemi.
- Vorren, Ørnulv, 1998. Villreinfangst i Varanger fram til 1600-1700 årene. *Tromsø Museums Skrifter* XXVIII.

KEVÄTMATKA UPLANTIIN

22.–26.4.2009

SKAS järjestää joka toinen vuosi ulkomaanmatkan. Tänä vuonna se suuntautuu Ruotsiin Uplantiin, missä tutustumme esihistoriallisen ajan lopun, keskiajan ja uuden ajan alun muinaisjäänneksiin ja monumentteihin. Oppaina on alan asiantuntijoita.

Ohjelma on tällä hetkellä työstettävänä, mutta yleisaikataulu on seuraava:

- Lähtö Turusta iltalaivalla keskiviikkona 22.4.
- 2 hotelliyötä Uppsalassa, kolme päivää bussilla Uplantia kiertäen.
- Paluu lauantain iltalaivalla, Turussa olemme sunnuntaiaamuna 26.4.

Matkan hinta on arviolta noin 320 euroa/henkilö. Siihen sisältyvät kaksi yötä laivalla kahden hengen hyteissä, kaksi yötä hotellissa kahden hengen huoneissa, hotelliaamiaiset ja bussikuljetukset Ruotsissa.

Lopullinen hinta ei lehden mennessä painoon ole vielä selvillä. Oikea hinta ja tarkempi matkaohjelma löytyvät seuran kotisivuilta <http://org.utu.fi/muut/skas/> tai niitä voi tiedustella sihteeri Maija Helamaalta (yhteystiedot alla).

Lämpimästi tervetuloa kaikki SKASilaiset ja muut historiallisen ajan arkeologiasta kiinnostuneet!

Sitovat ilmoittautumiset 15.3. mennessä Maija Helamaalle (mkhela@utu.fi, 0400-262 162). Ilmoittautumisen yhteydessä ilmoitettava hytti/huonetoveri, ruokavalio/-allergiat ja syntymäaika.

SKASin johtokunta

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA
SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI I FINLAND RY:N

KEVÄTKOKOUS

Keskiviikkona 11.3.2009 klo 17.00
Aboa Vetus & Ars Nova -museon Factory-salissa
(Itäinen Rantakatu 4-6, Turku).

Kokouksessa käsitellään sääntömääräiset asiat.

Korjaus

Lehden numerossa 2/2008 Markus Hiekkasen artikkelin kuvassa s. 6 on virheellinen teksti. Toimitus pahoittelee tapahtunutta.

Hammarlandin kirkon sisätila kuoriin päin. Etualalla oleva runkokuuone, kirkkosali, muurattiin 1300-luvun alku-puolella, kun taas taustalla kaariaukon takana oleva kuoriossa rakennettiin lisätilaksi vasta 1460-luvun lopulla. Valok. kirjoittaja 2005.

CASTELLA MARIS BALTICI X RAASEPORI – HÄMEEN LINNA

Itämeren maiden linnatutkijoiden seminaari Suomessa 24.–29.8.2009

Tervetuloa mukaan kuulemaan ja keskustelemaan linnatutkimuksen uusimmista suuntauksista sekä tapaamaan kansainvälisiä linnatutkijoita!

Castella Maris Baltici on joka toinen vuosi Itämeren piirissä pidettävä kansainvälinen linnatutkimusseminaari.

Castella Maris Baltici X -seminaarin pääteemana on Tulevaisuuden linnatutkimus

Erityisteemoja mm.

- linnojen tutkimuksen moni- ja poikkitieteiset mahdollisuudet
- ympäristön luonnontieteellinen tutkimus osana linnatutkimusta
- linnatutkimus ja tietotekniikka
- innat historiantutkimuksessa: linnan arki, linnan kanssakäyminen ympäristönsä kanssa, linnan sosiaaliset verkostot
- linnat ja esinetutkimuksen mahdollisuudet

Vuonna 2009 seminaarin pääkohteina ovat Raasepori ja Hämeen linna. Seminaari alkaa Turussa ja sen yhteydessä vieraillaan Olavinlinnassa ja tutustutaan laajasti Varsinais-Suomen, Hämeen ja Länsi-Uudenmaan linnoihin ja kartanoihin.

Seminaarin järjestää Turun yliopisto yhdessä Tammisaaren museon ja Suomen Keskiajan Arkeologian seuran kanssa. Muina järjestäjinä toimivat Helsingin yliopisto, Hämeen vanhan linnan kilta, Raaseporin kilta sekä Museovirasto. Seminaarimaksu, joka sisältää bussimatkat, yöpymiset ja aterioita, tarkentuu kevään kuluessa.

Lisätietoja

<http://www.muuritutkimus.com/castella2009/>

Ilmoittautumiset

castella2009@muuritutkimus.fi

SUOMEN KESKIAJAN ARKEOLOGIAN SEURA –SÄLLSKAPET FÖR MEDELTIDSARKEOLOGI IN FINLAND RY.

Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland ry. on toiminut keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimuksen edistämiseksi vuodesta 1990 ja on Tieteellisten seurain valtuuskunnan jäsen.

Seuran tarkoituksena on edistää keskiajan ja uuden ajan arkeologian tutkimusta ja korkeakouluopetusta. Seura järjestää seminaareja, vierailuluentoja, opintomatkoja ulkomaille ja kotimaahan, ottaa kantaa ajankohtaisiin arkeologisiin kysymyksiin ja harjoittaa julkaisutoimintaa.

Seuran jäseneksi otetaan keskiajan ja uuden ajan arkeologiasta kiinnostuneita henkilöitä. Jäseneksi voi ilmoittautua kirjallisesti seuran osoitteeseen (SKAS, c/o Arkeologia, Henrikinkatu 2, 20014 Turun yliopisto.) tai sähköpostilla seuran puheenjohtajalle (yhteystiedot alla).

Jäsenmaksu on 20 € vuodessa, opiskelijoilta 14 € ja perheiltä 30 €. Erikseen tilattuna lehden vuosikerta on 20 €. Irtonumeron hinta on 5 €.

Osoitteenmuutoksista pyydetään ilmoittamaan seuran sihteerille (yhteystiedot alla).

Seuran kotisivut ovat osoitteessa:
<http://org.utu.fi/muut/skas>.

Puheenjohtaja:

Vt. Prof. Markus Hiekkänen
markus.hiekkanen@helsinki.fi
markus.hiekkanen@pp.inet.fi

Varapuheenjohtaja:

Anna-Maria Vilkuna
anna-maria.vilkuna@netsonic.fi

Sihteeri:

Sihteeri
Maija Helamaa
mkhela@utu.fi
0400-262 162

Rahastonhoitaja:

Hanna-Leena Salminen
Puh. 050-584 5222
hlsalminen@gmail.com

ISSN 1445-0334

DIGIPAINO

Uniprint 2009

